

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

Szellemi család a mágnesemberek körül. Csepeli György
válaszai Balázs Géza kérdéseire
Kenyeres Attila Zoltán – Szüts Zoltán: Az adathalászat
(phishing) fogalmi definiálása és főbb nyelvi jelei
E. Bártfai László: Rendhagyó rokonok. Illeizmus, fejedelmi
többes és atyafiságuk
Rác Zsolt: A balatoni Dörgicse helynév
Vígh Árpád: Vasarely magyarul. Vasarely tartalmukban vagy
formájukban újszerű szavai és kifejezései
Villányi Péter: Tulajdonnevek a galgamácsai
tündérmesékben
Balázs Géza: Rádiótorta
Bodnár Ildikó: Két Ország László-kiadvány
Vitéz Ferenc: Mi a könyv? (De melyik könyv?) A könyv
szemiotikája című kötetről
Lőrincz Julianna: Szikszainé Nagy Irma: A magyar líra
stílustörténete
Balázs Géza: Fábíán Pál munkássága és emlékezete
Pölcz Ádám: Fábíán Pál könyvéről
Cs. Jónás Erzsébet: Szathmári István emlékezete
Molnár Csikós László: A Szarvas Gábor Nyelvművelő
Napok ötven éve
Minya Károly: A Nyelvőr postája
Új szavak, kifejezések
Az év szavai, 2024
Gaál Csaba: Bösze Péter (1938–2025)

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(januárban, áprilisban, júliusban és októberben)

Alapítva 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mífsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza
(Színház- és Filmművészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem), Büky László (SZTE),
Hidasi Judit (BGE), Horváth Péter Iván (NKE), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem),
Kovács László (ELTE TÁTK), Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem),
Pölcz Ádám (ELTE TÓK), Steklács János (PTE), Szűts Zoltán (EKKE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza

SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám

MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs

TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány

Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

A szerkesztőség e-mail-címe: magarynyelvor@mnyknt.hu

A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com

Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv==0151r.html

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Felelős kiadó: A Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu

ISSN (nyomtatott) 0025-0236

ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Telefon: +36-1-767-8262
Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft (2023-tól).

GOND S Ó R A

Regisztráljon, és érezze magát biztonságban!

gondosora.hu

TARTALOM

Szellemi család a mágnesemberek körül. Csepeli György válaszai Balázs Géza kérdéseire	153
Tanulmányok	
<i>Kenyeres Attila Zoltán – Szűts Zoltán: Az adathalászat (phishing) fogalmi definiálása és főbb nyelvi jelei .....</i>	159
<i>E. Bártfai László: Rendhagyó rokonok. Illeizmus, fejedelmi többes és atyafiságuk .....</i>	186
Szó- és szólásmagyarázatok	
<i>Rác Zoltán: A balatoni Dörgicse helynév .....</i>	216
<i>Vigh Árpád: Vasarely magyarul. Vasarely tartalmukban vagy formájukban újszerű szavai és kifejezései .....</i>	219
<i>Villányi Péter: Tulajdonnevek a galgamácsai tündérmesékben .....</i>	232
<i>Balázs Géza: Rádiótorta .....</i>	238
Szemle	
<i>Bodnár Ildikó: Két Ország László-kiadvány .....</i>	242
<i>Vitéz Ferenc: Mi a könyv? (De melyik könyv?) A könyv szemiotikája című kötetről .....</i>	250
<i>Lőrincz Julianna: Szikszainé Nagy Irma: A magyar líra stílustörténete .....</i>	255
Nyelvőr-hírmondó	
<i>Balázs Géza: Fábian Pál munkássága és emlékezete .....</i>	264
<i>Pölcz Ádám: Fábian Pál könyvéről .....</i>	272
<i>Cs. Jónás Erzsébet: Szathmári István emlékezete .....</i>	276
<i>Molnár Csikós László: A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok ötven éve .....</i>	282
<i>Minya Károly: A Nyelvőr postája .....</i>	292
<i>Új szavak, kifejezések .....</i>	295
<i>Az év szavai, 2024 .....</i>	297
<i>Gaál Csaba: Bősze Péter (1938–2025) .....</i>	299

CONTENTS

Spiritual family around the magnet people. György Csepeli's answers to Géza Balázs' questions	153
Papers	
<i>Kenyeres, Attila Zoltán – Szűts, Zoltán: Definition of Phishing and its Main Linguistic Signs .....</i>	159
<i>E. Bártfai, László: Unconventional Relatives. Illeism, Royal We and Their Comaternity .....</i>	186
Explanations of Words and Phrases	
<i>Rác, Zoltán: The Place Name Dörgicse in Lake Balaton .....</i>	216
<i>Vigh, Árpád: Words and Phrases of Vasarely Novel in Content or Form .....</i>	219
<i>Villányi, Péter: Proper Names in the Fairy Tales of Galgamácsa .....</i>	232
<i>Balázs, Géza: Radio Cake .....</i>	238
Reviews	
<i>Bodnár, Ildikó: Two Publications by László Ország .....</i>	242
<i>Vitéz, Ferenc: What is a Book? (But which Book?) About the Book Entitled The Semiotics of the Book .....</i>	250
<i>Lőrincz, Julianna: Szikszainé Nagy, Irma: The Stylistic History of Hungarian Lyrics .....</i>	255
The News of Magyar Nyelvőr	
<i>Balázs, Géza: The Work and Memory of Fábian Pál .....</i>	264
<i>Pölcz, Ádám: About Fábian Pál's Book .....</i>	272
<i>Cs. Jónás, Erzsébet: In Memory of Szathmári István .....</i>	276
<i>Molnár Csikós, László: Fifty Years of the Szarvas Gábor Language Days .....</i>	282
<i>Minya, Károly: The Postbox of Magyar Nyelvőr .....</i>	292
<i>New Words and Phrases .....</i>	295
<i>The Words of the Year 2024 .....</i>	297
<i>Gaál, Csaba: Bősze Péter (1938–2025) .....</i>	299

MAGYAR NYELVŐR

149. ÉVF.

*

2025.

ÁPRILIS–JÚNIUS

*

2. SZÁM

SZELLEMI CSALÁD A MÁGNESEMBEREK KÖRÜL CSEPELI GYÖRGY VÁLASZAI BALÁZS GÉZA KÉRDÉSEIRE

Csepeli György Erdei Ferenc-díjas magyar szociálpszichológus, szociológus, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, az Eötvös Loránd Tudomány-

Csepeli György

egyetem (ELTE) és a Miskolci Egyetem professor emeritusa. Az ELTE Szociológia Doktori Iskola, Interdiszciplináris Társadalmi Kutatások Doktori Programjának alapítója, programvezetője. 2020-ig a Kőszegen működő Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének senior kutatója is volt. 2020-tól a Milton Friedman Egyetem Szabad Piac című folyóiratának főszerkesztője. Megalapozta a szociálpszichológia hazai, egyetemi szintű oktatását, több kiadásban megjelent tankönyveiből nemzedékek tanultak és tanulnak, köztük ennek a beszélgetésnek a kezdeményezője is. Csepeli Györgyöt a 2024-ben a 3. zamárdi konferencián tartott előadása kapcsán kérdeztük.

Az Európa elrablása téma kapcsán úgy éreztem, inkább a világ elrablásáról, a Föld el- vagy kirablásáról beszéltem: a tömegesedésről, az „akárhivé” válásról, az értéktagadásról, az egyenlőtlenségekről, az igazságon túli világról, az evolúciós csapdákról, a titok megszűnéséről, a technológiák eluralkodásáról. Ha jól értem, ennek emberét, a fölösleges embert nevezted el ember 2.0-nak. Ironikusan azt is mondtad: „Szerencsére nem élünk örökké.” Az elő-

adásod legvégén azért igyekeztél pozitív perspektívákat is felmutatni, úgymint új realizmus, reziliencia, valamint tanácsokat is adni az élet pozitív felfogásához, a boldogsághoz. Érintenék ebből néhány területet, de előbb visszatérnék az eredeti kérdéshez. Mit jelent: európaiság? Van-e egyáltalán európai eszmeiség (magatartás)? És ha van, akkor mit raboltunk, raboltak el belőle?

A rabol ige helyett inkább a felejt igéből származtatott főnevet használnám. Heidegger a lét felejtéséről beszél, s ennek részeként vélem úgy, hogy felejtjük az európaiságot, azt is, ami jó, s azt is, ami rossz benne. Egyéként mind a jó, mind a rossz ugyanarról a töről fakad. Úgy érzem, hogy az európai ember sorsa a szabadság, annak minden terhével és előnyével együtt. A szabadság kinyitja a teret a választás számára, alakíthatóvá teszi a teret, amelyben élünk adatott, azután rajtunk múlik, hogy mit hozunk lére a Semmiből, vagy mit küldünk el a Semmibe. A felejtés onnan való, hogy nem merünk élni a szabadságunkkal, félünk a lét szemébe nézni, s menekülünk a vágyaink, illúzióink, félelmeink váraiba.

Miben voltak hibásak az elődeink, és mi most miben hibázunk?

A történelem nem szándékokból építkezik. Túl leegyszerűsítő volna azt mondani, hogy X vagy Y ekkor és ekkor hibázott, s ha jobban odafigyelt volna, akkor most minden rendben lenne. Európa észrevétlenül és akaratlanul sodródott ki a világtörténelem fősodrából. A folyamat az első világháborúval kezdődött, melynek diadalittas győztesei nem vették észre, hogy győzelmük pürroszi. Európa felett az ítéletet a második világháború mondta ki, mely után felgyorsult a világ perifériájára való sodródás. Kimúltak a gyarmatbirodalmak, a háború két győztese között kitört a hidegháború, Európa a hajdani Karoling Birodalom határai mentén két félre esett. Berlin sorsa jelképi erejű. A város nyugati fele egy lélegeztetőgépre kapcsolt jóléti sziget volt a halálra ítélt sivár szovjet birodalomban, melynek mi, magyarok is részei voltunk, akik büntetésből kaptuk azt, amiben közép- és kelet-európai sorstársaink jutalomként részesültek.

Legutóbbi könyvedben értekezel az európai identitásról. Azt írod, hogy erősíteni kell, például szimbólumokkal. Hogyan lehetséges ez a gyakorlatban?

A felszabadulás és az újraegyesülés feltételeit a Nyugat diktálta, melyek a paszszív alkalmazkodást írták elő, semmilyen teret nem hagyva az önállóságnak, az európai nemzedék közösségébe frissen bekerült társadalmak mélyéről induló civil kezdeményezéseknek. A hiba abban volt, hogy az Európai Uniót az alapítói eleve kevesebb számú országra méretezték, és senkinek nem

jutott eszébe, hogy a jogon és gazdasági érdeken kívül van egy erősebb integráló erő, amit identitásnak hívnak. A könyvben azt írom, hogy nincs európai démosz, ami nélkül az Unió szofisztikált politikai, jogi és gazdasági intézményrendszere olyan, mint egy csigaház csiga nélkül.

Egyik sokat kutatott témád a nemzeti identitás. Mi a jövője a nemzeti identitásoknak? Járható út a szuverén nemzeti identitásokra épülő Európa?

A Carl Schmitt általi meghatározás szerint vett állami szuverenitásnak a második világháború egyszer s mindenkorra végét vetett. Amiből nem szabad engedni, az az egyes nemzetek kulturális identitásának megőrzése, amibe beletartozik a nemzeti kisebbségek nyelvi, kulturális jogainak az elismerése.

A mesterséges intelligencia könnyen felszámolhatja a nyelvtanulást. Nem fognak az emberek nyelveket tanulni (vannak országok, ahol már ma se tanulnak, hiszen „világnyelvet” beszélnek). Milyen hatással lehet ez a nemzetközi kommunikációra, a más kultúrák megértésére, és mi következhet ebből az anyanyelvekre?

Az örökségként kapott anyanyelv használata, művelése, fenntartása az adott nyelven író, beszélő, értő emberek közösségének elidegeníthetetlen joga. A digitális átalakulás páratlan esélyt ad az anyanyelvi közösségek diaszpórába szakadt tagjainak is arra, hogy élhessenek a nyelvi örökség ében tartásának jogával. Elkerülhetetlennek látszik, hogy a nyelvi sokféleség együtt éljen egy közösen használt nyelvvel, erre a világban sok példa van. Ennek a szerepnek a betöltésére az angol nyelvet látom a legesélyesebbnek.

Konkrétan: hogy látod a magyar kultúra és nyelv (identitás) közeljövőjét?

Az országban élő magyarok esetében nem látok külső veszélyforrásokat. A veszélyek belül vannak. Elsorvad az írásbeliség, az életbe lépő új nemzedékek nem olvasnak könyveket, a családok szerepe a nemzeti szocializációban megrendült, az iskola sok oknál fogva megrekedt az információs kor előtti oktatási mintáknál, amelyek nem vesznek tudomást a hálózatos, digitalizált, datafikált társadalom valóságáról. A kisebbségben élő magyarok identitása azonban veszélyben van. Létszámuk csökken, a többségi társadalom a *húzd meg, ereszd meg* taktikával örli fel a maradék ellenállását.

Értékek ébresztése... Milyen értékeket kell feltétlenül fenntartani vagy ébreszteni?

A szabadságot minden további érték érvényesülésének alapfeltételként értelmezem. A jelenlegi magyar társadalom esetében az egyenlőség értékét hangsúlyozom. Az összes többi érték, amelyekről írok a könyvemben, deriválható a szabadság és az egyenlőség kettőseiből. Ha meg kellene jelölnöm egy hozzám igen közel álló értéket, akkor Széchenyi Istvánt követve a tudást emelném ki.

A zamárdi szabadegyetemen tartott előadásaidból úgy veszem ki, hogy inkább pesszimista vagy a transzhumán jövővel kapcsolatban. Elvesznek értékek, talán elvesz Európa, megszűnnek alapvető emberi tevékenységformák (hivatások, munkahelyek, de még talán művészeti ágak is), megváltozik az ember. Mindennapi tapasztalatom szerint az agresszivitás egyre növekszik (erről is vannak kutatásaid; egyébként pedig csak közlekedjünk, és mindenki tapasztalja). Egyszerűen csak így kérdezném: mi lesz itt (Európában és a világban)?

Az entrópia s a vele közelítő káosz feltartóztathatatlan. Nem tudok más védekezési módot tanácsolni, mint amit Kirké tanácsára Odüsszeusz alkalmazott a hajón, hogy ellen tudjon állni a szirének halálos csábító énekének. Saját magát az árbóchoz köttette, az emberei fülébe meg méhviaszt csepegtetett.

A pozitív perspektívák között emlited a liminalitást. Turner felfogásában a társadalmi liminaritás egy megbomlott struktúrában új megoldásokat, formákat, közösségeket (communitas) eredményezhet. Az világos, hogy közösségek nélkül nincs társadalom, erre már hazai példák alapján az 1980-as években figyelmeztetett Hankiss Elemér, de hogy lesz az individualizálódó, önző világban közösség? Az egyik, alapvetően közösséginek tervezett táborunk végén a táborvezető azt mondta: száz kicsi egó tábora lettünk...

A közösségek építése, a közösségi életre való nevelés az érték közvetítés sarokkérdése. Nem kell a spanyolviaszt feltalálni, a magyar nevelés- és szociálpszichológia bőven adhat municiót azoknak, akik Németh László szavával, „mágnesemberekként” az új világ mikro- és mezoszinten szerveződő közösségeinek toborzói lehetnek, szellemi családdá rendeződhetnek. A makromegoldásokban nem hiszek.

A rezilienciát, az alkalmazkodó- és megújulóképességet ajánlod figyelmünkbe. A gyors alkalmazkodás, megújulás nem vezet a hagyományok elvesztéséhez? Hiszen ezt már most is tapasztaljuk: nagy léptékű kultúraváltásban, sőt kulturális lejtmenetben vagyunk (lehet tagadni vagy relativizálni, de azt a tudásvesztést vagy tudásátalakulást, amit már az egyetemi iffuságnál is

lehet tapasztalni, nem lehet nem figyelembe venni). Mire készüljünk, hogyan viselkedjünk, hogyan cselekedjünk okosan?

Ez nem csak tőlünk függ. Ha nincsenek olyan vezetőink, akik bár látják, de nem értik az írást a falon, akkor velük együtt Belsazar sorsára jutunk. De sokat tehetünk a közvetlen környezetünkben, ahol a hallgatókkal és a kollégáinkkal együtt létrehozhatunk egy akadémiai környezetet, melyet nem zaklat az internet, nincs benne mobiltelefon, de van benne élőbeszéd, éppen úgy, mint egykor az athéni ligetben.

Vissza Európához. Mit jelent(het) Európa 25 év múlva? Múlt? Szellemiség? Közösség? Pusztán egy, a határait sem pontosan definiálható földrész? Üresség?

Nem vagyok jó. A fő kérdéseket Nagy László már 1957-ben megfogalmazta, ezekre keressük azóta is a választ:

Létem ha végleg lemerült,
 ki imád tücsök-hegedűt?
 Lángot ki lehel deres ágra?
 Ki feszül föl a szivárványra?
 Lány hantú mezővé a szikla-
 csípőket ki öleli sírva?
 Ki becéz falban megeredt
 hajakat, verőereket?
 S dúlt hiteknek kicsoda állít
 káromkodásból katedrális?
 Létem ha végleg lemerült,
 ki rettent a keselyűt!
 S ki viszi át fogában tartva
 a Szerelmet a túlsó partra!

„Az európai nemzetállamok mind átmentek a nemzetépítés folyamatán. A nemzetépítés alapvető feltétele mindegyik országban a nemzeti különösség kulturális meghatározása volt, amelyet a nemzetállammá szervezés politikai fázisa követett. Ez a folyamat Nyugat-Európában előbb, Közép- és Kelet-Európában később ment végbe [...]. Európa keleti végein maradtak országok, amelyekben a nemzetépítés folyamata még javában zajlik, s nem zárható ki, hogy korábban kudarcot vallott nemzetállami törekvések a status quót szét fogják feszíteni (pl. Katalónia, Skócia, Flandria, Vallónia stb.). [...]

A legfontosabb feltétel a közös kommunikációs eszköz, a nyelv megtalálása. Miután Nagy-Britannia kikerült az Európai Unióból, az a szerencsés

helyzet alakult ki, az Unióban gyakorlatilag domináns angol nyelv egyik tagállam polgárainak sem az anyanyelve. Így, ha az angol lesz a »lingua franca«, melyet az Unió minden tagállamában a polgárok többsége beszél, akkor okafogyottá válik a konfliktus, hogy melyik tagállam nyelve legyen a közös európai nyelv. Az angol nem kell, hogy kiszorítsa az egyes nemzeti nyelveket. Az Orosz Föderáció a példa rá, hogy a Föderációban általánosan beszélt orosz remekül megfér a Föderációt alkotó 21 köztársaságban és 5 autonóm egységben beszélt nemzeti nyelvekkel. Az Unióban is vannak példák arra, hogy az állam nyelvének használata nem szorítja ki, nem ítéli kihalásra a nemzeti kisebbségek által beszélt nyelveket. [...]

Az európai identitást formáló üzenet központi magja az értékek katalógusa, melyek az »európai« kategória értelmét adják, megkülönböztetve azt a más a világ más helyein létező identitásképző kategóriáktól. Az európai értékek a létről és az időről való nyugati gondolkodás kezdeteiben gyökereznek, amikor – s azóta is mindig – a nyugati ember a nyelv hatalmát kihasználva a létezők egésze ellen lázadt fel, rákérdezve a létezőre, megragadva azt, ami van. Az európai értékrend alapja az egyéntől elidegeníthetetlen szabadság, mely minden más érték megteremtésének a feltétele. [...]

A digitális kulturális javak hatékony ökoszisztémáját nem lehet létrehozni és fenntartani kizárólag fentről elindított folyamatokkal. Miközben támaszkodnunk kell egyes kulturális intézmények, mint például a könyvtárak, színházak, múzeumok digitalizált adataira, a felhasználók által generált információkat is fel kell használni az európai identitás erősítésére. Az új információs technológiák lehetővé teszik, hogy az információk előállítására és megosztására révén az európai polgárok aktívan részt vegyenek a kulturális folyamatokban. Létre lehetne hozni egy közösségi ajánlórendszert, amely a valós igényekre reagálva élénkíti a nemzetközi, határokon átívelő kulturális fogyasztást. Az angol nyelvű ajánlórendszer az egyéni preferenciák alapján személyre szabott ajánlásokat kínál a felhasználóknak. A felhasználók egyéni preferenciáinak ismeretében lehetőség nyílik arra is, hogy a rendszer az őket érdeklő kulturális aktivitásokat és eseményeket ajánlja fel számukra folyamatosan.”

(Részletek Csepeli György Az európai identitás kiépítése című írásából)

Balázs Géza
egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola
és Németh Antal Drámaelméleti Intézet (Budapest)

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

**AZ ADATHALÁSZAT (PHISHING) FOGALMI DEFINIÁLÁSA
ÉS FŐBB NYELVI JELEI**

Kivonat

A tanulmány nyelvészeti szempontból közelíti meg társadalmunk egyik kirívóan káros jelenségét, az adathalászatot. Az adathalászat (nemzetközi szóhasználatban: phishing) a kiberbűnözés egyik fajtája, amely az utóbbi években az infokommunikációs és digitális technológia fejlődésével világszerte jelentős anyagi károkat okoz a társadalom sok tagja számára. A leegyszerűsített definíció szerint a phishing a felhasználók érzékeny személyes adatainak (például bankkártyaadatok) interneten keresztül, pszichológiai manipulációs technikák segítségével történő kicsalása, általában anyagi haszonszerzés céljából. Ide tartoznak a felhasználó eszközeire trükkös csalással feltelepített rosszindulatú szoftverek is, amelyekkel ugyancsak érzékeny, személyes adatokat szerezhetnek meg az elkövetők. A tágabb fogalmi meghatározás szerint a phishing körébe tartoznak azon rosszindulatú aktivitások is, amelyek szintén pszichológiai manipulációval vagy egyéb csalás révén közvetlen pénzáttalásra veszik rá a gyanútlan felhasználókat. Ezenfelül a phishing egyéb alkategóriái is léteznek a felhasznált platform alapján: ilyen a telefonon keresztüli adatlopás, a vishing (voice-phishing) vagy az SMS-ben történő adatlopás, a smishing (SMS-phishing). A jelen tanulmány célja egy átfogó teoretikai keret felvázolása a phishing relációjában annak érdekében, hogy a nyelvészeti megközelítésünket megalapozzuk, ezért röviden áttekintjük a phishing történelmi előzményeit, majd összegezzük a jelenség szűkebb és tágabb definícióit a releváns nemzetközi szakirodalom alapján, illetve azt is meghatározzuk, mely aktivitások nem sorolhatók az adathalászat körébe. Ezt követően sorra vesszük a stratégiai (szándékosan alkalmazott) és nem stratégiai nyelvi eszközöket, az úgynevezett „szivárgó nyelvi jeleket”, amelyek a phishing jelenlétére utalnak.

Kulcsszavak: adathalászat, phishing, nyelvi jelek, lingvisztika

Történelmi előzmények – az offline adathalászat

Az internet nemcsak a tudás terjedésének biztosít szinte végtelen platformot, hanem a félrevezetésnek is, köztük az álhíreknek (Balázs 2023a: 11; Kenyeres–Szüts 2024), illetve az olyan illegális aktivitásoknak is, amelyek a kiberbűnözés területébe sorolhatók. Ide tartozik az adathalászat – angolul phishing – is, amely arra a kísérletre utal, amikor: 1. az áldozatot pszichológiai manipuláció segítségével ráveszik arra, hogy rákattintson egy olyan link-

re (Parekh et al. 2018), amelyen keresztül adathalász weboldalra kerül, ahol megadja a csalók által kívánt információkat (Saberit et al. 2007), rendszerint érzékeny/személyes adatokat; 2. arra veszik rá a felhasználót, hogy tudtán kívül rosszindulatú szoftvert telepítsen az eszközére, amelynek segítségével ugyancsak érzékeny adatokat lopnak el tőle (Baslyman–Chiasson 2016; Canfield et al. 2016; Milletary 2005; Kirda–Kruegel 2006). Több szerző is említi, hogy a trükkös adatlopás nem új jelenség, alapja minden esetben a pszichológiai manipuláció (nemzetközi szakirodalomban: social engineering), amely már a számítógép és az internet előtt is létezett (Volkamer et al. 2017; Abroshan et al. 2021). Az internet elterjedése előtt a bűnözők többek közt telefonon keresztül, szóban adták ki magukat megbízható ügynököknek, hogy érzékeny, személyes információkat szerezzenek, így az ő tevékenységük tekinthető a phishing egyik közvetlen előzményének (Milletary 2005; Basit et al. 2021). A számtalan megtévesztő aktivitás közül az adathalászat is átkerült a fizikai világból a digitális platformokra (Bustio-Martínez et al. 2024). A phishing tehát egy évszázadok óta alkalmazott bizalmi, hatékony kommunikáción és meggyőzésen alapuló csalás modern, digitális változata: a személyes előnyök megszerzése érdekében történő megtévesztés (Volkamer et al. 2017). A pszichológiai manipulációt alkalmazó offline csalási formák ma is léteznek, párhuzamosan az online phishinggel, sok esetben egymással interkonnektivitásban állva.

A phishing kifejezés eredete

Az adathalászat szó eredetére többfajta magyarázat is olvasható a nemzetközi szakirodalomban, mindegyik megegyezik abban, hogy a szó alapját az angol „halászat”, azaz „fishing” képezi. Az egyik értelmezés szerint a „phishing” kifejezés a „password” (jelszó) és a „fishing” (halászat) szavak összerántásából jött létre, arra utalva, hogy a csalók a felhasználók jelszóit próbálják meg „elhalászni” különféle trükkökkel (Wright et al. 2016). Mások szerint a szó az internetes adathalász támadások telefonos előzményeiből származik, amelyet „phone phreaking”-nek neveztek, a „fishing” kifejezés „f” betűjét emiatt cserélték le „ph”-ra (Basit et al. 2021). Egy másik magyarázat szerint pedig az angol „website phishing” kifejezésből származik, amely szintén a „fishing” szó egyik variációja (Parekh et al. 2018). Összességében tehát interneten történő adathalász tevékenységre utal a szójátékként is értelmezhető „phishing” kifejezés. A szakirodalomban egyetértés van abban, hogy a „phishing” szó az 1990-es évek közepén jelent meg először nyilvánosan, amikor a csalók az internetszolgáltatói (ISP) fiókadatok megszerzésére hasz-

nálták a módszert (Milletary 2005). Az első írásbeli megjelenés pontos dátumát illetően azonban már megoszlanak a források. Wright és társai szerint a kifejezést írásban nyilvánosan először egy Koceilah Rekouche nevű hacker használta 1995-ben az America Online (AOL) internetszolgáltató cég online felületén (Wright et al. 2016). Mások szerint a kifejezést 1996-ban alkották meg (Chaudhry et al. 2016; Parekh et al. 2018) olyan hackerek, akik az AOL-felhasználók jelszóit csalták ki (Parekh et al. 2018). Volkamer és társai adatai szerint először 1996. január 2-án használták a „phishing” szót írásban a bizalmi alapú csalások digitális változatára (Volkamer et al. 2017). A már kifejezetten internetes felületen történő adathalászatra vonatkozó „phishing” kifejezés tehát először az 1990-es évek közepén jelent meg dokumentálható módon a nyilvános kommunikációban.

Definiálási kísérletek: szűkebb és tágabb kategóriák

Az általunk feltárt nemzetközi szakirodalom a phishing egy szűkebb és egy tágabb definíciójával dolgozik. A szűkebb definíció szerint a phishing kizárólag internetes adatlopásra vonatkozik, a tágabb definíció már ide sorolja azokat a módszereket is, amikor közvetlen pénzáttalásra veszik rá a felhasználót.

A témát kutatók egy része az internetes bűnözés (kiberbűnözés) relációjában tárgyalja a fogalmat. Balázs rámutatott arra, hogy a digitális közeg táptalajt adhat az online bűnözésnek, és elősegíthet olyan jellegű visszaéléseket, mint a spam vagy a hackelés (Balázs 2023b). Az online bűnözés egyik formája a phishing is, amely bűnügyi tevékenységként, adatlopásként definiálva a személyes adatok interneten keresztül történő ellopását jelenti pénzügyi csalás elkövetése céljából (Milletary 2005). A kibertámadások általánosságban digitális platformokon történő rosszindulatú kísérletek, amelyek célja a bizalmas szervezeti vagy személyes adatokat tartalmazó rendszerek feltörése vagy ilyen jellegű adatok ellopása (Basit et al. 2021). Az adathalászat ennek megfelelően az internetes bűncselekmények egyik ága, a kiberbűnözés egyik formája (Chou et al. 2004; Saberi et al. 2007; Chaudhry et al. 2016; Parekh et al. 2018), amely során érzékeny személyes adatok (például jelszavak, hitelkártyaadatok) átadására készítetik a gyanútlan felhasználókat online megtévesztés útján, rosszindulatú szándékkal (Parsons et al. 2013; Harrison et al. 2016; Baltuttis–Teubner 2024; Yang et al. 2022). A sikeres phishing során tehát ellopják a felhasználók érzékeny adatait (Kirda–Kruegel 2006), így ez „egyfajta személyazonosság-lopás, amely bizalmas adatokat próbál ellopni, például online bankszámla-információkat” (Saberi et al. 2007: 311).

A phishing másik formája, amikor közvetett módon, valamilyen alkalmazás vagy szoftver közbeiktatásával „man-in-the-middle” módszerrel lopják

el a felhasználók adatait (Millettary 2005; Kirda–Kruegel 2006). Ennek során megfelelő kommunikációs módszerekkel arra veszik rá az áldozatot, hogy tudtán kívül valamilyen rosszindulatú szoftvert telepítsen a gépére, mobiltelefonjára, amelyek a weboldallal folytatott kommunikációt figyelik, és különféle érzékeny információkat gyűjtenek be (Millettary 2005; Chaudhry et al. 2016; Volkamer et al. 2017).

A tágabb meghatározás szerint az adathalászat fogalma kibővült, és az elektronikus pénzügyi bűncselekmények szélesebb körét is magába foglalja (Millettary 2005). Ilyen lehet az, amikor adatok helyett közvetlenül pénz átutalását kéri a csalók. Erre példa, amikor a közösségi hálózatokon valakinek a barátait, családtagjait értesítik arról, hogy az illető bajban van, és gyorsan pénzre van szüksége (Hong 2012; Chaudhry et al. 2016). Ilyenkor azonnali pénzátutalást kérnek, nem adatokat. De az áldozat elérhetőségei ebben az esetben is származhatnak adatlopásból, ebben az értelemben tehát végső soron itt is phishingről van szó.

Ugyancsak tágabb meghatározás szerint sorolhatók a phishing fogalomkörébe azok a módszerek, amikor meghamisított cikkekben, illetve deepfake videókban ismert személyek (pl. Elon Musk vagy egy ország gazdasági minisztere) ajánlanak nem létező befektetéseket. Hiszen ebben az esetben is közvetlen pénzutalás történik, viszont egyben adatlopás is, valamint szintén a pszichológiai manipuláció (csábító jutalom lebegtetése), illetve a technológiai eszközök (deepfake videók, webes cikkek készítése) kombinációja történik.

Ugyanakkor a kizárólag technikai módszerekkel, például az alkalmazások és/vagy a hálózati biztonsági eszközök sebezhetőségeinek kihasználásával végrehajtott adatlopás (Abroshan et al. 2021) nem tartozik a klasszikus phishing kategóriájába, hiszen ez esetben nem a felhasználót célozza meg a támadás, hanem a gépet, a felhasználóval nem történik kommunikáció, és nem alkalmaznak pszichológiai manipulációt sem. Viszont a rendszerek feltörését lehetővé tévő adatok már származhatnak a megtévesztésen alapuló phishing tevékenységből. Itt szerepet játszhat az úgynevezett kontextustudatos adathalászat: a támadó ekkor úgy nyeri el az áldozatok bizalmát, hogy nyilvános adatbázisokból minél több információt szerez róla. Például a vásárlási preferenciáiról (az eBay-en nyilvánosan elérhető adatokból), a fiókvezető bankjáról (például a böngészőből kinyert adatok révén) vagy az anya leánykori nevééről, amelyek a törvény által kötelezően nyilvánosságra hozott adatokból is kinyerhetők. A közösségi média segítségével további adatok is szerezhetők az egyénekről (Jagatic et al. 2007), ahogyan képek is, amelyek ugyancsak felhasználhatók különféle visszaélésekre.

Szemantikai támadás és pszichológiai manipuláció (social engineering)

Az adathalász kísérletek tehát nem a gépeket, hanem a felhasználót, az embert veszik célba, így a szemantikai támadások körébe sorolhatók. Downs és társai a számítógépes biztonsági támadásokat fizikai, szintaktikai és szemantikai típusokba sorolják. A fizikai támadások a számítógépes hálózatok infrastruktúráját fizikailag rombolják le, míg a szintaktikai támadások a szoftvereket teszik tönkre. Ezzel szemben a szemantikai támadások a számítógépet használó embert veszik célba. Nem a rendszer sebezhetőségét használják ki, hanem azt, ahogyan a felhasználó a számítógépekkel kapcsolatba lép, vagy ahogyan az onnan származó üzeneteket értelmezi (Downs et al. 2006). Az adathalászat tehát nem közvetlenül a digitális technológiai rendszereket, hanem a rendszereket használó embereket támadja (Hong 2012), a felhasználókat, az emberi ítélőképességet tekinti a rendszer sebezhető pontjának, ezért őket veszi célba (Canfield et al. 2016; Chaudhry et al. 2016; Bustio-Martínez et al. 2024). A csalók az emberi kognitív és viselkedési tulajdonságokat használhatják fel a trükkjeik megtervezéséhez és az áldozatok megtévesztéséhez (Abroshan et al. 2021). Ebben az értelmezési keretben tehát a phishing szemantikai támadási forma (Downs et al. 2006; Zhang et al. 2006; Liu et al. 2011), amely a szoftver sebezhetőségei helyett az emberi sebezhetőségre épít (Zhang et al. 2006). Az adathalászat ennek megfelelően „folyamatos szemantikai támadás, amely az áldozatokat arra készíti, hogy érzékeny információkat osszanak meg akaratlanul” (Liu et al. 2011: 1). Az adathalászat szemantikai támadásként interpretálva azt használja ki, hogy az emberek milyen jelentést tulajdonítanak a tartalomnak, tehát arra építenek, hogy az emberek általában elhiszik, amit látnak és hallanak. Ezért az adathalász e-maileket szándékosan készítik úgy, hogy megtéveszék a felhasználókat (Wash 2020).

A megtévesztés érdekében pedig a pszichológiai manipuláció (a nemzetközi szakirodalomban: social engineering) eszközeit alkalmazzák az elkövetők. Így érik el, hogy a csalók online felületére jusson az áldozat, ahol megadja a személyes adatait. „Az online adathalászat egyfajta social engineering, amelynek során a bűnözők a felhasználókat érzékeny információk felfedezésére veszik rá” (Baslyman–Chiasson 2016: 1). A phishing során tehát minden esetben valamilyen pszichológiai trükköt használnak az emberek megtévesztésére és a bizalmuk megszerzésére, hasonlóan ahhoz, ahogyan az offline világban is teszik azt a csalók (Abroshan et al. 2021). A pszichológiai manipuláció részeként a támadó egy megbízható harmadik félnek adja ki magát, és így próbál érzékeny információkat kicsalni az áldozattól (Jagatic et al. 2007; Saberi et al. 2007). A pszichológiai manipuláció közvetítésére minden esetben valamilyen digitális platformot használnak, így a phishing végső soron

a pszichológiai manipuláció (social engineering) és a technológiai eszközök (pl. egy hamisított weboldalon található webes űrlap) kombinációja annak érdekében, hogy rávegyék a felhasználókat érzékeny információk átadására (Kirda–Kruegel 2006; Chaudhry et al. 2016; Basit et al. 2021; Abroshan et al. 2021; Baltuttis–Teubner 2024; Singh et al. 2024; Yang et al. 2022). Elsősorban a meggyőzés alapelveit alkalmazzák a felhasználók megtévesztésére (Bustio-Martínez et al. 2024). Az adathalászok által alkalmazott pszichológiai manipulációs módszereket az 1. táblázat foglalja össze az általunk feltárt nemzetközi szakirodalom alapján.

1. táblázat: Az adathalász próbálkozások során használt pszichológiai manipulációs módszerek

Módszer	Példa	Említés
Kíváncsiságra, tájékozódási igényre építés	Egy friss/szenzációs hírt ígérő videó.	Chaudry et al. 2016
	Világsztár intim fotóját ígérő linkek.	Hong 2012
Előzetes meggyőződésre, hiedelmekre építés	Hit abban, hogy az üzenetküldő megbízható.	Volkamer et al. 2017
Félelemkeltés, ijesztgetés	Rájuk ijeszt, félelmet kelt, szorongást kelt.	Hong 2012; Wash 2020; Volkamer et al. 2017
	Arról értesít, hogy feltörték a bankszámlát, vagy illetéktelenek megpróbálták bejelentkezni a bankfiókba.	Sheng et al. 2010; Wu et al. 2006; Wu et al. 2006; Chaudry et al. 2016; Sheng et al. 2010
	Fióklezárásra figyelmeztet.	Harrison et al. 2016; Military 2005
	Figyelmeztetést küld, fenyeget.	Downs et al. 2006; Parsons et al. 2013; Jagatic et al. 2007; Chou et al. 2004; Sheng et al. 2010
Empátia felkeltése	Egy barát bajban van, gyorsan pénzre van szüksége.	Hong 2012
	Barátnak, rokonnak sürgősen pénzre van szüksége, természeti tragédia áldozatainak sürgősen pénz kell.	Chaudry et al. 2016
	Adakozásra hív fel természeti katasztrófa áldozatai javára.	Furnell 2007; Baslyman–Chiasson 2016
	Segítséget kér.	Baslyman–Chiasson 2016

Sürgetés	Sürgősen kell a pénz egy barátnak, rokonnak.	Hong 2012; Chaudry et al. 2016
	Sürgetés általánosságban.	Downs et al. 2006; Parsons et al. 2013; Abroshan et al. 2021; Milletary 2005; Baslyman–Chiasson 2016; Volkamer et al. 2017
	Az üzenet stílusa (pl. hogy a nyelvezet erőteljes, sürgős válasza ösztönzött).	Furnell 2007
	Azt sugallják, hogy az ajánlat korlátozott (pl. korlátozott idő áll rendelkezésre a válaszára, vagy korlátozott számú hely áll rendelkezésre egy kurzuson).	Butavicius et al. 2016
Az emberi kapzsiságra és a gyors meggazdagodás vágyára építés	Mesés vagyonszerzésében segítséget kérő, úgynevezett „nigériai herceg”-típusú csalások vagy banki kérdőív kitöltése pénzjutalomért cserébe.	Hong 2012
	Örökséget/üzletet ajánlanak.	Baslyman–Chiasson 2016
	Jutalmat ígér, árut/pénzt kínál, „nigériai herceg-típusú” csalások	Harrison et al. 2016; Milletary 2005; Baslyman–Chiasson 2016
	Pénzvisszatérítési igény benyújtására lehetőség – le kell tölteni fájlt hozzá, pénznyeremény igényléséhez kér személyes információkat.	Furnell 2007
	Vonzó tárgy az e-mailben.	Abroshan et al. 2021
A bizalom felkeltése megbízható szervezet nevével visszaélve	Hamisított weblapok, e-mailek megbízható cégek nevében.	Milletary 2005; Chou et al. 2004; Saberi et al. 2007; Hong 2012; Abroshan et al. 2021; Canfield et al. 2016; Butavicius et al. 2016; Kirda-Kruegel 2006; Wu et al. 2006; Downs et al. 2006; Zhang et al. 2007; Volkamer et al. 2017

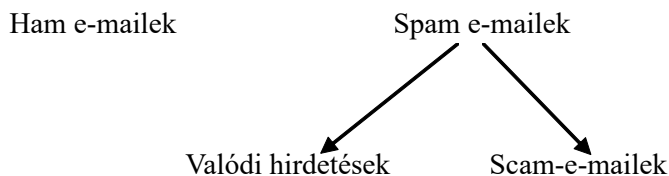
Bizalom keltése adatok útján	Kontextustudatos adathalászat révén szerzett adatok közlése az üzenetben.	Jagatic et al. 2007
	A címzetre vonatkozó adatok jelenléte (pl. a pontos név vagy bankszámlaszám).	Furnell 2007
Bizalom keltése másokra való utalással	Utalás másokra, akik hasonlóan cselekedtek: gyakran a társaik már megtették ezt a lépést (pl. „Több mint 1000 diák fog külföldön tanulni 2014-ben. Te is köztük leszel?”)	Butavicius et al. 2016
	Ismert, megbízható személyre (pl. sztárookra) történő utalás, visszaélés az ő nevükkel.	Abroshan et al. 2021; Chaudry et al. 2016; Volkamer et al. 2017
Bizalom keltése figyelmeztetéssel	Félrevezető figyelmeztetések pl. arról, hogy ne kattintson e-mail-linkekre a megbízhatóság látszatát keltve.	Chaudry et al. 2016

Forrás: saját szerkesztés

Az 1. táblázatból kiolvasható, hogy a csalók jellemzően hét pszichológiai manipulációs módszert alkalmaznak a phishing esetében: 1. Kíváncsiságra, tájékozódási igényre építés; 2. Előzetes meggyőződésre, hiedelmekre építés; 3. Félelemkeltés, ijesztgetés; 4. Az empátia felkeltése; 5. Sürgetés; 6. Az emberi kapzsiságra és a gyors meggazdagodás vágyára építés; 7. Bizalomkeltés (megbízható szervezet nevével visszaélve, adatok útján, másokra való utalással, figyelmeztetéssel).

Az adathalászat elemei és lépései: a csali, a horog és a kapás

A horgászathoz hasonlóan az adathalászat is három fő lépésből áll: a virtuális csali (lure) kivetése, a horog (hook) alkalmazása, végül a kapás (catch) (Chaudhry et al. 2016). A csali sok esetben egy úgynevezett scam e-mail, ami végül egy adathalász webhelyre vezet az áldozatot (Parekh et al. 2018). Saberi és társai az e-maileket három kategóriába osztották: a hamek, a spamek és a scamek (vö. 1. ábra).

1. ábra. Az e-mailek típusai
(Forrás: saját szerkesztés Saberi et al. 2007 alapján)

A ham kategóriába a felhasználók közötti mindennapos üzenetváltások tartoznak, míg a spamet sok esetben levélszemétnek is nevezik, ezzel utalva a marketing vagy hirdetési célú e-mailekre, amelyeket közel azonos tartalommal küldenek ki tömeges mennyiségben. A scamek a spam e-mailek alcsoportját képezik. A scam már kifejezetten illegális cél érdekében próbálja megtéveszteni a felhasználókat, ezért nagyon intellektuális módon alakítják ki (Saberi et al. 2007), kifejezetten azzal a céllal, hogy becsapják a felhasználót (Canfield et al. 2016). Ehhez a már említett pszichológiai manipuláció eszközeit felhasználva az adathalász scam e-mailek „olyasvalaminek adják ki magukat, amik valójában nem, hogy az e-mail címzettjét rávegyék valamilyen cselekedetre, amit normál esetben nem tenne meg” (Wash 2020: 1). Például, hogy rákattintson egy olyan linkre, amely külsőre egy létező és megbízható áruház, pénzügyintézet, vagy egyéb cég oldalának néz ki, vizuálisan szinte teljesen megegyezik azzal, de valójában csalók oldala (Canfield et al. 2016; Volkamer et al. 2017; Wang et al. 2024), és ott megadja a személyes adatait. Léteznek bankok nevében kérdőív kitöltésére vonatkozó ajánlatok is, amelyek pénzügyi jutalmat ígérnek a számlainformációk megadásáért, vagy szállodai jutalomklubok nevében írt e-mailek, amelyekben hotelfoglalás ürügyén kérik a felhasználók hitelkártyaadatait (Milletary 2005). A scam e-mailek pedig tartalmazzák a horogra mutató linket, amivel eljutunk az adathalászat második fázisához: a horog (hook) egy olyan weboldal, amely egy megbízható, legális szervezet (például egy pénzügyintézet) honlapját másolja le, amelynek az áldozat hajlandó bizalmas információkat kiadni. Az itt megadott adatok nem a megbízhatónak tartott szervezethez, hanem a csalókhöz érkeznek. Hogy a csalást leplezzék, a scam e-mailben elhelyezett link gyakran egy elmaszkírozott URL (Chaudhry et al. 2016). Az elmaszkírozás azt jelenti, hogy a felhasználó nem a tényleges URL-t látja, hanem egy megbízható szervezetét, de a link valójában a csalók honlapjára visz. Ugyanez a technika működik az adathalász e-mailek feladója esetében is, amikor a címzett nem a valódi feladó e-mail-címét látja, hanem egy létező, megbízható szervezet vagy személy hivatalos címe jelenik meg. Azonban a kurzort a feladó e-mail-címére görgetve a böngésző általában kiírja a valódi feladó

e-mail-címét. Így ez egy működő technika lehet az e-mail tényleges feladójának detektálására. A phishing harmadik fázisa a kapás, amikor az adathalászhoz befutnak az információk, és azokat saját céljaira felhasználja (Chaudhry et al. 2016). Ennek egyik módja lehet, amikor azt pénzzé teszi (Hong 2012), hamisított profilt hozhat létre, amelyekkel különböző tranzakciókat hajt végre, vagy felvehet pénzt az áldozat internetes bankszámlájáról (Saberri et al. 2007; Abroshan et al. 2021), de ipari vezérlőrendszer, illetve okosrepülőterek elleni támadásokra is felhasználhatók a csalással megszerzett adatok (Abroshan et al. 2021).

Terjedési módok

A tradicionális online adathalászat során a csalók kezdetben e-mailt használnak arra, hogy egy megbízhatónak és legitimnek tűnő, de valójában a támadók által ellenőrzött rosszindulatú webhelyre mutató linket küldjenek ki (Parsons et al. 2013; Harrison et al. 2016; Chaudhry et al. 2016; Kirda–Kruegel 2006; Wang et al. 2012; Yan et al. 2024; Baltuttis–Teubner 2024). Azóta elterjedt az SMS, az azonnali üzenetküldés (chat) alkalmazása, a közösségi média üzenőfalain, illetve közvetlen üzenetküldő felületein keresztül továbbítási forma alkalmazása (Chaudhry et al. 2016; Parekh et al. 2018; Hong 2012; Kirda–Kruegel 2006; Lahti et al. 2024), a weboldalakon megjelenő bannerhirdetések (Chaudhry et al. 2016), a hangüzenetek, valamint a többszereplős online játékok is felületet jelentenek az adathalászatra (Chaudhry et al. 2016; Basit et al. 2021; Hong 2012; Baslyman–Chiasson 2016). Egy tipikus támadási mód, amikor a közösségi média csevegőfelületein egy vírus üzeneteket küld az áldozat ismerőseinek, amelyben arra ösztönzi őket, hogy látogassanak el egy rosszindulatú programokat tartalmazó webhelyre (Hong 2012).

A phishing altípusai

Spear phishing: a bűnözők egy része a tömeges e-mail-üzenetek küldéséről áttért egy továbbfejlesztett változatra, a szelektívebb, személyre szabott, úgynevezett „spear phishing” támadási módokra. Az elnevezés a lándzsával (spear) történő halfogásra utal, jelezvén, hogy itt nem tömeges „halászat” történik, hanem kifejezetten, célzottan egy-egy „halat” céloz meg az elkövető. Az általános megfogalmazású és nagyszámú címzettnek kiküldött hagyományos phishing üzenetekkel szemben a spear phishing e-maileket kifejezetten egy személynek vagy egy kisebb csoportnak készítik és küldik ki (Butavicius et al. 2016; Wash 2020). Ilyen csoport lehet egy cég alkalmazotti közössége,

akik számára a személyes adatok miatt ezek a hamis e-mailek úgy tűnek, mintha a saját foglalkoztatójuktól származnának (Downs et al. 2006; Wang et al. 2012). A hitelesség megteremtése érdekében ezek az üzenetek már releváns, személyes és kontextuális információkat tartalmaznak az egyes áldozatok becsapására, például az egyénekről és a munkáltató szervezeteikről szerzett speciális ismereteket. Hong említi, hogy egy katonai személyzetet célzó spear phishing támadás tartalmazhat egy meghívót egy létező tábornok nyugdíjazási partijára, arra kérve a címzetteket, hogy egy linkre kattintva erősítsék meg, hogy részt vesznek rajta. Azok az emberek, akik nem dőlnek be egy személytelen adathalász üzenetnek, ebben az esetben a kontextus miatt áldozatul eshetnek (Hong 2012). A személyreszabottság különösen veszélyes lehet, például látszólag a főnöktől érkező üzenet vagy egy olyan folyóirat nevében kapott, névre szóló e-mail esetében, amelyre a felhasználó valóban előfizetett (Wright et al. 2016). Jagatic és társai kimutatták, hogy az emberek 4,5-szer nagyobb valószínűséggel dőlnek be egy látszólag már meglévő kapcsolatról, ismert címről érkező adathalász üzenetnek, mint az általános adathalász próbálkozásoknak (Jagatic et al. 2007). Downs és társai szerint ezek a spear phishing támadások hatékonyabbak lehetnek, mint a nem személyre szabott adathalász próbálkozások (Downs et al. 2006). A spear phishing egyfajta „kétlépcsős phishing”, hiszen kutatómunka előzi meg, amely során a támadó összegyűjti azokat az adatokat, amelyek révén eléri, hogy az üzenete személyre szabott és hiteles legyen. Chaudry és társai szerint a spear phishing során a támadó előbb felkutatja a potenciális áldozatokat és annak körülményeit, amelyre a közösségi média is alkalmas lehet. Majd az adatok ismeretében és azokat felhasználva küld olyan üzenetet, amely úgy tűnik, hogy legitim forrásból származik (Chaudry et al. 2016). Az adatgyűjtés a már említett kontextustudatos adathalászat révén is megvalósulhat (Jagatic et al. 2007). A spear phishing során elsősorban a szöveges üzeneteken van a lényeg: a szöveges meggyőzésre alapul, kevésbé jellemzőek a pénzügyi adathalászatnál előforduló vizuális jelek (Wang et al. 2012).

Whale phishing: a spear phishing egy továbbfejlesztett változata, amely egy „nagy hal”, vagyis „bálna” (whale) ellen, tehát magas rangú személyek ellen irányul. Ilyenek lehetnek a vállalati vezetők vagy kormányzati tisztviselők (Chaudry et al. 2016). Ezek a célpontok jellemzően nagyobb hozzáféréssel rendelkeznek az érzékeny vállalati információkhoz, és szélesebb jogkörük van a fiókokhoz. Az egyik első dokumentált leírás 2008-ból származik, amikor több amerikai vállalat vezérigazgatójának hamis idézést küldtek egy olyan csatolmánnyal együtt, amely megnyitáskor rosszindulatú programot telepített (Hong 2012). Ez a technika is kétlépcsős, ez is

kontextustudatos adathalászaton alapul, tehát a csalók előre összegyűjtenek minél több információt, amelyek hihetővé teszik az üzenetet. Ilyenek lehetnek a címzett személyes vagy üzleti érdekeivel kapcsolatos információk (Butavicius et al. 2016).

Angler phishing: ez a csalási forma is személyre szabott. Ennek során a csalók a közösségi médiában megjelenő ügyfélpanaszokat figyelik, és az érintett szolgáltató cég nevében írnak rá a panasztevőre, megoldást kínálva a problémájára, például kártérítés kifizetését ígérve. A folyamat során pedig érzékeny személyes adatokat (elsősorban bankszámlaadatokat) csalnak ki (Siddhesh Vijay et al. 2022; O’Hagan 2018).

Egyéb altípusok: vishing: hang alapján, telefonon történő adathalászat (voice over phishing) (Parekh et al. 2018); smishing: SMS-en keresztüli adathalászat (SMS phishing) (Zieliński 2024; Parekh et al. 2018); mishing: mobiltelefonos adathalászat (mobile phishing) (Parekh et al. 2018).

A 2. táblázatban összefoglaltuk az általunk feltárt szakirodalom alapján a phishing jellemzőit.

2. táblázat: A phishing jellemzői az általunk feltárt szakirodalom alapján

A phishing jellemzői	Említések
A megtévesztés jellemzői	
Pszichológiai manipulációt (social engineering) és egyéb megtévesztő trükköket alkalmaznak.	Milletary 2005; Wright et al. 2016; Basit et al. 2021; Jagatic et al. 2007; Kirda-Kruegel 2006; Saberi et al. 2007; Hong 2012; Chaudry et al. 2016; Parekh et al. 2018; Abroshan et al. 2021; Baslyman–Chiasson 2016; Parsons et al. 2013; Harrison et al. 2016; Canfield et al. 2016; Butavicius et al. 2016; Yang et al. 2022; Downs et al. 2006; Baltuttis–Teubner 2024; Singh et al. 2024
Valamilyen ürüggyel cselekvésre veszik rá a felhasználót (pl. adategyeztetés, számlainformációk hitelesítése, kérdőív kitöltése, személyes adatok frissítése).	Milletary 2005; Kirda-Kruegel 2006; Furnell 2007; Wash 2020
Biztonsági frissítési csomag letöltésére hív fel.	Furnell 2007

Megbízható féltől származónak kinéző, de hamis e-mailt alkalmaznak.	Milletary 2005; Chou et al. 2004; Saberi et al. 2007; Hong 2012; Abroshan et al. 2021; Canfield et al. 2016; Butavicius et al. 2016; Kirda-Kruegel 2006; Wu et al. 2006; Downs et al. 2006; Zhang et al. 2007; Volkamer et al. 2017
Megbízható, legitim félnek adják ki magukat a csalók (social engineering része).	Jagatic et al. 2007; Saberi et al. 2007; Butavicius et al. 2016; Downs et al. 2006
Az üzenet linket tartalmaz, amely a csalók weblapjára mutat, ahol adatokat kell megadni.	Volkamer et al. 2017; Basit et al. 2021; Milletary 2005; Saberi et al. 2007; Chaudry et al. 2016; Parekh et al. 2018; Baslyman–Chiasson 2016; Canfield et al. 2016; Harrison et al. 2016; Wu et al. 2006; Downs et al. 2006; Wash 2020
Valódinak, legitimnek álcázott, de hamis weblapot használnak.	Volkamer et al. 2017; Basit et al. 2021; Milletary 2005; Chou et al. 2004; Kirda-Kruegel 2006; Dhamija et al. 2006; Saberi et al. 2007; Liu et al. 2011; Chaudry et al. 2016; Parekh et al. 2018; Canfield et al. 2016; Parsons et al. 2013; Harrison et al. 2016; Hong 2012; Kirda-Kruegel 2006; Yang et al. 2022; Wu et al. 2006; Downs et al. 2006; Zhang et al. 2007
Valamilyen csalit használnak az elkövetők.	Parekh et al. 2018
Rosszindulatú csatolmány, rosszindulatú programot telepítenek a felhasználó eszközére.	Milletary 2005; Hong 2012; Chaudry et al. 2016; Canfield et al. 2016; Butavicius et al. 2016; Kirda-Kruegel 2006; Wu et al. 2006; Abroshan et al. 2021; Wash 2020
Közvetlenül pénzküldésre is felszólíthat.	Chaudry et al. 2016; Hong 2012; Downs et al. 2006
Mellékletre kattintást kér	Baslyman–Chiasson 2016; Canfield et al. 2016; Abroshan et al. 2021
Szokatlan, váratlanosságokkal ellentétes, nem tipikus üzenet a vélt feladótól.	Canfield et al. 2016; Wash 2020
Ráveszik a felhasználót valamire, amit amúgy nem tenne meg.	Liu et al. 2011; Wash 2020; Hong 2012; Chaudry et al. 2016; Butavicius et al. 2016

A phishing céljai	
Pénzügyi csalásra használják.	Milletary 2005; Baslyman–Chiasson 2016
Személyazonosság ellopására használják.	Milletary 2005; Kirda-Kruegel 2006; Saberi et al. 2007; Baslyman–Chiasson 2016
Érzékeny, bizalmas személyes/céges adatok ellopására irányuló kísérlet.	Milletary 2005; Basit et al. 2021; Wright et al. 2016; Chou et al. 2004; Jagatic et al. 2007; Kirda-Kruegel 2006; Saberi et al. 2007; Liu et al. 2011; Chaudry et al. 2016; Parekh et al. 2018; Abroshan et al. 2021; Baslyman–Chiasson 2016; Parsons et al. 2013; Harrison et al. 2016; Canfield et al. 2016; Butavicius et al. 2016; Kirda-Kruegel 2006; Wang et al. 2012; Downs et al. 2006; Zhang et al. 2007; Wu et al. 2006
Jelszavakat/fiókadatokat próbálnak megszerezni.	Wright et al. 2016; Basit et al. 2021; Canfield et al. 2016; Kirda-Kruegel 2006; Downs et al. 2006; Zhang et al. 2007; Wright et al. 2016; Wash 2020
Bankkártyaadatokat, pénzügyi információkat próbálnak megszerezni.	Basit et al. 2021; Chaudry et al. 2016; Parekh et al. 2018; Downs et al. 2006; Zhang et al. 2007; Wu et al. 2006
Társadalombiztosítási adatokat próbálnak megszerezni.	Chaudry et al. 2016; Downs et al. 2006; Zhang et al. 2007
A phishing üzenet terjesztési platformjai	
E-mail-üzenetben terjed.	Volkamer et al. 2017; Parekh et al. 2018; Basit et al. 2021; Milletary 2005; Chou et al. 2004; Saberi et al. 2007; Hong 2012; Chaudry et al. 2016; Parekh et al. 2018; Abroshan et al. 2021; Baslyman–Chiasson 2016; Butavicius et al. 2016; Parsons et al. 2013; Harrison et al. 2016; Kirda-Kruegel 2006; Wu et al. 2006; Wang et al. 2012
Chatüzenetben terjed.	Parekh et al. 2018; Chaudry et al. 2016; Kirda-Kruegel 2006
Közösségi hálózatokon, üzenőfalon keresztül terjed.	Basit et al. 2021; Chaudry et al. 2016; Baslyman – Chiasson 2016; Lahti et al. 2024

SMS-ben is érkezhethet (smishing).	Hong 2012; Chaudry et al. 2016; Parekh et al. 2018; Baslyman–Chiasson 2016
Többszereplős online játékokban is érkezhethet.	Hong 2012; Chaudry et al. 2016; Baslyman–Chiasson 2016
Hangüzenetben is érkezhethet (voice over phishing)	Chaudry et al. 2016; Parekh et al. 2018; Baslyman–Chiasson 2016
Bannerhirdetésben is terjeszthető.	Chaudry et al. 2016

Forrás: saját szerkesztés

Amint a 2. táblázatból látható, a phishing sokféle célból és sokféle módszerrel történhet, változatos platformokon. A lényeg mindig a pszichológiai manipuláció és valamilyen technológiai eszköz alkalmazásán van, amelyeket a felhasználó érzékeny, személyes adatainak kinyerése érdekében alkalmaznak. Fontos közös pont, hogy mindig van valamilyen link, amire kattintani kell, ez jelenti a platformot az adatok ellopására. Kivéve azokat a módszereket, amikor rosszindulatú mellékletet kell letöltenie a felhasználónak, mert ebben az esetben az alkalmazás küldi az adatokat. A phishing végső célja szinte mindig anyagi természetű, tehát a csalók pénzhez szeretnének jutni. A csalók mindig trükkösek, azonban a felhasználók számára jó hír, hogy mindig vannak olyan vizuális és nyelvi jelek, amelyek ismeretében az adathalászás próbálkozások tetten érhetőek. A következőkben ezekre a nyelvi jelekre koncentrálnunk.

Nyelvi jelek a digitális platformokon történő adathalászat esetében

A különböző csalások – akár offline térben, akár online eszközök segítségével történnek –, így az adathalászat esetében is minden esetben megjelennek azok a nyelvi jelzések, amelyek hazugságra és trükközésre utalnak. Emiatt fontos vizsgálni a csalási kísérletekben megjelenő lingvisztikai jelzéseket. Az interneten terjedő adathalászat nyelvi aspektusából történő elemzése során figyelembe kell venni azt, hogy az informatika átalakította a nyelvhasználatot, új létmódokat létrehozva, amelyeket Balázs összefoglalóan számítógépes kommunikációnak vagy CMC-kommunikációnak (computer-mediated communication) nevez (Balázs 2015). A számítógép vezérelte digitális/elektronikus kultúra retorikája pedig az úgynevezett e-retorika körébe sorolható. Ennek alapján a különféle digitális platformokon (SMS-ben, e-mailben, chaten, közösségi médiában, fórumokon, kommentekben) megjelenő szövegek beletartoznak az e-retorika fő kommunikációs funkcióiba (Balázs 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2010, 2011). Ezek alapján a fenti platformokon ter-

jedő adathalász kísérletek szövegei is beleérthetők. Az infokommunikációs technológiák alapján létrejött e-retorika megduplázta a nyelvi létmódokat (az írást és a beszédet), és kialakította ezek alternánsait, a másodlagos írásbeliséget és szóbeliséget (Balázs 2015). A másodlagos írásbeliség általános (orto)grafikus jellemzői közé tartoznak a helyesírástól eltérő formák (például a folyamatos kis- vagy nagybetűs írás, egybeírás, betűk és írásjelek többszörözése) (Balázs 2010), amelyek megjelenése kimutatható az adathalász próbálkozások szövegeiben is.

Stratégiai és nem stratégiai nyelvi jelzések a hazugságra építők esetében

A hazugságra és trükközésre utaló nyelvi jelzések felderítéséhez fontos megvizsgálni a hazudozók érzelmeire és kognícióira vonatkozó lingvisztikai jelzéseket, amelyeknek két fő típusa létezik: a stratégiai (tudatosan alkalmazott) és a nem stratégiai (nem tudatosan használt) nyelvi jelzések csoportja.

A nem stratégiai nyelvi jelzések általában kevés tudatossággal keletkeznek, inkább ösztönösek, nehéz őket kontrollálni még akkor is, ha az egyén erősen motivált erre (Toma–Hancock 2012). Ide tartoznak a funkciószavak (például a tartalom nélküli mondatrészek, névmások, prepozíciók, kötőszavak és segédigék), valamint a tartalmi szavak: például az érzelmi kifejezések (Chung–Pennebaker 2007).

Ezzel szemben a stratégiai nyelvi jelzéseket a pszichológiai manipuláció részeként tudatosan alkalmazzák a csalók. Részben azért, hogy hiteles, megbízható forrásnak mutassák magukat, részben azért, hogy kikapcsolják a racionális döntéshozatalt, és az érzelmi döntéshozatal felé mozdítsák a felhasználót. Az egyik ilyen stratégiai jel az adathalász e-mail szövegének a hossza. Ezek az e-mailek általában rövidek (Workman 2008), így ugyanis könnyebb elkerülni az ellentmondásokat és kezelni az információt (Toma–Hancock 2012). Jellemző a sürgősségre utaló jelzések alkalmazása (Butavicius et al. 2022; Workman 2008), olyan szavakat használva, mint a „határidő”, vagy „közelgő számlazárás”, valamint a fenyegetettség érzését felkeltő szavak használata, mint a „figyelmeztetés” vagy „igénylés nélkül maradt adó-visszatérítés”. A fenyegetettség érzékelése az egyik fontos indikátora a pszichológiai manipuláció sikerének (Workman 2008). A félelmet keltő adathalász támadások visszatérően fenyegetnek azzal, hogy a fiókot hamarosan bezárják, vagy azt sugallják, hogy az veszélybe került (Toma–Hancock 2012). Das és társai egészségügyi témában végzett kísérlete szerint egy fenyegető vagy félelmet felkeltő elem elhelyezése az üzenet fokozottabb elfogadásához vezet az információfeldolgozásra gyakorolt sajátos hatása révén (Das et al. 2003). Az adathalászok célja, hogy

ezekkel a kifejezésekkel a racionális döntéshozatal helyett érzelmi reakciókat keltve a felhasználókat gyors döntésekre késztessek, amelyek során nagy eséllyel figyelmen kívül hagyják a csalásra utaló jeleket (Vishwanath et al. 2011; Harrison et al. 2016). A félelemkeltés mellett a phishing üzenetek másik bevett pszichológiai manipulációs módszere, amikor a felhasználókat jutalomalapú üzenetekkel próbálják meggyőzni, valami értékes árut vagy pénzüsszeget felajánlva. Erre példa az úgynevezett „nigériai herceg”-típusú átverés, amelyben több millió dollár értékű, Nigériából származó bankszámlán fekvő pénzüsszeg jelentős százalékát ígérik, cserébe a segítségért a pénz Nigériából való kivitelében (Harrison et al. 2016)

A megtévesztő kommunikáció kiszivárgó nyelvi jelei

A hazugság aktusával együtt járó negatív érzelmek nyelvi szinten is kifejeződnek, úgynevezett „kiszivárgó jelek” (leakage cues) formájában, amelyek a csalók szándékaitól függetlenül felfedik megtévesztő eredetüket. A kiszivárgó jeleket elsőként Ekman és Friesen írta le a személyes, nem verbális kommunikáció relációjában. Ezeket olyan testmozgások és arckifejezések bizonyos típusaiként definiálták, amelyek „megszöktek” a megtévesztésre irányuló erőfeszítések közül (Ekman–Friesen 1969). Ugyanakkor a csak szöveges üzenetekből hiányzik az arckifejezés, a gesztusok, a testtartás és a távolságtartás, így ebben az esetben maga a szöveg az egyetlen forrás, amelyből következtethetünk annak hitelességére. A megtévesztés felderítésére a nyelvi információk szisztematikus elemzésére van szükség, meg kell vizsgálni a nyelvi alapú jelzéseket, amelyek a szövegegység(ek)ben található nyelvi információkkal kapcsolatosak: a szavakat, kifejezéseket, mondatokat, illetve a teljes üzenetet (Zhou et al. 2004).

A hazudozók valódi lelkiállapotára utaló, kiszivárgó nyelvi jel lehet a történetük elmeséléshez használt nyelvi stílus. A sikeres hazugsághoz előbb egy igaznak tűnő történetet kell kreálni, majd nyelvi manipuláció révén olyan stílusban kell előadni, hogy az őszintének tűnjön. A nyelvi stílus jelei a névmáshasználat, az érzelmi tónusú szavak, valamint a kognitív munkát jelző elöljárószavak és kötőszavak használata. Newman és társai szakirodalmi elemzésükben a megtévesztő kommunikáció következő nyelvi jeleit találták: 1. Kevesebb egyes szám első személyű névmás (pl. én, nekem, nekem) használata. 2. Kevesebb harmadik személyű névmás (pl. ő, ők) alkalmazása. 3. Több negatív érzelmi szó (pl. gyűlölet, harag, ellenség) használata. 4. Kevesebb kizáró szó (pl. de, kivéve, anélkül) alkalmazása. 5. Több mozgásige (pl. jár, mozog, megy) használata (Newman et al. 2003). Zhou és társainak kutatása szerint a csaló üzenetek kevésbé közvetlen nyelvezetet alkalmaz-

tak, inkább informális hangvételűek voltak, kevesebb írásjelet alkalmaztak, ugyanakkor érzelmesebb nyelvezetet használtak (Zhou et al. 2004).

Kiszivárgó nyelvi jelek a számítógép közvetítette üzenetek, így az adathalászat esetében is léteznek. Ilyen például a használt nyelv helyessége a társkereső profilok hitelességének megítélésekor (Toma–Hancock 2012), vagy a csaló szándékkal írt e-mailekben megjelenő tipográfiai hibák (Zhou et al. 2004). Az adathalász e-mailek tipikus kiszivárgási jelei a tipográfiai, nyelvtani és helyesírási hibák, amelyek azt jelzik, hogy az e-mailt valójában nem egy hivatalos szervezet/személy írta (Toma–Hancock 2012; Zhou et al. 2004; Harrison et al. 2016; Butavicius et al. 2022; Parsons et al. 2016).

3. táblázat: Stratégiai és nem stratégiai nyelvi eszközök az adathalász próbálkozások esetén

Nyelvi eszközök	Példák	Említések
Stratégiai nyelvi eszközök az e-mail-címekben és az URL-ben	Homográfia: a nyelvi karakterek vizuális hasonlóságára épülő csalás (pl. a bankofthevest.com bankofthewest.com helyett)	Hong 2012
	Megbízható cég nevének szerepeltetése az URL-ben, de nem a hivatalos címe (pl. tv2.hu helyett tv2-friss.com)	Wu et al. 2006; Volkamer et al. 2017; Downs et al. 2006; Jakobsson et al. 2007; Canfield et al. 2016; Furnell 2007; Milletary 2005; Baslyman–Chiasson 2016; Chou et al. 2004; Wash 2020; Basit et al. 2021; Volkamer et al. 2017; Sheng et al. 2010
	Elmaszkírozott URL (rákattintás után nem a kijelzett címre visz)	Wu et al. 2006; Kirda-Kruegel 2006; Furnell 2007
	Meghamisított e-mail-cím: megbízható cégre utal, de nem az (pl. pluszbetűt tartalmaz, eltérő végződésű, mint a hivatalos)	Downs et al. 2006; Bayl-Smith et al. 2020; Bayl-Smith et al. 2020; Furnell 2007; Wash 2020
	Elmaszkírozott e-mail-cím (nem a valódi feladó e-mail-címe jelenik meg, hanem egy megbízható szervezeté)	Kirda-Kruegel 2006; Volkamer et al. 2017

Stratégiai nyelvi eszközök a szövegben	Nem létező szervezet/ intézmény említése	Chou et al. 2004
	Sürgősségre utaló jelzők alkalmazása (pl. „határidő”, „közelgő”)	Workman 2008; Butavicius et al. 2022
	Rövid szövegek készítése (minél kevesebb lehetőséget hagyni a félreértésre, hibákra)	Workman 2008; Toma and Hancock 2012
	Félelmet keltő, fenyegetettség érzését keltő szavak használata	Das et al. 2003; Workman 2008; Toma and Hancock 2012
	Jutalmat ígérő szavak használata	Harrison et al. 2016
Nem stratégiai nyelvi eszközök, kiszivárgó nyelvi jelek	Nyelvtani/helyesírási hibák, tipográfiai hibák, félregépelések	Downs et al. 2006; Canfield et al. 2016; Furnell 2007; Baslyman–Chiasson 2016; Chou et al. 2004; Wash 2020; Volkamer et al. 2017; Parsons et al. 2016; Vishwanath et al. 2011; Bayl-Smith et al. 2020; Harrison et al. 2016; Parsons et al. 2016; Butavicius et al. 2022
	HTTP a HTTPS helyett az URL-ben	Chou et al. 2004; Dhamija et al. 2006
	Általános/személytelen megszólítás	Parsons et al. 2013; Sheng et al. 2010; Butavicius et al. 2022
	Helytelen nyelvezet: szokatlan (akár nevetséges) megszólítás/ elköszönés (pl. az adott országban másképp használják)	Wash 2020
	Hibás karakterek megjelenése (pl. ékezetek nélkül)	Milletary 2005
	Szokatlan tördelés, bekezdések, más betűtípus, mint ami megszokott	Wash 2020

A 3. táblázat alapján elmondható, hogy az adathalász próbálkozások esetében is jól beazonosíthatók azok a stratégiai és nem stratégiai nyelvi jelek, amelyek visszatérően jellemzik az ilyen csalási kísérleteket. A stratégiai nyelvi jeleket két külön kategóriába tudtuk sorolni: az egyik csoportot kifejezetten a szövegben tudatosan alkalmazott, nyelvi megtévesztő elemek jelentik, a másikat az üzenet célbajuttatását jelentő platform (jellemzően e-mail) és az adatok ellopására szolgáló felületre mutató link relációjában alkalmazott nyelvi jelek alkotják. Ez utóbbiakat nem minden esetben lehet egyértelműen a stratégiai nyelvi jelek közé sorolni, ezek ugyanis egyúttal kiszivárgó nyelvi jelek is. Ugyanakkor a nem szándékosan megjelenő nyelvi jelek (pl. a helyesírási hibák, a helytelen nyelvtani szerkezetek, az ékezethibák, a félregépelések egyértelműen a nem szándékos, stratégiai nyelvi jelek körébe sorolhatók, és mint ilyenek, egyúttal automatikusan kiszivárgó nyelvi jelek is, amelyek alapján beazonosítható a csalási kísérlet.

Az általunk feltárt szakirodalom minimálisan foglalkozik azzal, milyen jelek szerepelnek a valós, hivatalos, becsületes szándékú üzenetekben, amelyeket nem csalók készítettek. A néhány említést, amelyet találtunk, a 4. táblázatban foglaltuk össze.

4. táblázat: Az üzenet valódiságára utaló jelek

Az üzenet valódiságára utaló jelek	Említések
Nem szerepel link az üzenetben.	Downs et al. 2006
Ha az üzenet tartalmaz linket, az valóban a magát mutató, megbízható harmadik fél hivatalos weblapjára visz.	Downs et al. 2006; Sheng et al. 2010
Az üzenet feladója ismert, és ellenőrizhető módon valóban az, akinek mutatja magát.	Downs et al. 2006
Az üzenetben létező, valós adatokra, tényekre utalnak (pl. egy munkahellyel kapcsolatban).	Downs et al. 2006
Az üzenet névre szóló megszólítást alkalmaz, személyre szól.	Downs et al. 2006; Butavicius et al. 2022
Professzionális, nyelvtanilag helyes nyelvezetet használ, ahogyan azt a hatósági jogkörrel rendelkező szervezetek (pl. a rendőrség vagy az adóhivatal) teszik.	Butavicius et al. 2022
Az üzenet nem kér jelszót vagy egyéb érzékeny személyes adatokat.	Downs et al. 2006
Nincs fenyegetés, sürgetés akkor sem, ha valamilyen problémára hívja fel a figyelmet.	Sheng et al. 2010

Forrás: saját szerkesztés

Összességében elmondható, hogy nyelvi szempontok alapján azok az üzenetek tekinthetők nagy eséllyel valódinak, amelyek nem tartalmazzák a 3. táblázatban szereplő jeleket. Ugyanakkor ez sem ennyire egyértelmű, hiszen bárkivel előfordulhat, hogy félregépel egy szót az üzenetben, illetve egy szolgáltatótól érkező hivatalos e-mail is tartalmazhat linket, amire kattintva számlát kell befizetni. Eközben egy adathalász üzenet is lehet nyelvtanilag tökéletes és kiváló helyesírású. Emiatt minden egyes üzenet szövegét egyenként kell lingvisztikai és vizuális elemzés alá vetni, több vizuális nyelvi jelet egyszerre kell megfigyelni, illetve egyéb külső körülményt is mérlegelni. De általánosságban elmondható, hogy ha az üzenetben nem látjuk a pszichológiai manipulációra utaló jeleket, ha nem történik érzelmekeltés (ijesztgetés vagy csábító dolog ígérete), ha nincs link, amire kattintani kell, ha nem váratlan és szokatlan az üzenet felbukkanása, ha minél több valós, ellenőrizhető adatot tartalmaz, ha nincs elmaszkírozott URL vagy e-mail-cím, ezekben nincsen elírás és/vagy szokatlan végződés, akkor nagyobb eséllyel minősíthető valódinak az adott üzenet.

Összegzés

Az adathalászat, különösen a phishing technikák vizsgálata alapján világossá válik, hogy ez a kiberbűnözési forma rendkívül kifinomult pszichológiai és nyelvi manipulációkra épül, amelyek célja a felhasználók érzékeny adatainak megszerzése. A digitális világban a social engineering technikák új dimenzióba léptek, amelyben az elkövetők a bizalomépítés és a megtévesztés komplex hálóját szövik, hogy kihasználják az emberek kognitív és érzelmi sebezhetőségét.

A jelen tanulmány rámutatott, hogy az adathalász technikák szoros kapcsolatban állnak a klasszikus megtévesztési módszerekkel, és ezek napjainkban az online platformokon keresztül öltöttek új formát. A vizsgálatok feltárták, hogy az adathalász támadások nem csupán az áldozat technikai tájékozatlanságát célozzák meg, hanem kihasználják az emberi döntéshozatal és érzelmi reakciók gyenge pontjait is. A támadók által alkalmazott módszerek, mint a sürgetés, a félelemkeltés, az empátia kiváltása vagy a jutalom ígérete mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a felhasználók könnyen áldozatul essenek.

Az itt közreadott kutatásból kiderült, hogy a nyelvi elemek különösen fontos szerepet játszanak a phishing támadások sikerességében. Az adathalász üzenetekben megfigyelhető stratégiai nyelvi eszközök – például a sürgető hangnem, a bizalomkeltő szervezetekre való hivatkozás, valamint a vizuális hasonlóságokra építő homográfok – mind arra irányulnak, hogy az áldozat

tokat a pszichológiai manipuláció révén cselekvésre ösztönözzék. Emellett az úgynevezett kiszivárgó nyelvi jelek, mint a helyesírási és nyelvtani hibák további nyomokat szolgáltatnak az ilyen típusú üzenetek felismeréséhez.

Összefoglalva: az adathalászat elleni védekezés kulcsfontosságú eleme az edukáció és a felhasználók tudatosságának növelése. Az embereknek meg kell tanulniuk felismerni azokat a nyelvi és kommunikációs mintákat, amelyek a phishing támadások jellemzői, és tudatosítaniuk kell, hogy ezek az üzenetek gyakran érzelmi reakciókat kiváltva igyekeznek manipulálni őket. Az adathalászat elleni hatékony küzdelem érdekében elengedhetetlen, hogy a nyelvészeti és pszichológiai elemzések által feltárt mintákat széles körben megismertessük a társadalommal, hiszen csak így csökkenthető a jövőbeli támadások sikeressége.

Szakirodalom

- Abroshan, Hossein – Devos, Jan – Poels, Geert – Laermans, Eric 2021. Phishing Happens Beyond Technology: The Effects of Human Behaviors and Demographics on Each Step of a Phishing Process. *IEEE Access* 9/44928–44949.
<https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3066383>
- Balázs Géza 2003. „Minden házfalat cseréljeteK sms-falra!” Sms-fal mint elektronikus graffiti. *Magyar Nyelvőr* 144–59.
- Balázs Géza 2004. Választási sms-ek folklorisztikai-szövegtani vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 36–53.
- Balázs Géza 2005. Az új média új műfaja, az sms-hír – nyelvészeti megközelítésben. *Magyar Nyelvőr* 129–50.
- Balázs Géza 2006. Az sms-folklor – a minimálfolklor nyelvi képe. I. rész. *Magyar Nyelvőr* 439–56.
- Balázs Géza 2007. Az sms-folklor – a minimálfolklor nyelvi képe. II. rész. *Magyar Nyelvőr* 48–62.
- Balázs Géza 2010. Az új médiumok retorikája. *ME.DOK Média-Történet-Kommunikáció* 4/5–16.
- Balázs Géza 2015. Netfolklor – intermedialitás és terjedés. *Replika* 1–2/171–85.
- Balázs Géza 2023a. *Újmédia-kislexikon*. IKU. Budapest. (IKU-Tár 22.)
- Balázs Géza 2023b. *Az internet népe. Internet – társadalom – kultúra – nyelv. A kulturális és a tervezett evolúció határán*. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Baltutttis, Dennik – Teubner, Tim 2024. Effects of visual risk indicators on phishing detection behavior: An eye-tracking experiment. *Computers & Security* 144/1–25. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2024.103940>.
- Basit, Abdul – Zafar, Maham – Liu, Xuan – Javed, Abdul Rehman – Jalil, Zunera – Kifayat, Kashif 2021. A comprehensive survey of AI-enabled phishing attacks detection techniques. *Telecommunication systems* 1/139–54.
<https://doi.org/10.1007/s11235-020-00733-2>

- Baslyman, Malak – Chiasson, Sonia 2016. „Smells Phishy?”: An educational game about online phishing scams. *2016 APWG Symposium on Electronic Crime Research, eCrime 2016, Toronto, ON, Canada, June 1–3, 2016*. IEEE, 1–11.
- Bayl-Smith, Piers – Sturman, Daniel – Wiggins, Mark 2020. Cue Utilization, Phishing Feature and Phishing Email Detection. In: Bernhard, Matthew – Bracciali, Andrea – Camp, L. Jean – Matsuo, Shin'ichiro – Maurushat, Alana – Rønne, Peter B. – Sala, Massimiliano (eds.): *Financial Cryptography and Data Security*. Springer International. Cham, Switzerland. 56–70.
- Bustio-Martínez, Lázaro – Herrera-Semenets, Vitali – García-Mendoza, Juan Luis – Álvarez-Carmona, Miguel Ángel – González-Ordiano, Jorge Ángel – Zúñiga-Morales, Luis et al. 2024. Uncovering phishing attacks using principles of persuasion analysis. *Journal of Network and Computer Applications* 230/1–15. <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2024.103964>
- Butavicius, Marcus – Parsons, Kathryn – Pattinson, Malcolm – McCormac, Agata 2016. Breaching the Human Firewall: Social engineering in Phishing and Spear-Phishing Emails. In: *Australasian Conference on Information Systems 2015*. Adelaide, Australia. 1–10. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1606.00887>
- Butavicius, Marcus – Taib, Ronnie – Han, Simon J. 2022. Why people keep falling for phishing scams: The effects of time pressure and deception cues on the detection of phishing emails. *Computers & Security* 123/1–10. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2022.102937>
- Canfield, Casey Inez – Fischhoff, Baruch – Davis, Alex 2016. Quantifying Phishing Susceptibility for Detection and Behavior Decisions. *Human factors* 8/1158–72. <https://doi.org/10.1177/0018720816665025>
- Chaudhry, Junaid Ahsenali – Chaudhry, Shafique Ahmad – Rittenhouse, Robert G. 2016. Phishing Attacks and Defenses. *International Journal of Security and Its Applications* 1/247–56. <https://doi.org/10.14257/ijjsia.2016.10.1.23>
- Chou, Neil – Ledesma, Robert – Teraguchi, Yuka – Mitchell, John C. 2004. Client-side defense against web-based identity theft. In: *Proceedings of the Network and Distributed System Security Symposium, NDSS 2004*, The Internet Society. San Diego, California, USA. <https://crypto.stanford.edu/SpoofGuard/webspoof.pdf> (Letöltés: 2024. 07. 14.)
- Chung, Cindy K. – Pennebaker, James 2007. The Psychological Functions of Function Words. Fiedler, Klaus (ed.): *Social communication. Frontiers of social psycholog.* Psychology Press, New York, USA. 343–59.
- Das, Enny H. H. J. – Wit, John B. F. de – Stroebe, Wolfgang 2003. Fear appeals motivate acceptance of action recommendations: evidence for a positive bias in the processing of persuasive messages. *Personality & social psychology bulletin* 5/650–64. <https://doi.org/10.1177/0146167203029005009>
- Dhamija, Rachna – Tygar, J. D. – Hearst, Marti 2006. Why phishing works. In: Grinter, Rebecca – Rodden, Thomas – Aoki, Paul – Cutrell, Ed – Jeffries, Robin – Olson, Gary (eds.): *CHI '06: Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. Conference on Human Factors in Computing Systems. Montréal Québec Canada, 22 04 2006 - 27 04 2006. Association for

- Computing Machinery, New York, NY. USA. 581–90. <https://escholarship.org/content/qt9dd9v9vd/qt9dd9v9vd.pdf> (Letöltés: 2024. 07. 14.)
- Downs, Julie S. – Holbrook, Mandy B. – Cranor, Lorrie Faith 2006. Decision strategies and susceptibility to phishing. In: Cranor, Lorrie Faith (ed.): *Proceedings of the second symposium on Usable privacy and security - SOUPS '06. the second symposium*. Pittsburgh, Pennsylvania, 2006. 07. 12. 2006. 07. 14. ACM Press. New York, USA 1–12. https://kithub.cmu.edu/articles/journal_contribution/Decision_Strategies_and_Susceptibility_to_Phishing/6621860/files/12118340.pdf (Letöltés: 2024. 07. 14.)
- Ekman, P. – Friesen, W. V. 1969. Nonverbal leakage and clues to deception. *Psychiatry* 32. 1/88–106. <https://doi.org/10.1080/00332747.1969.11023575>
- Furnell, Steven 2007. Phishing: can we spot the signs? *Computer Fraud & Security* 3/10–5. <https://doi.org/10.1016/S1361-372307.70035-0>
- Harrison, Brynne – Svetieva, Elena – Vishwanath, Arun 2016. Individual processing of phishing emails. *Online Information Review* 2/265–281. <https://doi.org/10.1108/OIR-04-2015-0106>
- Hong, Jason 2012. The state of phishing attacks. *Communications of the ACM* 101/74–81. <https://doi.org/10.1145/2063176.2063197>
- Jagatic, Tom N. – Johnson, Nathaniel A. – Jakobsson, Markus – Menczer, Filio 2007. Social phishing. *Communications of the ACM* 10/94–100. <https://doi.org/10.1145/1290958.1290968>
- Kenyeres Attila Zoltán – Szűts Zoltán 2024. Az álhírek (fake news) definíciós kísérletei és nyelvi jelei. *Magyar Nyelvőr* 203–35. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.2.203>
- Kirda, E. – Kruegel, C. 2006. Protecting Users against Phishing Attacks. *The Computer Journal* 5/554–61. <https://doi.org/10.1093/comjnl/bxh169>
- Lahti, Henri – Kokkonen, Marja – Hietajärvi, Lauri – Lyyra, Nelli – Paakkari, Leena 2024. Social media threats and health among adolescents: evidence from the health behaviour in school-aged children study. *Child and adolescent psychiatry and mental health* 18/1–17. <https://doi.org/10.1186/s13034-024-00754-8>
- Liu, Gang – Xiang, Guang – Pendleton, Bryan A. – Hong, Jason I. – Liu, Wenyin 2011. Smartening the crowds: Computational Techniques for Improving Human Verification to Fight Phishing Scams. In: *SOUPS 2011 - Proceedings of the 7th Symposium on Usable Privacy and Security*. 7th Symposium on Usable Privacy and Security, SOUPS 2011, Pittsburgh, PA, United States, 20/07/11. <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/2078827.2078838> (Letöltés: 2024. 07. 14.)
- Millitary, Jason 2005. *Technical Trends in Phishing Attacks*. Carnegie Mellon University. <https://insights.sei.cmu.edu/library/technical-trends-in-phishing-attacks/> (Letöltés: 2024. 07. 14.)
- Newman, Matthew L. – Pennebaker, James W. – Berry, Diane S. – Richards, Jane M. 2003. Lying words: predicting deception from linguistic styles. *Personality & social psychology bulletin* 5/665–75. <https://doi.org/10.1177/0146167203029005010>

- O'Hagan, Louise 2018. Angler phishing: Criminality in social media. In: Cunnane, Vincent – Corcoran, Niall (eds.): *Proceedings of the 5th European Conference on Social Media, ECSM 2018*. Limerick Institute of Technology. Ireland. 190–7.
- Parekh, Shraddha – Parikh, Dhwanil – Kotak, Srushti – Sankhe, Smita 2018. A New Method for Detection of Phishing Websites: URL Detection. In: *2018 Second International Conference on Inventive Communication and Computational Technologies (ICICCT)*. Coimbatore. India. 949–52.
<https://doi.org/10.1109/ICICCT.2018.8473085>
- Parsons, Kathryn – Butavicius, Marcus – Pattinson, Malcolm – Calic, Dragana – McCormac, Agata – Jerram, Cate 2016. Do Users Focus on the Correct Cues to Differentiate Between Phishing and Genuine Emails? In: *Australasian Conference on Information Systems 2015*. Adelaide. Australia. 1–10.
<https://doi.org/10.48550/arXiv.1605.04717>
- Parsons, Kathryn – McCormac, Agata – Pattinson, Malcolm – Butavicius, Marcus – Jerram, Cate 2013. Phishing for the Truth: A Scenario-Based Experiment of Users' Behavioural Response to Emails. In: Janczewski, Lech J. – Wolfe, Henry B. – Sheno, Sujeet (eds.): *Security and Privacy Protection in Information Processing Systems*. [IFIP Advances in Information and Communication Technology Vol.405.] Springer. Berlin Heidelberg. 366–78.
- Saberi, Alireza – Vahidi, Mojtaba – Bidgoli, Behrouz Minaei 2007. Learn to Detect Phishing Scams Using Learning and Ensemble Methods. In: *2007 IEEE/WIC/ACM International Conferences on Web Intelligence and Intelligent Agent Technology – Workshops*. IEEE. 311–4.
<https://doi.org/10.1109/WI-IATW.2007.79>
- Sheng, Steve – Holbrook, Mandy – Kumaraguru, Ponnurangam – Cranor, Lorrie Faith – Downs, Julie 2010. Who falls for phish? In: Mynatt, Elizabeth – Fitzpatrick, Geraldine – Hudson, Scott – Edwards, Keith – Rodden, Tom Rodden (eds.): *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. Atlanta Georgia USA, 10 04 2010 – 15 04 2010. ACM. New York, NY. USA. 373–82. <https://doi.org/10.1145/1753326.1753383>
- Siddhesh Vijay, Jain – Kulkarni, Kaustubh – Arya, Arti 2022. Metaheuristic Optimization of Neural Networks for Phishing Detection. In: *2022 3rd International Conference for Emerging Technology INCET*. Belgaum. India. 2022. 05. 27. – 2022. 05. 29: IEEE. 1–5. <https://doi.org/10.1109/INCET54531.2022.9824203>
- Singh, Tejveer – Kumar, Manoj – Kumar, Santosh 2024. Walkthrough phishing detection techniques. *Computers and Electrical Engineering* 118/1–15.
<https://doi.org/10.1016/j.compeleceng.2024.109374>
- Toma, Catalina L. – Hancock, Jeffrey T. 2012. What Lies Beneath: The Linguistic Traces of Deception in Online Dating Profiles. *Journal of Communication* 1/78–97.
<https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2011.01619.x>
- Vishwanath, Arun – Herath, Tejaswini – Chen, Rui – Wang, Jingguo – Rao, H. Raghav 2011. Why do people get phished? Testing individual differences in phishing vulnerability within an integrated, information processing model. *Decision Support Systems* 3/576–86. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2011.03.002>

- Volkamer, Melanie – Renaud, Karen – Reinheimer, Benjamin – Kunz, Alexandra 2017. User experiences of TORPEDO: TOoltip-poweRed Phishing Email DetectiOn. *Computers & Security* 71/100–13. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2017.02.004>
- Wang, Jingguo – Herath, Tejaswini – Chen, Rui – Vishwanath, Arun – Rao, H. Raghav 2012. Research Article Phishing Susceptibility: An Investigation Into the Processing of a Targeted Spear Phishing Email. *IEEE Transactions on Professional Communication* 4/345–62. <https://doi.org/10.1109/TPC.2012.2208392>
- Wang, Mengli – Song, Lipeng – Li, Luyang – Zhu, Yuhui – Li, Jing 2024. Phishing webpage detection based on global and local visual similarity. *Expert Systems with Applications* 252/1–13. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.124120>
- Wash, Rick 2020. How Experts Detect Phishing Scam Emails. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction* CSCW2/1–28. <https://doi.org/10.1145/3415231>
- Workman, Michael 2008. A test of interventions for security threats from social engineering. *Information Management & Computer Security* 5/463–83. <https://doi.org/10.1108/09685220810920549>
- Wright, Adam – Aaron, Skye – Bates, David W. 2016: The Big Phish: Cyberattacks Against U.S. Healthcare Systems. *Journal of general internal medicine* 10/1115–8. <https://doi.org/10.1007/s11606-016-3741-z>
- Wu, Min – Miller, Robert C. – Garfinkel, Simson L. 2006. Do security toolbars actually prevent phishing attacks? In: Grinter, Rebecca – Rodden, Thomas – Aoki, Paul – Cutrell, Ed – Jeffries, Robin – Olson, Gary (eds.): *CHI '06: Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. Conference on Human Factors in Computing Systems. Montréal Québec, Canada 22 04 2006 – 27 04 2006. Association for Computing Machinery. New York, NY. USA. 601–10. <https://doi.org/10.1145/1124772.1124863>
- Yan, Chuyi – Han, Xueying – Zhu, Yan – Du, Dan – Lu, Zhigang – Liu, Yuling 2024. Phishing behavior detection on different blockchains via adversarial domain adaptation. *Cybersecurity* 7/1–22. <https://doi.org/10.1186/s42400-024-00237-5>
- Yang, Rundong – Zheng, Kangfeng – Wu, Bin – Di Li – Wang, Zhe – Wang, Xiujuan 2022. Predicting User Susceptibility to Phishing Based on Multidimensional Features. *Computational intelligence and neuroscience* 2022/1–11. <https://doi.org/10.1155/2022/7058972>
- Zhang, Yue – Egelman, Serge – Cranor, Lorrie – Hong, Jason 2006. Phinding Phish: Evaluating Anti-phishing Tools. Carnegie Mellon University. Pittsburgh, Pennsylvania. <https://lorrie.cranor.org/pubs/ndss-phish-tools-final.pdf> (Letöltés: 2024. 07. 14.)
- Zhou, Lina – Burgoon, Judee K. – Nunamaker, Jay F. – Twitchell, Doug 2004. Automating Linguistics-Based Cues for Detecting Deception in Text-Based Asynchronous Computer-Mediated Communications. *Group Decision and Negotiation* 1/81–106. <https://doi.org/10.1023/B:GRUP.0000011944.62889.6f>

Zieliński, Sebastian 2024. Evolving Threats, Emerging Laws: Poland's 2023 Answer to the Smishing Challenge. *Computer Law & Security Review* 9/1–18.
<https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.106013>

Kenyeres Attila Zoltán
egyetemi adjunktus
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
E-mail: kenyeres.attila.zoltan@uni-eszterhazy.hu
<https://orcid.org/0009-0009-5745-0073>

Szűts Zoltán
egyetemi tanár
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
E-mail: szuts.zoltan@uni-eszterhazy.hu
<https://orcid.org/0000-0001-8539-670X>

Abstract

KENYERES, ATTILA ZOLTÁN – SZÜTS, ZOLTÁN

DEFINITION OF PHISHINGS AND ITS MAIN LINGUISTIC SIGNS

Phishing is a type of cybercrime that, in recent years, has caused significant financial damage to many members of society worldwide as a result of the development of information and digital technology. In its narrowest definition, phishing is the use of social engineering techniques to steal sensitive personal data (such as bank card details) from users via the Internet, usually for financial gain. It also includes malicious software installed on users' devices by trickery to obtain sensitive personal data. A broader definition of phishing includes malicious activities that also use social engineering or other fraud to induce unsuspecting users to transfer money directly. In addition, there are other sub-categories of phishing based on the platform used, such as voice-phishing (vishing), or SMS-phishing (smishing). The aim of this paper is to outline a comprehensive theoretical framework for phishing, by briefly reviewing the historical background of phishing, summarising the narrower and broader definitions of the phenomenon based on the relevant international literature, and identifying which activities do not fall within the scope of phishing. We will then discuss the strategic (intentionally used) and non-strategic linguistic devices, the so-called „leaky linguistic signals”, which indicate the presence of phishing.

Keywords: phishing, language signals, linguistics

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

**RENDAHAGYÓ ROKONOK
ILLEZMUS, FEJEDELMI TÖBBES ÉS ATYAFISÁGUK**

Kivonat

A tanulmány az én és a grammatikai én fogalomtörténeti áttekintése után néhány olyan esetet gyűjt egybe és csoportosít, amelyben a személyes névmások, illetve az őket helyettesítő tulajdonnevek használata eltér a megszokottól. Bár morfológiai, szintaktikai sajátosságai is vannak, egyikük sem feszegeti a magyar személyes névmási paradigma határait, egytől egyig a pragmatika illetékességi körébe tartoznak. Közös jellemzőjük, hogy a grammatikai személy szokatlan használata ellenére a referencia nem válik kérdésessé. Mindenki tudja, hogy kiről-miről van szó, a névmásváltás nem jár együtt „én”-váltással. Számos ilyen eset van, nincs is mindegyiknek külön neve. Legnevezetesebb közülük a fejedelmi többes, a *pluralis maiestatis* és az illeizmus, a latin *ille* mutató névből, amikor valaki első személy helyett harmadik személyben beszél (vagy ír) magáról.

Kulcsszavak: személyes névmás, én, grammatikai én, deixis, index, fejedelmi többes, illeizmus

ÉN – az mindig valaki más (JE est un autre).
Arthur Rimbaud (1871/1974: 280)

1937-ben Horváth János, az irodalomtörténet professzora tartotta a tanévnyitó egyetemi előadást az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Tanévi beköszöntőjében azokat a hibákat és félszegéseket vette sorra, amelyeket néhány év múlva nem szeretett volna viszontlátni az írásbeli dolgozatokban. Egyebek között a dagályos stílust és a következtelenséget kifogásolta (Horváth 1956: 609 skk.). Antal László nyelvész *A magyar esetrendszer* című könyve 1961-ben, Horváth János halálának évében jelent meg. A bevezetésben, melyet „viszonylag szélcsendes öböl”-nek nevezett, értekezése célját, felépítését, módszerét tárta az olvasó elé. A kifejtés során mindegyre váltogatta, hogy ki beszél kihez. Először a *szertő* lépett „a csaták mezejére”, majd így folytatta: „*Dolgozatomban* egy alapvető és egy kiegészítő célt tűztem magam elé.” A következő bekezdésekben már a fejedelmi többest segítette uralomra. Egyes mondataiban az olvasót befoglalta a többes szám első személybe – „még nehezebb kérdést kell *szemügyre vennünk*” –, másokban egyértelműen kizárta belőle: „*már most figyelmeztetjük az olvasót*”. A lapokon a személytelen forma is fel-feltűnik:

„szükségesnek bizonyult *egy fejezet, amely dióhéjban tájékoztatja az olvasót*” (Antal 2005: 235 skk. – *kiemelések tőlem*). Horváth János alighanem szelíden korholta volna a tehetséges pályatársat.

Antal László legalább ötféleképpen alakította, lépten-nyomon változtatva előszava képzetes beszédaktusának kereteit. Szóhasználatában váltakozik az *én*, az *ő* (szerző), az *az* (fejezet) és a kétféleképpen értelmezhető *mi*. Az inkluzív (belefoglaló) és az exkluzív (kizáró) *mi* a magyar nyelvben csak körülírással fejezhető ki, a személyes névmási paradigmában nincs két különálló alakja. Olykor felvetődik ugyan, hogy a többes szám első és második személy tárgyeseti alakjaiban a *minket/bennünket*, illetve a *titeket/benneteket* kettős megfeleltethető az exkluzív–inkluzív szemléletnek, de ezt a különbséget a nyelvhasználó nem érzi (Tálos 1980: 70–2). Az angolban a *Let's go* 'Menjünk!', illetve a *Let us go* 'Mi megyünk (de ti maradtok!)' különbségét szokták példaként idézni (Yule 1996: 12). A valódi névszókat helyettesítő névmások e két sajátos típusával a pragmatika a deixis jelenségkörét tárgyalva, a nyelvészet a névmási rendszert ismertetve foglalkozik. Fodor István meghatározását idézem: „Számos indián, afrikai és ausztráliai nyelvben a személyes névmás többes [...] számú alakjai közt vannak olyanok, amelyek kizárják a megszólított személyt a megnevezettek köréből (exkluzív), mások beleértik (inklúzió), pl. az ausztráliai dijari nyelvben *ngajana* 'mi (veled együtt)' ~ *ngajani* 'mi (nélküled)’” (Fodor 1999: 1658). Azokban a nyelvekben, amelyekben kétfajta *mi* ismeretes, az egyik alak kizárja, a másik magában foglalja a kommunikációs partnert, vagyis a közlemény címzettjét. A magyar nyelvben a kluzivitás csak körülírással fejezhető ki: *Mi megyünk, de te maradsz / ti maradtok*.

Jonathan David Bobaljik kanadai nyelvész morfológiai ismertetőjegyek alapján próbálta meghatározni a lehetséges grammatikai személyek körét. Megállapította, hogy a logikailag lehetséges esetek némelyike nem szerepel a morfológiai személyjelölések leltárában, illetve számos nyelv „hiányzó” grammatikai személyekkel jellemezhető (Bobaljik 2008). D. N. S. Bhat indiai nyelvész a személyes névmási paradigmák tényleges megvalósulásának számos példáját ismertette és elemezte összefoglaló művében (Bhat 2007). Hasonlattal élve: az egyes nyelvekben más-más színjáték zajlik, más szereplőkkel, más dramaturgiával. Sir John Lyons roppant tanulságosnak tartotta a grammatikai személy eredetét. A latin *persona* 'maszk' a görög drámai hős vagy szerep képzetét ültette át a nyelvtanba. Az egykori grammatikusok „a nyelvi eseményt színjátékként fogták fel, melyben a főszerepet az első személy, a mellékszerepet a második személy, az összes többi szerepet a harmadik személy játssza” (Lyons 1978: 2. 638). A szemantikai és a morfo-

lógiai-szintaktikai osztályozás a személyes névmások tekintetében csaknem átfedi egymást (Zwicky 1977: 715). Egy névmási rendszernek legalább három tagból kell állnia, ami alól csak néhány kivétel van – szögezte le Edith Moravcsik (Moravcsik 2013: 40 – A kivételekkel kapcsolatban Cysouw 2003-ra hivatkozik).

Tanulmányom megírásával – egy fogalomtörténeti áttekintés felvázolása mellett – mindössze az volt a szándékom, hogy egybegyűjtsék és csoportosítsak néhány olyan esetet, amelyben a személyes névmások, illetve az őket helyettesítő tulajdonnevek használata eltér a megszokottól. Bár morfológiai, szintaktikai sajátosságaik is vannak, egyikük sem fessegeti a magyar személyes névmási paradigma határait, egytől egyig a pragmatika illetékességi körébe tartoznak. Közös jellemzőjük, hogy a grammatikai személy szokatlan használata ellenére a referencia nem válik kérdésessé. Mindez azért lehetséges, mert az információt nem a kifejezés maga hordozza, hanem az a pragmatikai tény, (a)hogy használják (Bach 2017: 69 k.). Mindenki tudja, hogy kiről-miről van szó, a névmásváltás nem jár együtt „én”-váltással. Arnold Zwicky híres tanulmányában éppen az általam elemzett eseteket zárta ki vizsgálódásának köréből, a színlelt inkluzivitást, illetve az intim vagy lekezelő ő-t választva példaként (Zwicky 1977: 716). Számos ilyen eset van, nincs is mindegyiknek külön neve. Legnevezetesebb közülük a fejedelmi többes, a *pluralis maiestatis* és az illeizmus, a latin *ille* (egyes szám harmadik személyű hímnemű) mutató névmásból, amikor valaki első személy helyett harmadik személyben beszél (vagy ír) magáról. A kifejezést Samuel Taylor Coleridge angol költő, filozófus alkotta meg, szellemi önéletrajzában „szerény egoizmusok és hízelgő illeizmusok bőséges választékáról” értekezett (Coleridge 1977: 4).

Ha azt is tanulmányoztam volna, hogy ezek az eszközök mennyire állandóak, illetve milyen gyorsan váltakoznak, akkor a narratológia kellős közepén találtam volna magam. Nem érintettem a tegezés-magázás összetett kérdéskörét sem, amelyet legutóbb Balázs Géza foglalt össze szemléletes példák kíséretében (Balázs 2021). Nem foglalkoztam azokkal az esetekkel sem, amikor a beszélgetésben – a leküzdött távolság vagy az elvesztett közelség kifejezésére vagy merő iróniából – időlegesen tegezésre vagy magázásra váltanak valamiért. A két jelenséget egy-egy példával szemléltettem. Nádasdy Ádám epikus tegezésnek nevezte azt a beszédfordulatot, amikor két magázódó gazdasági szakember nyilvános eszmecserejében a bankár így szólt a vállalkozóhoz: *Té vállalkozz, én hitelezek* (Nádasdy 2003b: 21). A fordítottjáról van szó, amikor a feleség azt kérdezi hazaérkező párjától: *Mit főztem az én férjecskémnek?*

Azokat az érdekes eseteket sem próbáltam egybegyűjteni, amelyekben az én vagy a te kétértelmű, a referenciális értelmezés és a kötött változó között

ingadozik. Angelika Kratzer hamis indexnek (*fake indexicals*) nevezte a példáiiban előforduló én-t, illetve te-t (Kratzer 2009: 188):

I'm the only one around here who can take care of my children.
(Én vagyok itt az egyetlen, aki tud vigyázni a gyerekeimre.)
Only you eat what you cook.
(Csak te eszed meg, amit főzöl.)

Kiefer Ferenc a főnévi csoportok specifikus és nem specifikus olvasatának különbségét a *Keresek egy embert, aki tud franciául* példamondattal világította meg. Ha valaki egy meghatározott személyt keres (specifikus olvasat), akkor visszautaláskor személyes névmást használ, ha egy tetszőleges személyt, aki tud franciául (nem specifikus olvasat), akkor határozatlan névmást. A két változat: *Meg is fogom őt találni*, illetve *Fogok is egyet találni* (Kiefer 2007: 147 skk.). George Yule hasonló példamondattal világította meg az attributív és referenciális használat különbségét (Yule 1996: 18):

He wants to marry a woman with lots of money.
(Ő olyan nőt akar feleségül venni, akinek sok pénze van.)

Az attributív olvasat szerint ez a személy bármelyik nő lehet, aki megfelel ennek a követelménynek, míg a referenciális olvasat szerint a beszélő egy meghatározott személyre gondol, de a neve említésénél fontosabbnak tartja, hogy sok pénze van. Jacob L. Mey a szigorú és emlékeztető deixist (*strict and reminder deixis*) határolta el egymástól, különbségtétele rokonítható az említett fogalompárokkal (Mey 2007: 57). Az utóbbi esetek azonban már az anafora és a koreferencia kérdéskörébe vezetnek át.

A mottóként választott idézet az Én $\neq$ Én egyenlőtlenség formájában is felírható. Mivel nem tartalmaz számokat és algebrai kifejezéseket, a transzcendens egyenlőtlenségek közé sorolandó. Nemcsak az esik meg olykor, hogy valaki valaki másnak (Jézus Krisztusnak, Napóleonnak, Einsteinnek stb.) képzelet magát, hanem az is, hogy nem egyvalakinek. Sam Small záróra után tartott hazafelé a kocsmából, amikor egy lámpaoszlopba kapaszkodva rádöbbsent: „*én* »mi ketten« lettem” (Knight 1945: 49). Az egyenlőtlenség számtalan módon értelmezhető, de mindegyiknek – a végzetes vagy időleges tévesztésnek, a fontoskodó kiterjesztésnek vagy a játékos felcserélésnek – szükséges feltétele az Én = Én egyenlőség előzetes megléte. A következőkben sorra vett esetekben mindenki tudja vagy most tanulja a nevét, és nem hiszi magát másnak (vagy másoknak), mint aki. Ahogy Ludwig Wittgenstein fogalmazott: „Tudom, hogy így hívnak, nálunk minden felnőtt tudja, hogy hogyan hívják. [...] képtelen

vagyok tévedni [...] a saját nevemben! [...] »Ha ez hamis, akkor örült vagyok«” (Wittgenstein 1989: [570]151, [572] 152).

Karinthy Frigyes egy sorsdöntő pillanat fényképszerű kimerevítésével fejezte be *Pár ezer év* című elbeszélését. A bőgés hallatára a konyhából beszaladó édesanya azt kérdezte két és fél éves fiától, hogy ki adta oda a szomszéd kisfiúnak az építőkockákat: „Dódi... – kiáltok rá. – A Dódi adta oda? – Én... – mondta Dódi ragyogó arccal. Életében először mondta ki ezt a szót: »Én« saját magáról” (Karinthy 1918: 3). Az egyes szám első személyű személyes névmás mindenkinek „odaadja magát”: egyszer én, másszor te, aztán meg ő az, aki az én. Az akármikori behelyettesíthetőség első megtapasztalásának élménye valóban megrázó lehet. Tanúja voltam, amikor egy kisfiú sírásra görbedő szájjal kérdezte a mamájától: *Lesz még egy Én?* A körhintaszerű csalfaságra először a csaliversek ébresztik rá a gyerekeket: *Én vagyok én, te vagy te. / Ki a számár, én vagy te?* Nincs jó válasz. Ottlik Géza nem ok nélkül vélekedett úgy, hogy ezt „kellene odatenni jeligének az első személyben írott művek elé...” (Ottlik 1988: 45).

Otto Jespersen kapcsolónak (*shifter*) nevezte azokat a szavakat, amelyek vonatkozása a helyzetnek megfelelően változik. Példái: *Mama, Papa, el-lenség, otthon, egyik, másik*. A csoport legfontosabb tagjainak a személyes névmásokat tekintette. A nyelvet elsajátító gyerekeket összezavarja, hogy az én mindig másra vonatkozik. Ezért a körötte lévők „harmadik személyben beszélnek magukról, mint »Apa«, vagy »Nagyi«, vagy »Mari«, és a gyerekek sem azt mondják, hogy »te«, hanem a nevéen szólítják” (Jespersen 1928: 123). Az E/3. jelen idő egyeduralma hároméves kor körül enged kemény szorításából. Az óvodáskor kezdetén jelenik meg a beszédben az *én, enyém, nekem*. Az idealista filozófiát és a pszichoanalízist egyaránt gyanakvással szemlélő dán nyelvész kétkedéssel fogadta azt a következtetést, mely szerint az éntudat kialakulása megelőzi a grammatikai én használatát: „a németek nem lennének németek, és a filozófusok nem lennének filozófusok, ha nem préselnék ki a legtöbbet a gyermek »én« szóhasználatából, amelyben az öntudat első jelét látják. [...] A józan igazság szerintem az, hogy egy fiú, aki »Jack«-ként beszél magáról, ugyanolyan teljes és éles képet alkothat magáról [...], mint az, aki megtanulta az »én« kimondásának kis nyelvi trükkjét” (Jespersen 1928: 123).

Roman Jakobson azokat a nyelvi elemeket illetve a *shifter* kifejezéssel, amelyek a jelek két osztályába tartoznak egyszerre: indexek is, szimbólumok is. A kétlaki megoldást Arthur W. Burkstól vette át, aki Charles S. Peirce második hármas felosztását használta a jelenség megragadására (Burks 1948). Egy szimbólum (például a *piros* szó) konvenció alapján kapcsolódik a szó-

ban forgó tárgyhoz (például egy labdához), míg egy index (például a mutató kézmozdulata) tényleges kapcsolatban áll a tárggyal, amelyet ily módon különít el a többitől. A kapcsolók (*shifters*) indexikus szimbólumok. Így például az én (*ego, I, ich, stb.*) személyes névmás konvencionális szabály szerint vonatkozik az én-t kimondó személyre, de csak úgy vonatkozhat a tárgyára, ha tényleges kapcsolatban áll vele: „minden kapcsolónak (*shifter*) megvan a maga általános jelentése. Így az én a címzőjét (a te meg a címzettjét) jelenti annak az üzenetnek, amelyhez tartozik” (Jakobson 1970: 132).

A személyes névmások sajátosságát ezzel szemben sokan abban látták, hogy nincs sem egyedi vonatkozásuk, sem általános jelentésük, ezért csupán indexnek tartották őket, mint Karl Bühler. A nyelvész-pszichológus azt fejtegette, hogy bárki mondhatja és mondja is, hogy *én*, de mindenki valaki másra utal vele. Ezért úgy vélekedett, hogy „annyi tulajdonnévre van szükség, ahány beszélő van”, az *én* interszjektív többértelműsége egyedül így szüntethető meg (Bühler 1999: 103). A nyelvész-pszichológus 1934-ben megjelent *Sprachtheorie* című könyvében a pragmatikában később meggyökeresedett *deixis* kifejezést is használta. Az „itt–most–én rendszer origójá”-t (*Origo des Hier–Jetzt–Ich-System*) választotta kiindulási pontként, és a *deixis* csaknem tucatnyi válfaját különböztette meg. A legfontosabbak közülük: *Ich-Deixis, Du-Deixis, Der-Deixis, Jener-Deixis, Objektdeixis, Todeixis* stb.

Bertrand Russell száműzte a logikából az „énközpontú szavakat” (*egocentric words*). Tulajdonnévként is korlátozta számukat, eleinte kettőnek (*én* és *ez*) kegyelmezett meg (Russell 1976: 363), később már csak egynek: „Minden énközpontú szó meghatározható az »ez« terminusaiban. Így: az »én« azt jelenti: »Az életrajz, amelyhez ez tartozik«; az »itt« azt jelenti: »Ennek a helye«; a »most« azt jelenti: »Ennek az ideje« [...] Ezért vizsgálataunkat az »ez«-re korlátozhatjuk” (Russell 1956: 108). Az *ez* mutató névmást – John Stuart Mill nyomán – azért tartotta a tulajdonnévhez hasonlóknak, mert csak megnevez, de nem ír le semmit. Gilbert Ryle úgy ítélte meg, hogy az *én* és a *te* „nem szabályos tulajdonnév, mint a »Bodri« és a »Temze«, de nem is szabálytalan tulajdonnév. [...] Abban a pillanatban fölösleges misztifikáció indul el, mielőtt elkezdünk a névmások által megnevezett létezők után szaglászni” (Ryle 1974: 275). G. E. M. Anscombe is amellet sorakoztatott fel érveket, hogy az *én* nem lehet tulajdonnév, mert *én*-ként nem lehet bemutatni vagy szólítani senkit, távollevő személy sem nevezhető meg így. Bárki mondhatja magáról, hogy *én*, de mindenki csak saját magára utal vele. Az „én-használónak léteznie kell, mert egyébként nem mondhatná, hogy *én*”, a halála után már ezt sem mondhatja, míg a nevének ekkor is emlegethetik (Anscombe 1990: 138, 145).

Yehoshua Bar-Hillel mutatott rá arra, hogy az *itt* és *most* kiiktatása a koordináta-rendszerre való hivatkozással félreértésen alapul, mert ezek a próbálkozások összekeverik a nyelvhasználatot a nyelvhasználat elsajátításával (Bar-Hillel 2001: 183). A nehézségek elkerülésére Hans Reichenbach sajátos megoldást javasolt. Példányreflexív szavaknak (*token-reflexive words*) nevezte azokat a kifejezéseket, amelyek értelmezése a beszélő, a hely vagy az idő ismeretét igényli. Elképzelése szerint ezekre a szavakra egy-egy példányukkal lehet hivatkozni. A *fázom* azt jelenti, hogy a mondatzó e példányának kimondója fázik; az *itt hideg van* azt, hogy hideg van ott, ahol ezt kimondják. Az *én* arra a személyre utal, aki ezt a szópéldányt kimondja, az *itt* pedig arra a helyre, ahol e helyhatározó szónak ezt a példányát kimondják (Reichenbach 1947: 284 skk.).

Peter Frederick Strawson arra hívta fel a figyelmet, hogy a kontextuális követelmények az *itt* és a *most* esetében nem állapíthatók meg olyan pontosan, mint az *én* esetében: „a dolog a beszélővel legyen azonos” (Strawson 1985: 194). Peter van Inwagen arra a kérdésre próbált válaszolni tanulmányában, hogy *mire referálunk, amikor azt mondjuk, hogy „én”?* Sajnálataát fejezte ki amiatt, hogy megítélése szerint kilenc lehetőség van. Az első közülük az, hogy semmire; David Hume és Ludwig Wittgenstein válasza ez. A skót filozófus az emberi szellemet színházhoz hasonlította, ahol „különbéle észleleteknek a sokasága vagy együttese [...] elképzelhetetlenül gyorsan változtatja egymást [...]. Valójában nincs benne *egyszerűség*, ha egy meghatározott időpontban tekintjük, és nincs *azonosság*, ha különböző időpontokat hasonlítunk össze”. Ezért „nem igaz, hogy [...] egyáltalán ideát alkotunk magunknak az *én*ről” (Hume 1976: 340–1, 339).

Wittgenstein a *Kék könyv*ben így járta körül a kérdést: „Az »én« szó nem ugyanazt jelenti, mint »L. W.«, még akkor sem, ha én vagyok L. W., és nem ugyanazt jelenti, mint a »most beszélő személy« kifejezés. De ez nem jelenti azt, hogy az »L. W.« és az »én« különböző dolgokat jelent. Mindössze annyit jelent, hogy ezek a szavak különböző eszközök a nyelvünkben” (Wittgenstein 1980: 67). A *Filozófiai vizsgálódásokban* pedig így fogalmazott: „Az »én« nem nevez meg személyt, az »itt« helyet, az »ez« nem név. De nevekkel állnak kapcsolatban. Nevek nyernek a révükön magyarázatot” (Wittgenstein 1992: 182).

Van Inwagen a fennmaradó nyolc esetet három ellentétpár mentén tagolta. Az *én* vagy átmeneti vagy maradandó, mindkettő lehet olyan, amelyik létezése minden pillanatában teljes egészében jelen van, de olyan is, amelyiknek létezése egy adott pillanatában csak egy része van jelen. Az eddigi négy esetet úgy duplázta meg, hogy mindegyik lehet anyagi, illetve nem anyagi

természetű. A második antonim párt a fizikai tárgyak időben való fennállását leíró két meghatározó elmélet, az endurantizmus és a perdurantizmus analógiájára alkotta meg. A nyolcból négy életképesnek látszó esetet vett tüzetesen szemügyre. Elsődleges célja annak megmutatása volt, hogy azok a népszerű materialista, illetve berkeleyánus idealista és dualista elméletek, amelyek elfogadják az időn átívelő azonosságot, nem egyeztethetők össze a személyes azonosság lélektani folytonosságát valló teóriákkal (van Inwagen 2002: 177, 188. 5. j. – Az ellentétpárok: *transitory–lasting, enduring–temporally extended, material–immaterial*. – Az endurantizmus és a perdurantizmus fogalmára lásd Tózsér 2009: 98 skk.).

Az *én, itt, most* szavakat és hasonszórú társaikat a logikusok lekötetlen változónak tekintik, a szemantikában és a pragmatikában pedig az *index* vagy *deixis* címkét aggatják rájuk. A személyes névmásokat (is) tartalmazó mondatokban a szavak jelentése kimondásuk körülményein (a megnyilatkozó személye, a megnyilatkozás ideje, helye) múlik. Stephen C. Levinson immáron klasszikus megfogalmazásában: „A személydeixis a résztvevők szerepének kódolására vonatkozik abban a beszédeseményben, amelyben a szóban forgó kijelentés elhangzik: az *első személy* kategória a beszélő önmagára való hivatkozásának grammatikalizálása, a *második személy* a beszélő egy vagy több címzettre való hivatkozásának kódolása, a *harmadik személy* pedig az olyan személyekre és entitásokra való hivatkozás kódolása, akik-amik nem beszélői és nem címzettjei a szóban forgó kijelentésnek” (Levinson 1997: 62).

Lotz János a beszédaktus résztvevőinek deiktikus lenyomataként írta körül a nyelvtani személy kategóriáját: „az *én* a beszélőt, a *te* a bizalmasan megszólított hallgatót, az *ő* pedig a beszédaktusban részt nem vevő személyt jelöli” (Lotz 1976: 127). A személyes névmást Kugler Nóra és Laczkó Krisztina a következőképpen határozta meg: „szám-személy paradigmával és esetparadigmával rendelkező, főnevet helyettesítő névmás” (Kugler–Laczkó 2000: 158). Jelentése csak rendkívül általánosan adható meg: az *én*-ről mindössze annyi tudható, hogy élő ember, aki beszél, a *te*-ről csupán annyi, hogy élő ember, akihez a beszélő beszél, az *ő*-ről csak annyi, hogy szintén ember, akiről a beszélő beszél (Tolcsvai Nagy 2017: 370). A beszélgetésben állandóan váltakoznak ezek a szerepek, így az is, hogy éppen ki az *én*, a *te* és az *ő*. A személyes névmások referenciája a beszélgetés során teljeseedik ki. A magyar *névmás* elnevezés (a név mása) azt sugallja, hogy a szófaj minden egyes tagja valami más helyett áll. Ám a grammatikai helyettesítés szemantikai vagy funkcionális ismertetőjegye nem minden esetben állja ki a próbát: az első vagy második személyű „személyes névmások [...] alanyi vagy tárgyias helyzetben nem valamely más főnév(i csoport) helyén állnak” (Kenesei 2000: 111). Ebben

az értelemben voltaképpen nem is névmások. Így például ebben a mondatban – *Én hoztam ezt a palack ötputtonyos tokajit* – a beszélő nem helyettesítheti az *én*-t a saját nevével: **János hoztam ezt a palack ötputtonyos tokajit*. Ha viszont a nevéhez igazítja a ragot (*János hozta...*), akkor valamiért – mondjuk, hivalkodásból – egyes szám harmadik személyben beszél magáról.

A prózai műfajokban aszerint különíthetők el egymástól az elbeszélés egyes típusai, hogy megtehető-e ez a behelyettesítés. A döntési eljárás Roland Barthes nevéhez fűződik. Az egyes szám harmadik személyben írott művekben így választotta el egymástól a személyes és személytelen narrációt: „Elegendő »újraírni« a történet [...] ő-jét én-né: ha ez a művelet a személyes névmások megváltozásán kívül semmiféle egyéb változást nem von maga után a szövegben, bizonyos, hogy a személyes rendszeren belül vagyunk” (Barthes 1998: 541). Cseresnyés Dóra az egyes szám első személyű személyes névmás kettős szerepét – elbeszélő én, illetve elbeszéltné én – vizsgálta a Nyugat folyóirat első nemzedékének prózájában az 1920-ig terjedő időszakban. Babits Mihály, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső és Móricz Zsigmond regényeit és elbeszéléseit az én névmás kettős, de egyidejűleg nem működő szerepe alapján csoportosította. Az osztályozást Barthes grammatikai transzformációja alapján végezte el:

„Ahol az egyes szám első személyű névmás kizárólag egy szereplő megnevezésére szolgál, azaz az elbeszéltné-re vonatkozik, tehát nem érinti a történetmondás szintjét, ott tetszőlegesen felcserélhető bármilyen más névvel vagy harmadik személyű névmással [...] anélkül, hogy a szöveg narratív struktúrája [...] alapvetően megváltozna” (Cseresnyés 1998: 133).

Ha tágabb értelemben tárgyalják a személyes névmást, akkor fogalmi körébe beleértik még a birtokos és visszaható névmást, amelyek szintén megkülönböztetik a három nyelvtani személyt, illetve az egyes és többes számot. Laczkó Krisztina arra kereste a választ, hogy hány személyes névmásunk van. Végül arra az eredményre jutott, hogy „pontos számadattal nem lehet, de nem is kell válaszolnunk” (Laczkó 1995: 126). Noha nem mondható meg, hogy pontosan hány névmás van, körük nem bővíthető vagy szűkíthető tetszés szerint. A három-négy éves gyerekek olykor mégis megpróbálkoznak azzal, hogy eggyel szaporítsák a birtokos névmások számát. Több ízben is megfigyeltem, hogy ha megtetszett nekik egy tárgy, amely másé volt, rámutattak, és azt mondták: *tiem*. Merész neologizmusukkal azt jelezték, hogy a birtokbavétel hamarosan meg fog történni, netán már meg is történt.

Georg von der Gabelentz emlékeztetett arra, hogy „Kínában a Kr. e. III. században az erőszakos Csin Si Huang-ti császár a saját kizárólagos használatára sajátította ki egy egyes szám első személyű névmást, amelyet addig

mindenki használhatott” (Von der Gabelentz 2016: 242). Mivel a gyerekek nehezen szoknak hozzá a személyes névmások folyamatos váltakozásához a beszédben, néha ők is megpróbálják elbitorolni az *én*-t: „Ne merészeld magadat énnek nevezni. Csak én vagyok én, és te csak te vagy” (Jakobson 1970: 133).

A személyes névmások a deiktikus szavak, kifejezések közé tartoznak, vonatkozásuk a beszédben válik egyértelművé. A tudományos műszo alapjául a görög *δειξις* ’rámutatás’ szó szolgált. Azokat a nyelvi elemeket nevezzük így, amelyek szorosan kapcsolódnak a megnyilatkozás körülményeihez, nélkülük nem értelmezhetők. Az *én*, *itt*, *most* lehorgonyozása a tárgyi és társas környezetben tesz egy mondatot tényleges megnyilatkozássá. A legfontosabb deiktikus elemek a beszélőtől való közelség és távolság szerint rendezhetők párokba: *én–te*, *itt–ott*, *most–később/előbb*. Ezek a párok jelölik ki a deixis alapvető fajtáit: személy-, tér- és idődeixis. Charles J. Fillmore 1971-ben tartotta híres előadás-sorozatát a deixisről az Indiana Universityn, Santa Cruzban. A fogalom ezt követően indult hódító útjára, a kézikönyvek, Stephen C. Levinson, Jacob L. Mey, George Yule vagy Tátrai Szilárd pragmatikája külön fejezetben vagy alfejezetek sorában taglalják.

Az anyanyelv elsajátítása során először a deiktikus párok közeli elemei válnak valamilyen módon megragadhatóvá. Legelőbb az *itt* hatókörét rögzítik a kisbaba látóterébe kerülő tárgyak (Yule 1996: 12). A dajkanyelv sajátos felnőttszéd, melynek címzettje (egyelőre) nem érti, hogy mit mondanak neki. A Kr. e. VI–V. század fordulóján működött keoszi Szimonidész egyik thrénoszában Danaé a viharos éjszakai tengeren, egy lezárt ládában hányódik újszülött fiával, Perszeusszal. Abban leli egyetlen vigaszát, hogy megosztja bánatát a kiseddel: „*Csucsukálj még, kicsikém, csitulj, te vészes ár, csitulj, határtalan gyász!*”¹ A mohave és tlingit indiánok azt gondolták, hogy a csecsemők értik a beszédet (Hymes 1975: 110). Ma talán senki sem gondolja, hogy valódi címzettek lehetnek, még ha nekik címzik is a szavakat, de sokszor nem is ők a valódi címzettek. Herbert H. Clark és Thomas B. Carlson laterális beszédaktusnak nevezte, ha a közlemény közvetett és közvetlen címzettje másvalaki. Egyik példájukban az anya így szólt az apa előtt a három hónapos pólyáshoz: „Nem gondolod, hogy az apád tisztába tehetne?” (Clark–Carlson 2001: 128) A csecsemők persze már azelőtt megpróbálnak kommunikálni, mielőtt képesek lennének információt átadni. Anyjuk felé fordulnak, keresik tekintetét, gőgicsélnek, mosolyognak. Jakobson a pusztán a kapcsolatra irányulást nevezte a nyelv fatikus funkciójának (Jakobson 1969: 220).

¹ Franyó Zoltán fordítása. – Az eredeti: *κέλομαι δ'εὐδὲ βρέφος, / εὐδὲ τω δὲ πόντος, / εὐδὲ τω δ' ἄμετρον κακόν*

Mihail Mihajlovics Bahtyin megállapítása, mely szerint a beszélő elsősorban a kimondott és kimondatlan határán mozgó intonációval teremt kapcsolatot a hallgatójával, fokozottan érvényes a dajkanyelvre (Bahtyin 1985: 24). A felnőttek tagoltabban, több szünetet tartva, magasabb hangfekvésben, lassabban és dallamosabban, éneklő hanghordozással beszélnek a kisdedekhez, mint egymáshoz (Koháry 2018: 16). Gyakoriak a kedveskedő megszólítások, a kérdő mondatok és a harsány felkiáltások. Marcus Terentius Varro római grammatikus műveit tanulmányozva Charles A. Ferguson figyelt fel arra, hogy a legalapvetőbb dajkanyelvi szavak a mediterrán világban a Kr. e. I. századtól meglepő állandóságot mutatnak (Ferguson 1964: 104). Ide tartoznak a világ számos nyelvében megtalálható *mama* és *papa* változatai is. Jakobson a beszédtanulás sajátosságaival, a hangok megjelenésének sorrendjével magyarázta ezt a nyelvi univerzálét (Jakobson 1962: 540 skk.). A néhány tucatnyi szó zöme a gyerek számára kitéüntetett valóságrészek (étel, ital, ruha, játékok, állatok stb.) sajátosságos elnevezése. A szókincsre jellemző a becézés, a kicsinyítés, az ikerítés és a hangutánzás. A mondatok sokszor egyetlen szóból állnak, és nem tartalmaznak ragokat. Az elszigetelt szómondatok rendszerint főnevek, az igék ritkábbak.

Jakobson egyfajta pidzsin nyelvnek tekintette a dajkanyelvet (Jakobson 1962: 538), Bhat pedig a névmások nélküli nyelvek közé sorolta (Bhat 2007: 31). A névmások hiánya mellett grammatikai jellegzetességei közé tartozik az egyes szám első és második személy kiváltása a harmadik személlyel (Ferguson 1964: 106). Az édesanya magát *Maminak* nevezi, gyermekét pedig előbb *Babucinak*, később *Jancsinak*. A két érzelmi kötődést kifejező köznévi egyaránt tulajdonnévként szolgál, az anya mindegyikkel egyetlen létezőt nevez meg: saját magát, illetve a gyermekét. A felnőttek társalgását a személyes névmások forgószínpad-szerűsége jellemzi, amivel a nyelvet elsajátító gyerekek nehezen birkóznának meg. A tulajdonnevek viszont állandóak, nem változnak a beszédhelyzettől függően. Minden itt és most játszódik, egyelőre én és te nélkül, egyfajta lényközpontú, de én nélküli örök jelenben. A szülői illeizmushoz (*Mami*) illeszkedik idővel a nyelvet elsajátító gyerek (*Jancsi*) illeizmusa. A dajkanyelv egyes elemei a szerelmesek szóhasználatában, illetve a házi kedvencekhez intézett magánbeszédben is fel-feltűnnek.

A *mama*, illetve a *gyerek* '(kis)baba' viszonyát kifejező fogalmak, diadikus relációk: *x a mamája y-nak*, illetve *y a gyereke x-nek*. A dajkanyelvben azonban mindkettő terminusként, a kapcsolatnak csupán egyik felét megjelenítő fogalomként használatos. A reláció efféle „eltárgyiasítását” a logikai-ismeret-elméleti irodalomban reifikációnak nevezik. A következő állítást vettem példaként: *Mari az anyja Jancsinak* (lásd syi 2014: 60). Ekkor

a reláció: *anyja (Mari, Jancsi)*; a reifikátum: *anya (Mari)*; az inverz reláció: *gyereke (Jancsi, Mari)*; inverz reifikátuma: *gyerek (Jancsi)*. Már Platón felismerte, hogy az eltárgyasított tulajdonságként vagy birokviszonyként felfogott relációk fogalmi zűrzavart okozhatnak. *Euthüdémosz* című dialógusában Dionüszodórosz így tréfálta meg Ktészipposzt, akit a kutyájáról kérdezett: „Ugyebár apa ő és a tiéd; így hát a te apád a kutya, te pedig kutyakölyköknek vagy a fivére” (Platón 1984a: [298e] 902; lásd még Quine 1968: 153).

Lyons vezette be a nyelv tanulmányozásába a deiktikus kivetítés (*deictic projection*) fogalmát (Lyons 1978: 2. 579), amely csak ikerfogalmával, a deiktikus centrummal együtt értelmezhető. A beszélő térbeli helyével és idejével egybeeső deiktikus centrum a Bühler-féle „itt–most–én rendszer origója”-nak feleltethető meg. Alapesetben ez a lehorgonyzás számít jelöletlennek, innen történik a kivetítés (Levinson 1997: 63–4). A *kivetítés* négyargumentumú predikátum – valaki kivetít valamit valahonnan valahová –, míg az ágens nélküli *kivetülés* csak háromargumentumú. A kivetítés attól függően teljes vagy részleges, hogy a deiktikus centrum hány eleme helyeződik át a beszélgetés valamelyik résztvevőjére, illetve a társalgásban említett személyre.

Tátrai Szilárd egy szülői értekezleten elhangzott párbeszéd részletével világította meg a jelenséget: *Mondja, kedves Kati néni, hogy teljesít mostanában Petike? – Hát, kedves Apuka, bizony vannak gondok.* Mivel a távollévő gyerek megszólító formulái (*Kati néni, Apuka*) hangzottak el, „mindkét megnyilatkozásban egy harmadik személyre, a gyerekre kerül át a társas viszonyulás deiktikus centruma” (Tátrai 2011: 147). A szerepek néha egy egész életen át változatlanul megőrződnek. Az idősök otthonában hallottam, amikor a gondozó azt mondta a szülője iránt érdeklődőnek: *Anyuka mostanában alig eszik.* Kosztolányi Dezső regényében Nero római császár öreg dadája, *Ecloge* mindig úgy „beszél magáról, mint kicsinyeknek szokás: »a dada megjött«, »a dada alszik«, »a dada lefekszik«”. A halott császárt is így búcsúztatta: „nincsen anyád, aki sírjon. Se gyermeked, aki megkönnyezzen. Se testvéred. Se barátod. Senki. Csak a dada. Az maradt meg neked, árva császár. A dada” (Kosztolányi 1942: 271–2).

Szellemi fogyatékra vagy autizmusra is utalhat, ha egy hároméves kor körüli gyerek kizárólag egyes szám harmadik személyben beszél önmagáról. Veress József kisvárdai gyermekkorát idézte meg elbeszélésében. Pajtásaival egy meggyfa terméséből lakmározta éppen, amikor arra haladt egy apa a fiával. A fiú, aki életkorban is, természetben is alacsonyabb volt annál, hogysen fára mászhasson, így kérlelte apját: „Adjál már neki, hisz úgy kívánja az a gyermek!” (Veress 2024: 8) Az efféle beszéd nem feltétlenül tükröz személyiségzavart, a gyerekek sokszor bohóckodnak ily módon: *Jancsi kér még egy*

gombóc fagyaltot. Domonkosi Ágnes a kommunikatív kompetencia zavaráról, gyenge szellemi képességről árulkodó illeizmus példajaként az abszurd humoráról nevezetes L'art pour l'art Társulat egyik jelenetét említette (Domonkosi 2019: 80), melyben Tompika egyfolytában idétlen magyarázatokkal kíséri tevékenységét:

*Tompika, Tompika, Tompika játszik,
Pazarolja a fogpasztát a Tompika.
Belekeni másnak a ruhájába,
Fogpasztával a Tompika nem tud disztíngválni.*
(Laár András 1996)

Együgyűség tanújele, ha valaki felnőttként állandóan úgy beszél magáról, mintha mások emlegetnék. A vezetéknévét titkoló nyugat-berlini utcazenész, Bruno S(chleinstein) 1956-ban, huszonnégy éves korában hagyta el az elemegőgyintézetet. Az 1970-es években Werner Herzog filmjeiből (*Kaspar Hauser. Jeder für sich und Gott gegen alle*, 1974. és *Bruno vándorlásai [Stroszek]*, 1977) sokan megismerték: Kaspar Hausert, a XIX. század elején talált, beszélni-járni alig tudó titokzatos kamaszt, illetve saját magát alakította. A következő eset 1980-ban történt az S-Bahnon. Ellenőrök szálltak fel a szerelvényre, és amikor odaértek hozzá, jelentőségteljesen rájuk nézett, a kabátja belső zsebéből elővette szelvényét, és öntudatosan mondta: *Bruno hat auch eine Monatskarte!*²

A mesealakok körében sem ritka ez a beszédmód. Az egyik legismertebb közülük J. R. R. Tolkien *A babó* című könyvében a Ködhegység gyomrában megbúvó tó sziklaszigetén él, és mindenkit felfalna, aki arra téved. Már láttukra nagyokat nyel, innen a neve is, a hangutánzó: *Gollum*. (Szobotka Tibor fordítása megőrizte a beszélő nevet: *Nyelem*. *A Gyűrűk Urában* Réz Ádám és Göncz Árpád a hozzávetőleges kiejtés szerint módosította az angol nevet: *Gollam*.) A hangokat sziszegve ejtő, izmos, apró lény saját magát *my precious(s)*nek (a fordításokban: „szívem szottyá [Szobotka Tibor], illetve „drágaszágom” [Réz Ádám és Göncz Árpád]) nevezte, és „azért szólt mindig így magához, mivel mással nemigen beszélhetett” (Tolkien 1992: 63). Önmagával folytatott társalgása nem csak ezért szokatlan: magát első szám harmadik személyben szólítja meg, de fejedelmi többesben vitatja meg magával a dolgokat. Amikor ráébred, hogy mi lehet Bilbo Baggins zsebében, így szól magához: „Ó, sejtjük mi azt, sejtjük, hogy mi, szívemnek szottyá!” (Tolkien 1992: 73)

A Gyűrűk Urában Gandalf elmesélte a hitetlenkedő Frodónak, hogy Gollam a hobbitok (babók) ősi sztúr nemzetségéből származik, és eredetileg

² Horváth D. Tamás szíves közlése.

Szméagolnak hívták. Megfojtotta a barátját, Déagolt, aki nem akarta nekiadni a láthatatlanná tévő gyűrűt, amelyet a folyóban talált (Tolkien 1981: I. 74–5). Jellegzetes torokhangja miatt azután kapta a Gollam nevet, miután a családja kitagadta, és a folyót követve egy barlangba húzódott, ahol hozzászokott a sötétséghez. Beszédmódja változatlan: „Eszt utáljuk legjobban... Eszt a cűf, cűf reszketeg fényt... sssz... ez meglesz minket, drágaszágom... ez bántja a szemünket”. A *drágaszágom* egyszer önmegszólítás, másszor az elvesztett gyűrűre vonatkozik: „Vajon hol van; vajon hol van az én drágaszágom? Az a mienké, ész kell nekünk” (Tolkien 1981: II. 226). Amikor Frodó és Samu arra kéri, hogy vezesse őket Mordorba, ellenkezik, megzavarodva zokogja: „Én nem akarok, mi nem akarunk visszamenni!” (Tolkien 1981: II. 229)

A mágikus korszakban a nevek tudása számított a legfontosabb tudásnak. Úgy vélekedtek, hogy ha valakinek megtudják a nevét, szolgáson jut: szólíthatják, odaidézhetik, parancsolhatnak neki. Mivel a név éppúgy az ember tulajdona, mint a teste, hangja, szaga, lelke, lábnyoma vagy árnyéka, gonosz célú használata akár az életét is kiolthatja. Titokban tartott igazi nevüket a lényüket övező határként védték. A XVIII. század végén Joseph Billings kapitány, aki II. Katalin cárnő megbízásából vezetett expedíciót Kamcsatkába, a következőket jegyezte fel: „Minden jakutnak két neve van, és sohasem szólítják őket az igazi nevükön” (Sauer 1802: 125). Az igazi név titkossága hajlamosít arra, hogy saját magukról helyettesítő nevüket használva egyes szám harmadik személyben beszéljenek. A tagolatlan, törzsi társadalmak beszélői a XIX–XX. század fordulóján még több ezer nyelven beszéltek. Értelmetlen volna feltenni a kérdést, hogy az egyes szám első személyt mindenütt a harmadik személlyel váltották-e ki. A népszerű regények hőseit azonban így ismerték meg az olvasók. Az indiánosdít játszó gyerekek ma is ezt mondják: *Winnetou nem ért egyet sápadtarcú testvérével*. Karl May leghíresebb regénye – *Winnetou, der Rote Gentleman* – 1893-ban indult világhódító útjára. 1912-ben Edgar Rice Burroughs is így szólaltatta meg Lord Greystoke fiát, a majomembert, aki ezekkel a szavakkal emelte a magasba az oroszlán lenyúzott bőrét: „Nézzétek csak meg, mit vitt véghez Tarzan, a híres harcos” (Burroughs 1986: 145).

A Magyar Néphadseregben a főnév és a melléknév határán egyensúlyzó *Öreg/öreg* ('harmadik időszakos, utolsó hat hónapját töltő sorkatona') önnevezésre szolgált. A többiekkel szembeni „öregségüket” hangsúlyozták vele, és azt sem rejtették véka alá, hogy a parancsok rájuk nem (vagy csak korlátozott mértékben) vonatkoznak: *Öreg vagyok, beleszarok. / Öreg rája fűtyül rája!* Az újoncok, kopaszok bosszantására meg efféléket mondtak: *Sír az Öreg vaságya, leszerel a gazdája!* Önnevezésként az *öreget* állatok, elsősorban nagy testű tengeri állatok nevével toldották meg azt kifejezendő,

hogy tüntetően lassan csinálnak mindent: *Öreg rája / cápa / bálna / csóka nem rakéta, száguld, mint a teknősbéka!* Az öregbakák vízi lényként való önmegszólításának számtalan változata volt, az egyszerűtől – *öreg hal* – az összetettig: *vén, iszapszemű rája* (Kis 2008: 231–2). Nagykanizsán a *Dzsakomó / Dzsekszi / Dzsovanni* is népszerű volt kérkedő önelnevezésként – *Ki más csinálta volna, mint az öreg Dzsakomó!* –, illetve megszólításként is: *Hé, dzsakomó, gyere csak ide!* (Kövesdi–Szilágyi 1988: 91)

Barthes a történelmi elbeszélésről értekezve hívta fel a figyelmet az illezmusra. Különleges műfaji sajátosság, hogy egyetlen személy egyesít magában minden szerepet: „a diskurzus beszélője egyben az elbeszített esemény résztvevője, tehát az elbeszélés főszereplője egyben a megnyilatkozás főszereplője is, esetünkben a történetíró az események szereplője, s később ennek narrátorává válik” (Barthes 2003: 91). A történetmondás új módszerét alighanem Xenophón alkalmazta először. Kr. e. 401-ben csatlakozott a perzsa Kürosz seregéhez, aki bátyja, II. Artaxerxész ellen toborzott zsoldosokat. *Anabaszisz* című könyvében haditudósítóként mesélte el a tízezrek másfél évig tartó vonulását. Önmagáról szemérmesen egyes szám harmadik személyben beszélt: „Volt a seregben egy athéni férfi, Xenophón, sem vezér, sem alvezér, de még katona sem” (Xenophón 1968: 89).

Xenophón Szókratész lelkes tanítványa volt, mesteréről könyvet is írt, de Platón nevét csak egyszer, mellékesen említette (Xenophón 1986: 106). Mindkét tanítvány írt Szókratész igazságtalan haláláról, de egyikük sem volt ott a siralomházban, amikor kiitta a bürökpoharat. Xenophón Kr. e. 399-ben Kis-Ázsiában csatázott, Platón betegeskedett. Mind a ketten mások beszámolóira hagyatkoztak. Platón írásában Phaidón tudósított a történekről. Amikor arról kérdezték, hogy ki volt Szókratész mellett az utolsó óráiban, az athéniak felsorolását így zárta: „Platón azonban, azt hiszem, beteg volt” (Platón 1984b: [59b] 1024). A filozófus egész életművében ez az egyetlen alkalom, hogy leírta a saját nevét.

Az illezmus legismertebb példája Julius Caesar *A gall háború* című könyve, melyben a római hadvezér, consul a kilenc esztendőn át tartó hadi eseményeket örökítette meg. Szemléltetésül a háború sorsát eldöntő csatát választottam:

„Caesar sietett, hogy részt vehessen az ütközetben. A magaslatokon elhelyezkedett ellenséges csapatok jól láthatták a lejtős, ereszkedő terepet, ahol útja keresztül: mihelyt bíborszínű öltönyéről, a csaták során állandóan viselt hadvezéri díszruhájáról észrevették, hogy közeledik, s ugyanakkor megpillantották azokat a lovas osztagokat és cohorsokat is, melyek parancs szerint követték őt, nyomban megkezdték az ütközetet” (Julius Caesar 1964: 199–200).

Caesar a személytelen tárgyilagosság látszatát próbálta kelteni, de halvány mosolyt csal az olvasó arcára, ahogy vöröslő-kéklő díszegyenruhájában fel s alá suhan rohamra induló csapatai között.

Barthes rámutatott, hogy Caesar csak látszólag vegyül el az események szereplői között, a „főnök szintagmái” (*syntagmes du chef*) kiemelik közülük: *buzdító beszédet tartott, hadjáratot indított, kiadta a parancsot, előre küldte a lovasságot, elismerte a meghódolást, megkegyelmezett az ellenségnek* stb. „Mindez azt mutatja, hogy a személytelen névmás használata csak retorikai alibi, s hogy a beszélő valódi helyzete azoknak a szintagmáknak a kiválasztása által jelenik meg, melyekkel múltbeli cselekedeteit leírja” (Barthes 2003: 92). Kicsi Sándor Andrászt szociolingvisztikai töprengésre indította a *Magyar igei szerkezetek* szótárának beható tanulmányozása. Észrevette, hogy a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján készített „Kötött szavak szerinti mutató”-ban az *elnök* főnévhez a leggyakrabban a *mond, kijelent, közöl, bejelent, hangsúlyoz* ige kapcsolódik (Sass és mások 2010: 360), s ugyanígy: a *miniszter, államtitkár, politikus* is delejes erővel vonzza magához a verbális tartalmú igéket (Kicsi 2021: 109). Ezért lehet mulatságos vagy bosszantó, ha rangban sokkal alacsonyabban álló használja nyakra-főre ezeket az igéket. Szép Ernő *Ádámcsutka* című regényében a színinövendék Ibolya kapott rá erre: „Kijelentem, hogy utálok ezt a bűdös sajtot” (Szép 1935: 90).

A hírességek, hatalmasságok a valóságban is, a regényekben, a filmekben is hajlamosak arra, hogy magukról egyes szám harmadik személyben beszéljenek. Az illeisták tekintélyes listájáról néhány kiragadott név: Salvador Dalí, Gina Lollobrigida, Diego Maradona, Marilyn Monroe, Pelé, illetve Silvio Berlusconi, Charles de Gaulle, Mihail Szergejevics Gorbacsov, Richard Nixon. Szemléltetésül álljon itt egy-egy példa! 2018. május 18-án Bill Gates arról számolt be az MSNBC televíziós csatorna híradójának, hogy az Amerikai Egyesült Államok 45. elnöke a következőket mondta neki: *Trump hears that you don't like what Trump is doing*. Bacsó Péter filmjében a teljhatalmú hadseregtábornok villámló szemekkel kelt ki magából, amikor rádöbrent, hogy kihagyták a készülő periratból: „Hát Bástyá elvtársat már meg se akarják gyilkolni?! [...] Én már szart se érek?” (Bacsó 1982: 124) Arnold Zwicky aszerint is különbséget tett az egyes esetek között, hogy valaki a keresztnevéen, a vezetéknevéen vagy a teljes nevéen szólítja-e magát (Zwicky 2007). Az utóbbira Ray Charles egyik szerzeményét választotta példaként:

Say, have you heard baby?
Ray Charles is in town.
(Charles 1954)

Az egyes szám harmadik személyre váltást – meglepő módon – az üzemmódként felfogott láthatatlanság is okozhatja. A jelenségre már Charles J. Fillmore felfigyelt (Fillmore 1997: 120–1), de Nádasy Ádám elemezte valamivel részletesebben. Az ő figyelmét az keltette fel, hogy a rádióműsorok általában így végződnek: „Kedves hallgatóink, műsorunknak ezzel vége. Elköszön a szerkesztő, Taub Taksony” (Nádasy 2003a: 306). A rádióból szóló emberi hang kettévágja a megnyilatkozás kanonikus szituációját. Lyons úgy írta le ezt a fogalmat, hogy a résztvevők mindegyike lehet közlő is, címzett is. Mivel ugyanott vannak, látják is, hallják is egymást, ezért egyúttal a megnyilatkozásokat kísérő személyes vagy ceremoniális gesztusokat – szemmozgást, tekintetet, arckifejezést, taglejtéseket – is kódolhatják (Lyons 1978: 2. 637). A betelefonálás rendszeressé válása az élő műsorokban valamelyest tompította a féloldalasságot, de nem változtatott azon, hogy a kapcsolat a halláson alapul. Mivel a rádióhallgatók nem látják a műsorvezetőt, nem tudják, hogy kicsoda, illendő, ha elköszönéskor bemutatkozik. A példa külön érdekessége, hogy az *elköszön* performatívummá lép elő, mert egyébként a beszámolóik igéinek egyike, alkalmatlan arra, hogy elköszönjenek vele. Ebben az esetben azonban éppúgy ellátja ezt a feladatot, mint a *Viszonthallásra!* és társai.

Nádasy különösebb kifejtés nélkül néhány olyan esetet is említett, amikor a beszélő hirtelen felháborodásában vált egyes szám harmadik személyre: „Az ilyesmit miért nem jelentitek az igazgatónak? – Nem szégyelled magad, így beszélsz a volt feleségeddel!” (Nádasy 2003a: 305) A beszélő úgy érzi, hogy valamelyik társadalmi szerepében méltánytalanság érte, ezért azzal a szereppel (igazgató, volt feleség) nevezi meg magát, amelyben vélekedése szerint megsértették. A társas deixis különös esete ez, a beszélő adja meg magának azt a tisztességet, amelyet beszélgetőtársától nem kapott meg. Minden egyén számos (a kulturális antropológiából, szociológiából, szociálpszichológiából, egyénlélektanból stb. ismert) szerepet testesít meg, és mindegyikben számolnia kell arcfenyegető tevékenységgel (*face threatening act*) (Brown–Levinson 2008: 42 skk.).³ A példák száma ezért tetszés szerint volna szaporítható. Az egyes szám harmadik személyre váltás ezekben az esetekben csaknem mindig egyetlen mondat erejéig szól,

³ Síklaki István homlokzatnak fordította a *face*-t, ami szerencsétlen megoldás; homlokzatuk az épületeknek van, nem az embereknek. Döntése azért is érthetetlen, mert az *arc* (amiként a *fej* és a *pofa* is) – a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia (szinekdoché) révén – az ember, személyiség, egyéniség közvetítőfogalma is lehet: *Béla jó fej/arc; Most megmutatkozott Béla igazi arca*. A fiatalok nyelvében használt *arcolni*, *arcolás* jelentése legalább részben megfelel annak a stratégiának, amelyben nem fenyegetik egymást arcvesztéssel. Az arcvesztés hasonló értelmű, mint a *losing face*, az arctalanítás (*defacement*) kifejezést pedig egyaránt használják a kulturális antropológiában, a retorikában és a stilisztikában.

a következő már valami efféle: *Kikérem magamnak! Nem ezt érdemeltem! Fel vagyok háborodva!*

Az egyes szám harmadik személyre váltás néha tájékoztató önmegnevezés, álcázott bemutatkozás, mintegy a címzett emlékezetének felfrissítése, mert a beszélő nem biztos abban, hogy a címzett tudja (még, már) a nevét. Rokonlátogatások alkalmával megsűrűsödnek az ilyen mondatok: *Ilonka nénéd sokat gondolt rád. – Pista bátyád megmutatja neked a borospincét.* Idősebb felnőttek a bizalmas beszélgetésben a legkülönbözőbb okokból nevezhetik magukat becézett keresztnévük és a *néni, bácsi* összekapcsolásával. *Zsuzsi néni is szereti a pizzát* – ha középkorú nő mondja fiatalabbaknak, akkor – éppen azáltal, hogy hangsúlyozza – tompíthatja az életkori különbséget. Büszke ezermester szavajárása is lehet: *Mit aggódsz? Majd a Gyuri bácsi megoldja.* Olykor a becenév szolgál önmegszólításként. Karácsony Benő regényében a fiú Pipánszkinak nevezte az apját, aki kedélyesen azt kérdezte magától: „Mihez hasonlít ez a felhő, Pipánszki?” (Karácsony 1958: 274) A teljes keresztnév a levelek régies záróformulájában tűnik fel: *Csókol Anyád, Zsuzsánna.* A hagyományos szakmai önletrajzokat is egyes szám harmadik személyben írták. Az időleges harmadik személyre váltás akkor sem kerülhető meg, ha a beszélő olyan listát sorol fel, amely a saját nevét is tartalmazza: „Hányan voltatok rá? – Banka, Jiringó meg Fekecs. Fekecs én vagyok” (Fehér 2012: 167–8).

A távolságtartó beszédformák közül a legismertebb a *pluralis maiestatis*, a fejedelmi többes. Eredetileg valóban többes szám volt. Diocletianus császár felismerte, hogy a Római Birodalom már nem irányítható egyetlen központból, ezért Kr. u. 293-ban négy részre osztotta, mindegyik élén egy társuralkodóval, két magasabb rangú *augustusszal* és két alacsonyabb rangú *caesar*ral. Diocletianus önmagának a Jupiterhez kötődő *Iovius augustus maior* címet adta, míg a magát Herculessel társító Maximianus a visszafogottabb *Herculius augustus minor* rangot kapta. A felséges többes alighanem a tetrarchia, a négyes uralom szülötte (Brown–Gilman 1975: 362). Ha valamelyikük elrendelt valamit, többes számot használt, jelezve, hogy nemcsak a maga, hanem négyük nevében szól. „Mi, Diocletianus elrendeljük, hogy...” És a társuralkodó hasonlóképpen: „Mi, Maximianus elrendeljük, hogy...” (Tótfalusi 2017: 231). Idővel az egyeduralmokodók is felkapták ezt a fordulatot, bár csak magukra utaltak vele. Több mint egy évezred múltán az európai udvarok hivatalos közleményeiben ez a forma vált általánossá, a koronás főek sokszor mondtak *mi*-t akkor, amikor a közrendűek *én*-t (Curme 1935: 150). Az értelmezők gyakran hozakodnak elő azzal az érveléssel, hogy ez a használat mégsem áll olyan távol a *mi*-től, mert az uralkodó személye összefonódott

állítólagos isteni eredetével, tanácsadóival, a hatalommal, az abszolutizmus időszakától az állammal.

I. Erzsébet angol királynő 1588. augusztus 9-én emlékezetes beszédet tartott a Temze torkolatánál fekvő Tilbury kikötőjében. A Spanyol Armada támadására készülő, mintegy húszezer fős hadsereg Lord Leicester parancsnoksága alatt sorakozott fel szemlére a dokkoknál. A királynő ezekkel a szavakkal kezdte lelkesítő beszédét: „Szeretett népem, sokan, akik *biztonságunkat* tartják szem előtt, az árulástól való félelmükben óvatosságra intettek *bennünket*, és azt tanácsolták gondosan *vigyázzunk*, miként bízunk *magunkat* fegyveres tömegekre.” A pronominális társas deixis e névadó válfaját a Magyar Királyság alattvalói is jól ismerték. Szépapáink-szépanyáink megannyiszor olvashatták az újságokban: „Mi, I. Ferenc József, Isten kegyelméből Ausztria császára, Magyarország apostoli királya, stb.” Az uralkodói szóhasználatot kisebb hatalmasságok is megirigyelték. A középkorban a céhmesterek is átvették ezt a beszédmódot, ha ebbéli tisztségükben nyilatkoztak meg. Nagy-Britanniában nagy vihart kavart a sajtóban, amikor Margaret Thatcher miniszterelnök első unokája megszületése (1989. március 3.) után a Downing Street 10. előtt állva ezt mondta az újságíróknak: „*We have become a grandmother of a grandson called Michael*” (Palmer 2015: 6).

Mark Twainnek tulajdonítják azt a fanyar bölcsességet, mely szerint „csak királyoknak, elnököknek, szerkesztőknek és galandférges embereknek van joguk a szerkesztői »mi« használatára”. A mondás a rangkórságtól szenvedőket figurázza ki, azokat, akik úgy tesznek, mintha egy egész csoport tekintélyes szószólói lennének. Humoros volta a galandféregnek köszönhető, hiszen eszerint még az is szónokolhat többes számban, akinek – a beleiben gyűrűző élősködőket leszámítva – nincsen senkije. Az agitátorok először másokra acsarkodnak, hogy hallgatóságukkal közösséget teremtsenek, majd lelkiismeret-furdalást keltenek bennük, hogy azután fondorlattal és fenyegetéssel vegyék rá őket arra, amit eredetileg eszük ágában sem volt megtenni. Nagy József elvtárs, a Diósgyőri Kohászati Üzemek egyik szakszervezeti bizalmija 1952 augusztusában így szónokolt a gyengébb termelési eredményeket elért dolgozóknak: „Mi dolgozni akarunk, a jól végzett munka után pihenni, üdülni, gyermekeinket iskoláztatni akarjuk, megvédjük alkotmányunkat, békénket, erősebbé tesszük hazánkat. Ehhez több és jobb minőségű acélra van szükség, ehhez kell nekünk hozzájárulnunk felajánlásunkkal, felajánlásunk teljesítésével. Az imperialisták el akarják venni tőlünk a gyárat, alkotmányunkat, a kiosztott földeket.” Ekkor a normát addig csak 90-95 százalékra teljesítő Ádám Károly így fakadt ki kínjában: „Nem engedjük! [...] A dolgozók erősebbek, legyőzzük az imperialistákat!” (*Egy példamutató... 1952: 7*)

A kommunista félmúlt tálacán kínálja az épületes példákat, gyújtó hangú beszédeket, vezércikkeket, miegyebet. A szónoklatok házhoz szállítása a népi demokrácia egyik vívmányának számított. 1950 októberében Dimitrijevic Eugénne, a szegedi Belváros V. pártszervezet IV. számú békebizottságának titkára egyesével kereste fel a háziasszonyokat, hogy miközben rántást készítenek, tudtukra adja: „a békét csak úgy tudjuk megvédeni, ha ismerjük a békeharcot” ([nógrádi] 1950: 4). A korabeli szövegekből A SZOCIALISTA TÁRSADALOM ÉPÍTÉSE HARC kognitív metafora türemkedik ki. Az oximoronba hajló *békeharc* is erről tanúskodik (Kicsi 2007: 59. skk.). A korszak nyelvi pusztítását leltározó Fónagy Iván és Soltész Katalin már 1952-ben figyelmeztetett arra, hogy a szocializmus építésével, az osztályellenséggel folytatott harcot milyen torz szóképek kísérik: „Az angol dolgozók támadnak a háború ellen és támadnak a béke felé”. – „A pártonkívüli agitátorok nem egy helyen igen helyesen verték vissza a reakció ellenséges aknamunkáját” (Fónagy–Soltész 1952: II. 333–4). A korszak nyelvezetét elemző Tolcsvai Nagy Gábor találóan jegyezte meg: „A kimondás már a cselekvést is magában foglalta, helyette állt” (Tolcsvai Nagy 2004: 96). A kommunista beszédaktusok a varázslatra emlékeztetnek. Az agitátorok olykor az eső- vagy termékenységvarázslásban jártas személyeket is megszegényítették: „LEGYEN A FOLYÓ AZ ÜDÍTŐ PIHENÉS GRÁNITKEMÉNY BÁSTYÁJA!” (Ilf–Petrov 1981: 246) Cicero szavaira akkoriban nem emlékeztették az elvtársakat: „az ilyen őrzöngeni látszik az épeszűek között, s mintegy bortól ittasan tombolni a józanok között” (Cicero 2012: [28. 99] 641).

Írásban a szerzői vagy szerkesztői többes a leggyakoribb. A *mi* illetén használata aszerint is vizsgálható, hogy vélhetően hányan húzódnak meg mögötte. Így például a helyreigazítás *mi*-jébe az egész szerkesztőség beletartozik, a közleményt megszóvegező újságíró éppúgy, mint azok a munkatársak, akik mit sem tudnak az egésztől: *Bocsánatkéréssel tartozunk X. Y.-nak, mert ekkor és ekkor közölt cikkünk ezen és ezen kitétele nem felel meg a valóságnak. A mi használatát derűlátó szerénység is indokolhatja.* Zlinszky Aladár hívta fel a figyelmet arra, hogy Rudolf Jhering német jogtudós ezekre az esetekre a *pluralis reverentialis* (‘tisztelettel teljes többes szám’) elnevezést tartotta megfelelőnek (Zlinszky 1931: 43). A szerző ekkor úgy tekint az olvasóra, mint elmaradhatatlan társára, aki hűségesen vele tart a lapok sűrűjébe kanyargó útján: *Eddig a korszak politikai állapotait vázoltuk, most fordítsuk figyelmünket arra, hogy a nagy gondolkodót milyen hatások érték a szülői házban* (Curme 1935: 150). A többes szám első személy kijelentő mód a számtankönyvekre is jellemző – *Ha 7-hez hozzáadunk 8-at, 15-öt kapunk* –, míg a példatárakra inkább a többes szám első személy felszólító mód: *Számítsuk ki, hogy mennyi marad, ha 598-ból kivonunk 235-öt!*

Máskor egyértelmű, hogy a szerző nem akar senkivel sem közösködni, a *mi* csak az önreferencia silány álrühája. A kritikus rendszerint egymaga markolja a tollat, amikor papírra veti: *mi...* Az *yy* betűk mögött rejtőzködő ítésh 1857-ben Rudolf Gotschall *Pitt és Fox* című vígjátékát tűzte tolla hegyére:

„Emberei következetlenek, költészete elviselt phrasisok használata, komikuma gyermekes, társalogtatási modora az ásitásig unalmas. Nem állítjuk, hogy nincs benne pár jó jellem, hanem mi egy rossz festményt is elítélünk, melyben csupán egyikét fa, vagy ruharedőzet sikerült. Mi a művészekről és íróktól egészet követelünk” (–yy– 1857: 44).

Azokban a tanulmányokban, amelyekben valamilyen társadalmi reformot javasolnak, a szerzői *mi* általában több emberre utal. A javaslatokat rendszerint többen dolgozzák ki, és sokszor többen is adják közre: „Nem állítjuk, hogy a javasolt támogatási megoldásokkal, átalakításokkal egy csapásra megszűnnek a mai szolgáltatási fehér foltok” (Darvas és mások 2013: 80).

Kicsi Sándor András több mint 270 szakácskönyv elemzése alapján alapította meg, hogy a többes szám első személyű kijelentő mód használata 1880-tól legalább egy évszázadra csaknem egyeduralkodóvá vált, és hatalmi helyzete még ma sem rendült meg. Többek között Gundel Károly, Magyar Elek, Turós Lukács és Emil is ezt a bizonyos tekintetben a tegezésre emlékeztető nyelvhasználatot részesítette előnyben (Kicsi 2019: 27). Szemléltetésül Horváth Ilona szakácskönyvét idézem, a zöldbaleves elkészítési módját (négy személyre):

„A zöldbabot megmossuk, szálkáitól megtisztítjuk, 1½ cm-es darabokra vágjuk, vagy felébe, negyedébe tördeljük. Másfél liter vízbe tesszük, sózzuk, puhára főzzük, és hagymás-paprikás rántással berántjuk, még 10 percig főzzük, végül zöldpetrezselyemmel, ecettel, csipetnyi cukorral ízesítjük, és egy evőkanál tejföllel tálaljuk” (Horváth 1990: 45).

Az empatiskus többes szám a főzőkanalat ragadó kezdőnek megadhatja az együtt csinálás élményét. Erőt adhat neki, hogy egy kiválósággal együtt süt-főz. Ha nem ügyetlenkedi el nagyon, gyerekkori játékélményeihez hasonlóan lehet része. Jhering így foglalta össze a *pluralis reverentialis* lényegét: a szerző vagy az előadó úgy tesz, „mintha az olvasó és a hallgató segített volna neki műve létrehozásában, mintha közös munka lett volna – a *mi* az olvasót, a hallgatót is részesíti az érdemből” (Jhering 1886: II. 707).

Tátrai a *mi* empatiskus használatának két esetét említette. A beteglátogató kérdése – *Hogy vagyunk, kedveském, hogy vagyunk?* – és a rendőr felszólítása – *Haladjunk, kérem, haladjunk!* – az együttérzés fokában, illetve meg-

létében vagy hiányában különbözik egymástól (Tátrai 2011: 132). A rendőri többesre Domonkosi is hozott egy példát: *És a forgalmink is itt van?* (Domonkosi 2019: 83) Amikor a rendőr továbbhaladásra szólít fel, ő maga helyben marad, amikor pedig a forgalmi holléte iránt érdeklődik, nem a sajátja ottléte foglalkoztatja. Mivel a *Haladjunk, kérem, haladjunk!* rendőri felszólítás körébe – a kizáró *mi*-vel szöges ellentétben – csak a címzettek tartoznak, voltaképpen önmagát kizáró *mi*-ről van szó. Zwicky színlelt inkluzivitásnak (*phoney inclusive*) nevezte az ilyen eseteket (Zwicky 1977: 716). A közeg megnyilatkozását egyesek bizalmaskodóan leereszkedőnek tartják, mások úgy vélik, hogy a feszült helyzetet próbálja enyhíteni. Ám az csaknem bizonyos, hogy az együttérzés hiányzik belőle. A rajongók, tanítványok, szurkolók viszont éppen ennek vannak bővében, amit a következő beszélgetés is alátámaszt: – *Kimész a meccsre? – Igen, pedig idegenben játszunk.*

Az együttérzés mértékének az a fokmérője, hogy a megnyilatkozó áttételesen mennyire vonatkoztatja magára a kijelentést, amit az is befolyásol, hogy a megnyilatkozó és a címzett kapcsolata szimmetrikus vagy aszimmetrikus. A mindennapi nyelvben gyakori az ápolói többes használata. Rendszerint két részből áll: a köszönést is gyakran kiváltó megszólításból (*Erzsi néni, Kovács néni*) és egy kérdésből, amely többnyire szelíd nőgatással vagy korholással ér fel: *Erzsi néni, ugye megesszük a finom reggelit? Hogy érezzük magunkat ma? Ugye sikerült pisilnünk?* A gondozó sokszor úgy tesz, mintha pajkos csínytevésre próbálná rávenni a gyámoltalan gondozottat. Az ápolói többes használatát a gondozottak nem mindig veszik jó néven. Lekezelésnek érzik. Miss Marple sem tudta elviselni Miss Knight lesajnáló, negédes gügyögését. Úgy érezte, hogy úgy bánik vele, mint egy szellemileg visszamaradott gyerekekkel: „Remélem, alukáltunk kicsit?” „Jaj, de hát csak nem akarunk megfázni” (Christie 2010: 18, 240).

A falusi Magyarországon köszönéspótló formula, ha valaki úgy szólítja meg azt, aki mellett útjában elhalad, hogy kedélyesen azt kérdezi tőle, hogy azt csinálja-e, amit éppen csinál. Gyakran többes szám első személyben, néha megismételve: *Kapálunk, kapálunk, Józsi bátyám?* (Balázs 1993: 29) A helyzethez idomuló, váltakozó fordulat a megszólítást (*Józsi bátyám*) is kiválthatja. A tartalmatlan fatikus rítusok csupán a kapcsolat jelzésére szolgálnak. Számos helyzethez, alkalomhoz kapcsolódhatnak. Például akinek nem jutott eszébe a közeledő ismerőse neve, megpróbálhatja így kivágni magát szorult helyzetéből: *Hogy vagyunk, hogy vagyunk?*

Ha valaki többes szám első személyben utal saját magára, annak okai között az is szerepelhet, hogy önfelszámoló forradalmi hevületében minden bajok okát az *én*-ben látja. Mihail Alekszandrovics Bakunyin írta egy 1870-ben kelt levelében: „Én nem akarok *Én* lenni; én *Mi* akarok lenni” (idézi Arendt

1992: 401, 421. 53. j.). Mindezt azzal indokolta, hogy az anarchista eszme máskülönben nem diadalmaskodhat. A többes szám első személy használata másoknál, éppen ellenkezőleg, nem önelveszejtést jelent, hanem kedélyes vagy perlekedő önmegtalálást. A magányos többesre, az egyszemélyes *mi*-re Bereményi Géza első regényében bukkantam: „Magunkkal fejedelmi többesben beszélünk, például: igen, kifestettük a szobát, a padló felsúrolva, nincs egy vasunk se, egyedülálló férfi vagyunk, úgy van, fel kéne keresnünk anyánkat” (Bereményi 1978: 50). A közlemény feladója és címzettje azonos, és mindenki mást határozottan kitessékel a *mi* hatóköréből. Az agglegény-többessel átellenben a szinglilánytöbbes akadékoskodik. Puskás Panni megvallotta, hogy meghitt kapcsolatot ápol egykori önmagával: „A bennem élő kövér lány [...] egy kamaszkori pszichés képződmény [...], és emiatt [...] van joga többes szám első személyben beszélni időnként rólunk.” Ilyeneket mond: „le kéne fogynunk öt kilót”, a cukrászda előtt meg: „ide most be kéne mennünk” (Puskás 2021: 64, 63, 64). Végül megígérik egymásnak, hogy mindhalálig együtt maradnak. Bereményi Géza esetében a *mi*-ként felfogott én szinkrón felfogásáról van szó, míg Puskás Panni esetében keveredik a szinkrón és diakrón felfogás.

Az önmagunkkal folytatott beszélgetés során, szolilokviális üzemmódban az egyes szám használata természetes: „És mért vagyok én ilyen rossz?” (Füst 2003: 326) Az önmegszólítás névmása az *én*, rendhagyó esetnek az *ő* mellett még a *te* kínálkozik: „azt kérdezte magától, hogy mit csinálsz te azzal az öreg, házas, távoli emberrel” (Kabos 1913: 363). Gyakori kísérője a rácsodálkozásnak, kétkedésnek, tanácstalanságnak. Műfaji sajátosság is lehet. Christopher Marlowe tragédiájának első jelenetében a tudós doktor azon töpreng, hogy mitévő legyen. A nevéen szólítja magát: „*Vess számat, Faustus, eddig mit tanultál, / S kutasd mélyét annak, mit tudni vágyol.*” Magával folytatott párbeszédében amellet érvel, hogy minden tudomány hiába-
való. Egymás után veszi sorra és veti félre őket: a logikát, mert véget nem érő vitákra serkent, az orvostudományt, mert nem képes életre kelteni a holtakat, a jogtudományt, mert kicsinyes hagyatéki ügyekbe fullad, s végül a teológiát, mert „a bűn zsoldja a halál” (Róm 6, 23). Magasabbra tör, örök kárhozat lesz a sorsa: „*Az avatott mágus hatalmas isten. / Faustus: fesszítsd erőd – s isten legyél!*” (Marlowe 1960: 11, 15)

Jakobson megfeleléseket állapított meg a grammatikai struktúrák és az irodalmi formák között. A lírai költészetről ezt írta: „Bármilyen is a lírai elbeszélés külön tárgya, csupán a jelen idő első személyének függeléke, kiegészítője, háttere; a lírai múlt már önmagában feltételez egy emlékező alanyt” (Jakobson 1982: 220). Az önmegszólító versekben azonban a lírai én dialogikus formában, *te*-ként faggatja, gúnyolja, ostorozza magát. Egymásba fonódik megszó-

lító és megszólított. A párbeszédes forma megőrzi a drámaiságot, retorikai vázra húzott mondatok kattannak egymásra, mint József Attila *Karóval jöttél...* (1937) című versében: „*Szerettél? Magához ki fűzött? / Bujdokoltál? Vajjon ki űzött?*” A jelenségnek külön tanulmányt szentelő Németh G. Béla a személyiség válságával kapcsolta össze ezt a verstípust, amelyre Balassi Bálinttól, Kölcsey Ferentől, Arany Jánostól is hozott példát, de jellemzően XX. századi fejleménynek tartotta (Németh G. 1966). Ám a régi költők is így csattantak fel, ha nagy ritkán feyelemre intették magukat: „*Tanácsolom, Villon, húzd meg magad!*”⁴

Szakirodalom

- Anscombe, G. E. M. 1990. The First Person (1975). In: Palle Yourgrau (ed): *Demonstratives*. Oxford Readings in Philosophy. Oxford University Press. Oxford, 135–53.
- Antal László 2005. A magyar esetrendszer (1961). In: *A formális nyelvi elemzés. – A magyar esetrendszer*. Nyelvinfo-sorozat. SZAK Kiadó Kft. Budapest 229–465.
- Arendt, Hannah 1992. *A totalitarizmus gyökerei* (1951). Fordította Berényi Gábor és mások. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Bach, Kent 2017. Reference, Intention and Context: Do Demonstratives Really Refer? In: Maria de Ponte – Kepa Korta (eds): *Reference and Representation in Thought and Language*. Oxford University Press. Oxford. 57–72.
- Bacsó Péter 1982. *A tanú* (1969). Rakéta Regénytár. Magvető Kiadó. Budapest.
- Bahtyin, M. M. 1985. *A szó az életben és a költészetben* (1926). Fordította Könczöl Csaba. Méréleg. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Balázs Géza 1993. *Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben*. Nyelvtudományi Értekezések 137. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2021. Tegezhetlek Önt? Könnyű eltévedni a megszólítások, köszönések dzsungelében. In: Daniss Győző: *Körkép a magyar nyelvről. Tizennyolc beszélgetés nyelvészekkel*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 219. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bar-Hillel, Yehoshua 2001. Indexikus kifejezések (1954). Fordította Pléh Csaba. In: Pléh Csaba – Siklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest. 171–87.
- Barthes, Roland 1998. Bevezetés a történetek strukturális elemzésébe (1966). Részlet. Fordította Simonffy Zsuzsa. In: Bókay Antal – Vilcek Béla: *A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitívizmustól a strukturalizmusig*. Osiris Kiadó. Budapest. 527–42.

⁴ Kálnoky László fordításában így hangzik François Villon *Védekezés a sors nevében* (1560 k.) című balladájának refrénje. – Az eredeti: *Par mon conseil prends tout en gré, Villon!*

- Barthes, Roland 2003. A történelem diskurzusa (1967). Fordította Szabó Piroska. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. Atelier-füzetek 5. L'Harmattan–Atelier. Budapest. 87–98.
- Bereményi Géza 1978. *Legendárium*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Bhat, D. N. S. 2007. *Pronouns* (2004). Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory. Oxford University Press. Oxford.
- Bobaljik, Jonathan David 2008. Missing Persons: A Case Study in Morphological Universals. *The Linguistic Review*. 203–30.
<https://doi.org/10.1515/TLIR.2008.005>
- Brown, Penelope – Levinson, Stephen 2008. Univerzálíák a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei (1978). Fordította Síklaki István. In: Síklaki István (szerk.): *Szöbeli befolyásolás. II.: Nyelv és szituáció. Társadalmi kommunikáció*. Typotex Kiadó. Budapest. 37–118.
- Brown, Roger William – Gilman, Albert 1975. A hatalom és a szolidaritás névmásai (1960). Fordította Mártonfi Ferenc. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat Kiadó. Budapest. 359–88.
- Burks, A. W. 1948. Icon, Index, and Symbol. *Philosophy and Phenomenological Research* 673–89. <https://doi.org/10.2307/2103298>
- Burroughs, E. R. 1986. *Tarzan, a majomember* (1912). Fordította Erős László. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó. Budapest.
- Bühler, Karl 1999. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache* (1934). Lucius & Lucius, Stuttgart.
- Charles, Ray 1954. *Don't You Know*. Atlantic Records.
- Christie, Agatha 2010. *A kristálytükör meghasadt* (1962). Fordította Veres Júlia. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Cicero [Marcus Tullius] 2012. *A szónok* (Kr. e. 46). Fordította Kárpáty Csilla. Cicero összes retorikaelméleti művei. Kalligram Kiadó. Pozsony. 609–88.
- Clark, Herbert H. – Carlson, Thomas B. 2001. Beszédaktusok és hallgatók (1982). Fordította Síklaki István. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest. 123–66.
- Coleridge, Samuel Taylor 1977. *Biographia Literaria or Biographical Sketches of My Literary Life and Opinions* (1817). J. M. Dent & Sons Ltd. – E. P. Dutton, London/Melbourne/Toronto/New York.
- Curme, G. O. 1935. *Parts of Speech and Accidence*. D. C. Heath and Company. Boston.
- Cysouw, Michael 2003. *The Paradigmatic Structure of Person Marking*. Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory. Oxford University Press. Oxford.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780199254125.001.0001>
- Cseresnyés Dóra 1998. Az én-elbeszélés típusai a klasszikus modernség magyar prózájában. In: *A Nyugat-jelenség (1908–1998)*. Nyugat Könyvtár 2. Anonymus Kiadó. Budapest. 132–40.
- Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Györi Péter – Kósa Eszter – Mózer Péter – Zolnay János 2013. A szociálpolitika egyes területeire vonatkozó szakpolitikai javaslatok. *Esély*. 6/3–137.

- Domonkosi Ágnes 2019. *A nézőpont szerepe az attitűddeixis műveletében*. Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei. Tanulmányok a magyar nyelvtudomány köréből / Acta Universitatis de Carolo Eszterhazy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica. Új sorozat 45. 75–91.
- Egy példamutató szakszervezeti bizalmi 1952. *Északmagyarország* (augusztus 17.) 193. sz. 7.
- Fehér Béla 2012. *Kossuthkifli*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Ferguson, Charles A. 1964. Baby Talk in Six Languages. In: John J. Gumperz – Dell Hymes (eds): *The Ethnography of Communication*. American Anthropologist, No. 6. Part II. 103–14. https://doi.org/10.1525/aa.1964.66.suppl_3.02a00060
- Fillmore, Charles J. 1997. *Lectures on Deixis* (1971). Lecture Notes, Vol. 65. CSLI Publications. Stanford (California).
- Fodor István (főszerk.) 1999. *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fónagy Iván – Soltész Katalin 1952. A mozgalmi zsargonról II. *Magyar Nyelvőr* 330–6.
- Füst Milán 2003. Azok a gonosz gyerekek (1959). In: *Összegyűjtött elbeszélései II. Egy nap története Didó leányom életéből*. Fekete Sas Kiadó. Budapest. 326–38.
- Horváth Ilona 1990. *Szakácskönyv* (1955). Budapest Kiadó. Budapest.
- Horváth János 1956. Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól (1937). In: *Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 602–22.
- Hume, David 1976. *Értekezés az emberi természetről* (1739). Fordította Bence György. Etikai Gondolkodók. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Hymes, Dell H. 1975. A beszélés néprajza (1962). Fordította Pléh Csaba. In: Pap Mária – Szépe György (vál.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat Kiadó. Budapest. 91–146, 482–6.
- Ilf, Ilja – Petrov, Jevgenyij 1981. A szórakozó egyed (1932). Fordította Radványi Ervin. In: *Elsőprő egyéniség*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 239–46.
- Jakobson, Roman 1962. Why 'Mama' and 'Papa'? (1960) In: *Selected Writings*. I. *Phonological Studies*. Mouton & Co. 'S-Gravenhage. 538–45.
- Jakobson, Roman 1969. Nyelvészet és poétika (1958). Fordította Barczán Endre és munkatársai. In: Fónagy Iván – Szépe György (vál.): *Hang – Jel – Vers*. Gondolat Kiadó. Budapest. 211–57.
- Jakobson, Roman 1970. Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb (1957). *Selected Writings II*. Mouton, The Hague/Paris. 130–47. <https://doi.org/10.1515/9783110873269.130>
- Jakobson, Roman 1982. Szépjegyzetek a költő Paszternak prózájához (1935). Fordította Albert Sándor. In: *A költészet grammatikája*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 215–41.
- Jespersen, Otto 1928. *Language, its Nature, Development and Origin* (1922). George Allen & Unwin Ltd. – Henry Holt and Company. London/New York.
- Jhering, Rudolf 1886. *Der Zweck im Recht* (1883) I–II. Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel. Leipzig.
- Julius Caesar 1964. *A gall háború* (Kr. e. 49 k.). (Aulus Hirtius Pansa kiegészítésével.) Fordította Szepessy Tibor. Európa Könyvkiadó. Budapest.

- Kabos Ede 1913. Rózsika gyermekei. *Nyugat* 5/358–64.
- Karácsony Benő 1958. *A megnyugvás ösvényein* (1946). Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó. Bukarest.
- Karinthy Frigyes 1918. Pár ezer év. *Pesti Napló* (február 24.) 47/1–3.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 75–136.
- Kicsi Sándor András 2007. A békeharcról (1991). In: *Szöszemantika*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 73. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 58–63.
- Kicsi Sándor András 2019. A szakácskönyvek grammatikájáról. In: *Gasztronómiai kalandozások*. Semmelweis Kiadó. Budapest. 22–44.
- Kicsi Sándor András 2021. A vonzatszótár (2012). In: *Osztályozó nyelvészet*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 217. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 107–9.
- Kiefer Ferenc 2007. *Jelentélmélet* (2000). Corvina Könyvkiadó. Budapest.
- Kis Tamás 2008. *Bakaduma. A magyar katonai szleng szótára*. Szlengkutatás 6. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Knight, Eric 1945. *Sam Small csodálatos élete* (1942). Fordította Szerb Antal. Révai Irodalmi Intézet Rt. Budapest.
- Koháry Anna 2018. A dajkanyelv hangzásvilága. *Édes Anyanyelvünk* 5/16.
- Kosztolányi Dezső 1942. *Nero, a véres költő* (1922). Révai Kiadó. Budapest.
- Kövesdi Péter – Szilágyi Márton 1988. *Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
- Kratzer, Angelika 2009. Minimal Pronouns. Fake Indexicals as Windows into the Properties of Bound Variables Pronouns. *Linguistic Inquiry*. Vol. 40. No. 2. 187–237. <https://doi.org/10.1162/ling.2009.40.2.187>
- Kugler Nóra – Laczkó Krisztina 2000. A névmások. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 152–82.
- Laár András 1996. Szappanopera In: *L'art pour l'art: Lila liba*. PolyGram–Zebra. Budapest.
- Laczkó Krisztina 1995. Hány személyes névmásunk van? In: Keszler Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 108–26.
- Levinson, Stephen C. 1997. *Pragmatics* (1983). Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press. Cambridge.
- Lotz János 1976. A személy, szám, viszonyítás és tárgyhatározottság a magyarban (1966). In: *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat Kiadó. Budapest. 127–34.
- Lyons, John 1978. *Semantics* (1977). 1–2. Cambridge University Press. Cambridge.
- Marlowe, Christopher 1960. *Doktor Faustus tragikus históriája, amint azt Nottingham grófjának szolgálai a színpadon előadták* (1594). Fordította András T. László. Magyar Helikon. Budapest.
- Mey, Jacob L. 2007. *Pragmatics* (1993). Blackwell Publishing. Oxford.
- Moravcsik, Edith A. 2013. *Introducing Language Typology*. Cambridge Introductions to Language and Linguistics. Cambridge University Press. Cambridge.

- Nádasdy Ádám 2003a. A boldogító igen (2002). In: *Ízlések és szabályok*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 305–8.
- Nádasdy Ádám 2003b. És az ön lelkével (1991). In: *Ízlések és szabályok*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 19–22.
- Németh G. Béla 1966. Az önmegszólító verstípusról (Különös tekintettel József Attilára). *Irodalomtörténeti Közlemények* 5–6/546–71.
- (nógrádi) 1950. „Holnap 5 órakor gyere el a kisgyűlésre.” Békebizottsági titkár negyedórája Nyilasi Károlyéknál. *Délmagyarország* (október 28.) 252/4.
- Ottlik Géza 1988. *Próza* (1980). Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Palmer, Dean 2015. *The Queen and Mrs Thatcher: An Inconvenient Relationship*. History Press. Brinscombe.
- Platón 1984a. Euthüdemosz (Kr. e. 420. k.). Fordította Steiger Kornél. In: *Összes művei*. I. Bibliotheca Classica. Európa Könyvkiadó. Budapest. 853–916.
- Platón 1984b. Phaidón (Kr. e. 392 k.). Fordította Kerényi Grácia. In: *Összes művei*. I. Bibliotheca Classica. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1019–119.
- Puskás Panni 2021. A bennem élő kövér lány. In: *A rezervátum visszafoglalása*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 63–7.
- Quine, Willard van Orman 1968. *A logika módszerei* (1950). Fordította Urbán János. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Reichenbach, Hans 1947. *Elements of Symbolic Logic*. The MacMillan Company. New York.
- Rimbaud, Arthur 1974. A látnok levelei I. Levél Georges Izambard-nak (1871. május [13.]). Somlyó György fordítása. In: *Összes költői művei*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 279–80.
- Russell, Bertrand 1956. *An Inquiry Into Meaning and Truth* (1940). George Allen and Unwin Ltd., London.
- Russell, Bertrand 1976. Tudás ismeretség révén és tudás leírás révén (1910–1911). Fordította Márkus György. In: *Miszticizmus és logika*. Magyar Helikon. Budapest. 339–78.
- Ryle, Gilbert 1974. *A szellem fogalma* (1949). Fordította Altrichter Ferenc. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Sass Bálint – Váradi Tamás – Pajzs Júlia – Kiss Margit 2010. *Magyar igei szerkezetek. A leggyakoribb vonzatok és szókapcsolatok szótára*. A magyar nyelv kézikönyvei XXI. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Sauer, Martin (ed.) 1802. *An Account of a Geographical and Astronomical Expedition to the Northern Parts of Russia* (1785–1794). T. Cadell, jun. and W. Davies, London.
- Strawson, Peter Frederick 1985. A referálásról (1950). Irving M. Copi – James A. Gould (szerk.): *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 167–206.
- syi – Szakadát István [Szakadát István] syi.hu/cse 2014. L’Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó. Budapest.
- Szép Ernő 1935. *Ádámcsutka*. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Tálos Endre 1980. A magyar inkluzív személynévmasai. *Magyar Nyelv* 70–2.

- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 131. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében. Receptió és kreativitás. Nyitott magyar kultúra.* Áron Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Imrényi András – Kugler Nóra – Ladányi Mária – Markó Alexandra – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvtan.* Osiris Kiadó. Budapest. 205–466.
- Tolkien, J. R. R. 1981. *A gyűrűk ura. I. A Gyűrű szövetsége (1954). II. A két torony (1954). III. A király visszatér (1955).* Fordította Göncz Árpád, Réz Ádám és Tandori Dezső. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Tolkien, J. R. R. 1992. *A babó (1937).* Fordította Szobotka Tibor és Tótfalusi István. Falukönyv–Ciceró Kft. Budapest.
- Tótfalusi István 2017. *Nyelvészeti inyencfalatok. Az ékeesszólás kiskönyvtára* 49. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tózsér János 2009. *Metafizika.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Van Inwagen, Peter 2002. What Do We Refer to When We Say “I”? In: Richard M. Gale (ed.): *The Blackwell Guide to Metaphysics.* Wiley-Blackwell Publishers Ltd. Oxford/Malden (Massachusetts). 175–89.
<https://doi.org/10.1002/9780470998984.ch9>
- Veress József 2024. *Se sapka, se sál. Történetek a megásott időből.* Kézirat. Veszprém.
- Von der Gabelentz, Georg 2016. *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse (1891).* Classics in Linguistics 4. Language Science Press. Berlin. https://doi.org/10.26530/OAPEN_611696
- Wittgenstein, Ludwig 1980. The Blue Book (1933–34). In: *Preliminary Studies for the “Philosophical Investigations”.* Generally Known as *The Blue and Brown Book.* Basil Blackwell. Oxford. 1–74.
- Wittgenstein, Ludwig 1989. *A bizonyosságról (1950–1951).* Fordította Neumer Katalin. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Wittgenstein, Ludwig 1992. *Filozófiai vizsgálódások (1953).* Fordította Neumer Katalin. Atlantisz Kiadó (Medvetánc). Budapest.
- Xenophón 1968. *Anabaszisz. A tízezrek hadjáratának története (Kr. e. 375 k.).* Fordította Fein Judit. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Xenophón 1986. Emlékeim Szókratészről (390 k.). Fordította Németh György. Az ókori irodalom kiskönyvtára. In: *Emlékeim Szókratészről.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 5–184.
- Yule, George 1996. *Pragmatics.* Oxford Introductions to Language Study. Oxford University Press. Oxford/New York.
- yy– 1857. Nemzeti színházi szemle. Január elején. *Divatcsarnok* 1/41–5.
- Zlinszky Aladár 1931. *Az eufémizmus.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

- Zwicky, Arnold 1977. Hierarchies of Person (1975). In: *Papers from the Thirteenth Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago Linguistic Society. Chicago. 712–33.
- Zwicky, Arnold 2007. Illeism and Its Relatives. *Language Log*. <http://itre.cis.upenn.edu/~myl/linguagelog/archives/004762.html>

E. Bártfai László

szerkesztő

E-mail: bartfai.egu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3409-8531>

Abstract

E. BÁRTFAI, LÁSZLÓ

UNCONVENTIONAL RELATIVES. ILLEISM, ROYAL WE AND THEIR COMPATERNITY

After a conceptual history of the self and the grammatical self, the paper collects and groups together a few cases in which the use of personal pronouns and their substitutes as proper nouns is different from the usual. Although they also have morphological and syntactic peculiarities, none of them pushes the boundaries of the Hungarian personal pronoun paradigm, they all fall within the scope of pragmatics. What they have in common is that, despite the unusual use of the grammatical person, the reference does not become a question mark. Everybody knows who they are talking about, the pronoun change does not imply an „I” change. There are many such cases, not all of which have a specific name. The most notable of these are the Royal We (*pluralis maiestatis*), and *illeism*, from the Latin pronoun *ille*, when someone speaks (or writes) about themselves in the third person instead of the first.

Keywords: personal pronoun, I, self, grammatical self, deixis, index, royal we, illeism

RÁCZ JÁNOS

A BALATONI DÖRGICSE HELYNÉV

A község 4 km-re fekszik a Balatontól a Dörgicsei-medencében. A Balaton közelsége, a kedvező éghajlat, a művelhető földek régóta jó lehetőséget adtak az emberek letelepedéséhez. Régészeti kutatások szerint már az őskorban is megjelent az ember ezen a területen. A későbbi időkből (újkőkör, réz- és bronzkor) egyre több lelet került elő. Kétezer éve a rómaiak telepedtek meg, azóta folyik a környéken szőlőtermesztés és borászat.

A honfoglalás után a magyarok is letelepedtek ezen a területen. Három település is volt *Dergiche* néven. A mai Kisdörgicse: Kisfaluddörgicse, Szentmiklósdörgicse, valamint Felsődörgicse: Szentpéterdörgicse, Feldergicse, illetve Alsódörgicse: Boldogasszonydörgicse, Füreddörgicse. Ide tartozott az *akol* szóból származó nevű Okulidörgicse (ma Balatonakali) és Ságdörgicse, Ságpuszta is. Mindegyiken épült kőtemplom, legrégebbi a felsődörgicsei a 11. századból. 1900 körül a mai területen mintegy ezer ember élt, elsősorban mezőgazdaságból és halászatból. A dörgicsei halászok gazdag balatoni zsákmányairól több korabeli forrás is hírt ad. Oláh Miklós, az öt Dörgicse kusztosa (< custos; kusztodiátus) a 15. század első felében feljegyezte, hogy „amint nékem vicariusom mondta, a Balatonból gyakran egyetlen húzásra húsz kocsihoz való különféle fajta halat fognak ki a falu lakói”.

Nem véletlen tehát a helynévadás szemléleti háttere, a *Dörgicse* településnév ugyanis a ma népnyelvi *dörgécse* 'Gymnocephalus cernuus; durbincs' hálnévből származik. A *durbincs* nyelvjárási és szaknyelvi szó, a *dörgécse* alakváltozattal egymásnak különböző hangtani változásokon átment megfelelői. A *Dörgicse* helynév egyes összeírásokban már 1082-ben is szerepel. Első hiteles említése a magyar írásbeliségben 1211 (FNESz. 1988: 187), *Kisdörgicse* nevének 1409 (uo.) A hálnév pedig 1500 körül bukkan fel először írott forrásban: *dergecze* (RMG1. 1984: 620), 1544-ben *dörgecz* (Ok1Sz. 1902–1906: 160). A népnyelvben további alakváltozatát is följegyezték: *dörgicse*, *dörgöcse*, *dörgécse* 'ua.' (HalK. 1887: 781), *dürge*, *görgécse*, *dürgincs*, *dörgencs*, *dörgincs*, *dörgöncs*, *dürgencs*, *dürgencset*, *dürgencs*, *dürgencshal*, *dörgécs*, *dörgics*, *dörgöcs* 'Acerina cernua' (ÚMTsz. 1979/1: 1017). A hálnév biztosan összefügg a *durbancs* 'kis kövér, tömzsi' (uo. 1040), *dörgécs* 'vézna kisgyermek vagy állat' (uo. 1017), *dürgencs* 'kicsi, csekély' (Kubinyi 1887: 381) szavakkal, a kis hal testformájára utalva. A latin szaknyelvi *Gymnocephalus* nemi név jelentése tulajdonképpen 'csupasz

fejű' (< görög *gymnósz* 'meztelen' és gör. *kephalé* 'fej'), a pikkely nélküli fejre utal.

A *durbincs* is mindennapi eledele volt a híres balatoni fogasnak, mára – valószínűleg az angolna büneként – igen kis számban él már a Balatonban. A népnyelvi nevén a *varsintát* (URL1) szívből utálták a halászok, részben azért, mert állítólag halszükét jelent a hálóba kerülésük, másrészt, mert tüskés hátúszója könnyen ejt a kezükön gyulladásba jövő sebeket (Varsinta: balatoni varsinta, Jankó: vasinta, varsinta, viszonylag korai jövevényszó nyelvünkben, R. 1715 k.: varsinta (MNY.), 1730: ua. (BélTractatus), 1868: ua. (Ke.). Német eredetű halnevünk; vö. ném. Waschinger 'süger', N. baj. Wärsch, Wärschinger 'ua.' (uo.). Petényi Salamon szerint a vasinta vagy varsinta a Balaton-mellék népének nyelvén a tudományban a *Phoxinus laevis* (fürgő cselle) néven ismert halat jelentette. Ő is megjegyezte azonban, hogy ezt a halat ott nem ismeri. Herman Ottó azonban kiderítette, hogy ezen a néven az itteniek – Petényi tudomásával ellentétben – a vágódurbincset ismerik. Ezzel a német eredetű hálnévvel egyébként az altenbergi bencéseknek átadott tihanyi apátságtól Örvényes halászfaluba telepített sváb halászok ajándékozták meg a szomszéd tihanyi halászokat, és ennek révén az egész Balaton halászságát (URL1). A horgászok sem kedvelték falánksága, szúrósága miatt. Olyan erőteljes a kapása, hogy a horgász szívdobogva vág be, majd dühösen rántja partra az apró halacskát, amely ráadásul mélyen lenyeli a horgot. A *durbincs* Gárdonyi Géza révén vonult be az irodalomba: *Durbints sógor* révén (vö. Balázs 2021).

A halászaton kívül jó megélhetést nyújtott a szőlőtermesztés, a borkészítés. Dörgicse határában mindig is kedvező terület volt az *Agyaglik* nevű szőlőhegy, ma is nagy, összefüggő szőlőtáblákon termesztik a zamatos szőlőt. Borászati szempontból érdemes megemlíteni a Mocsár-dűlőt, a Beccehegyet. A kiterjedt borászat, a nagyon értékes nemzetközi sikerek elsősorban a piarista rendnek köszönhetőek. A piarista rendház hatalmas magtára ma a Granárius Étterem és Borpince a Templom téren. A tágas udvar, a kiváló levegő és a jó konyha, az elsőrendű helyi borok hangulatos étkezési és társas összejöveteli lehetőséget kínálnak. A volt magtár emeleti részén hagyományőrző kiállítás látható, nagyrészt helyben összegyűjtött tárgyi emlékekkel. A piarista rend birtokának magtára a granárius, az épület alatt igen tágas borospince épült. Alsódörgicse műemlék romtemplomának dombjáról csodálatos kilátás nyílik a Dörgicsei-medencére és a Balatonra. A környék legmagasabb pontja a Halom-hegy (399 m) a Kossuth-kilátóval, a Tűzhányó tanösvénnyel és a szabadtéri geológiai bemutatóhellyel. A kialudt vulkánt már 1269-ben oklevélben említik.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2021. *Gárdonyi Géza nyelvi öröksége*. In: Keller Péter szerk. 152–8.
- BélTractatus = Bél Mátyás 1984. *A magyarországi halakról*. A Tractatus de re rustica Hungarorum részlete. Budapest.
- FNESz. = Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára A–K*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HalK. = Herman Ottó 1887. *A magyar halászat könyve I–II*. Budapest.
- Ke. = Kenessey Albert 1868. *Halászatunk s a haltenyésztés*. Pest.
- Keller Péter (szerk.) 2021. „*A Nemzeti szalóny és Más*”. *Válogatás a szőlősgyöri Göre Gábor Humorkonferenciák előadásaiból*. A szerző kiadása.
- Kubinyi Ferencz 1887. Tájpszók (Ipolyvölgyiek.) *Magyar Nyelvőr* 380–81.
- MNy. = *Magyar Nyelv* Budapest, 1905–
- Nyr. = *Magyar Nyelvőr* Pest, később Budapest. 1872–
- Oklsz. = Szamota István – Zolnai Gyula 1902–6. *Magyar Oklevél-szótár*. Budapest.
- RMGl. = *Régi magyar glosszárium*. Budapest, 1984.
- ÚMTsz. = Új magyar tájpszótár. Budapest, 1979–.
- URL1. http://www.remlac.hu/_MP3/rokafogtacsuka/P/persli_allat.html

Rácz János
nyelvész
Balatonfüred
E-mail: navigar00@gmail.com

VÍGH ÁRPÁD

VASARELY MAGYARUL
VASARELY TARTALMUKBAN VAGY FORMÁJUKBAN
ÚJSZERŰ SZAVAI ÉS KIFEJEZÉSEI

Kivonat

A terművész (plasticien) Victor Vasarely sajátos szemantikájú francia szaknyelvet alkotott, ezt mutatja be magyar fordítója, Vígh Árpád.

Kulcsszavak: Victor Vasarely (Vásárhelyi Győző), művészet, festészet, szaknyelv

A Victor Vasarely néven világhírűvé vált Vásárhelyi Győző (1906–1997) azon művészeknek a számát gyarapította, akiknek egész életükben „írhatnékjuk” volt, mint azt maga árulja el naplójának egy 1955. januári bejegyzésében, de a nyelvészeti, azon belül lexikográfiai problémák őt már 1930 óta, vagyis Párizsba érkezésétől kezdve foglalkoztatták. Franciául ír, ám szerény nyelvtudása miatt a szavakat akkor még nem mindig pontos jelentésük szerint használja, s megesik, hogy naiv, szebben szólva eredeti módon értelmezi ezeket. Saját magát például már ebben az időben terművésznek (*plasticien*) nevezi, azon egyszerű okból, hogy „ha terművészet létezik, akkor terművésznek is kell lennie”. Azonban ennek a kifejezésnek még nem az a jelentése, amellyel később felruházza. Csupán 1940-től, a galériatulajdonos Denise Renével kialakult szorosabb kapcsolatával párhuzamosan sikerül franciaságát tökéletesítenie, de ezzel egy időben már megkezdí „nyers jegyzetei” papírra vetését, nem sokat törődve azok nyelvi minőségével. Nem is mutatja meg senkinek.

Később azonban, amikor már egyre magabiztosabb abban, amit mondani akar, olyan nyelven kezd írni, mely – kizárólag nyelvészeti szempontból – igencsak meglepi a legfelkészültebb lexikográfusokat is. Ha létezik képromboló, akkor ő egy nyelvromboló, aki olyan banálishan egyszerű szavak szemantikai tartományában is jelentős változásokat eszközöl, mint festészet (*peinture*) és művészet (*art*), hogy az olyan új kifejezésekről, mint *planetáris folklór*, *plasztikai ábécé*, *plasztikai egység*, *polikróm város* ne is beszéljünk. Az ezeket alkotó szavakban ugyan önmagukban semmi új nincsen, ám a kifejezés egészében eddig soha nem látott értelemmel telítődnek. Ennek az az oka, hogy alkotói tevékenységének előrehaladtával, ezzel párhuzamosan olyan „új nyelvi és esztétikai terminológia kitalálására” tesz kísérletet,

amelynek segítségével eredményei „hétköznapi nyelvre fordíthatóak”, más-képpen szólva „absztrakt plasztikai nyelvezetben elért felfedezései[t] köz-nyelvre is le lehet fordítani”. Mindezt azzal magyarázza, hogy „amikor egy festő felfedez valami ténylegesen újat, nyilván nincs meg hozzá a megfelelő terminológia, hogy ezt szavakkal is kifejezze. Az új plasztikai terminológia a művészek esetlen próbálkozásaiból és jegyzeteiből születik majd meg” (Vasarely 1979: 167)¹. 1952-ben azonban ez az „alakulóban lévő plasztikai nyelvezet nem találta még meg a neki megfelelő szavakat”, és Vasarely tudatában van, hogy „a két nyelvnek, a képek vizuális nyelvének és az írás fogalmi nyelvének azonosítása nehéz, ha nem lehetetlen feladat” (*Alapítvány*, 27). Még később, 1960-ban sem tartja magát szakírónak, hanem olyan autentikus terművésznek, aki továbbra is várja azokat a „szavak tudományával fölfegyverzett népszerűsítőket”, akikben nemsokára „segítő kezekre” találhat (Vasarely 1983: 38).

Ez a nehézség, sőt lehetetlenség azonban nem akadályozza meg őt abban, hogy írásaiban és interjúi során rendszeresen ne használná ezeket az új kifejezéseket. Ha természetesen nem is definiálja minden esetben ezeket úgy, ahogy azt egy „mesterségbeli lexikográfus” tenné, azért a szövegösszefüggésnek köszönhetően a legtöbb esetben kikövetkeztethető azok egy vagy akár több jelentése. Ugyanis ezekből néha több is kiolvasható, melyek az idő és az olvasás haladtával inkább kiegészítik egymást, mintsem ellentmondának egymásnak. Mégis igaz, hogy több interpretációjuk lehetséges. Ezért is tartja szükségesnek megjegyezni, hogy ne az írásai, hanem terművészeti alkotásai alapján ítéljék meg a munkásságát: „Amit írok, csupán verbális kiegészítője annak, amit alkotok, nem helyettesíti azt” (Vasarely 1979: 92).

Vasarely tartalmukban vagy formájukban újszerű szavai és kifejezései meglepő összefüggést, pontosabban egymástól való kölcsönös függést mutatnak. Ahhoz, hogy az egyiket megértsük, gyakran szükség van egy másik megértésére is. Az egyes címszavak magyarázataiban csillaggal (*) megjelölt szavak, melyek maguk is önálló címszót kapnak, éppen ezt a kölcsönös megértést hivatottak elősegíteni. Végső soron kiderül, hogy valamennyien egy olyan egységes, szilárd művészetfilozófiai elmélet részei, amelyben mind-egyiknek megvan a maga helye.

Amikor 1976-ban szülővárosának, Pécsnek adományozza mintegy 200 alkotását, megalapítva az ottani Vasarely Múzeum gyűjteményét, ezzel párhuzamosan felmerül benne annak igénye is, hogy írásos művei magyarul is megjelenjenek. A múzeum igazgatója, Hárs Éva – a Gondolat Kiadónál

¹ A magyarul meg nem jelent művekre az eredeti alapján hivatkozunk. Ezek közé tartozik a *Notes* 1972. és az önéletrajzi jellegű *Plasticien* 1979.

folytatott műfordítói tevékenységem ismeretében – engem javasolt erre a munkára. Ez, mintegy próbaképpen, a gordes-i Didaktikai Múzeum és az aix-en-provence-i Vasarely Alapítvány katalógusának fordításával kezdődött,² majd miután ezekkel a Mester elégedett volt,³ a *Négyszemközt Victor Vasarelyvel* (1982), a *Színes város* (1983) és a *Gea* (1986) című kötetekkel folytatódott.⁴

Vasarely kulcsfontosságú és általa leggyakrabban használt kifejezéseinek magyar megfelelőit megtalálni részben egyszerű, részben bonyolult, illetve kockázatos feladat. Egyszerű akkor, amikor az adott szó már létezik és általánosan elfogadott a köznyelvben (*festészet, művészet*) vagy a művészet-történet szaknyelvében, legyen az akár közhasználatú, már meghonosodott idegen szó (*absztrakt, figuratív, integráció, kinetikus* stb.). Vasarely ezeknek is megváltoztatta – tágította vagy szűkítette – a jelentéstartományát, s ezt a magyar lexikográfia vagy adott esetben a szakirodalom a továbbiakban, különösen vele kapcsolatban, figyelembe veheti. Bonyolultabb akkor, amikor a szónak nincs (vagy tudomásom szerint műveinek magyar kiadása előtt nem volt) közkeletű magyar megfelelője. Ilyenkor három lehetőség áll a fordító előtt: vagy (1) hagyományainknak megfelelően magyarosítja az eredeti (általában görög vagy latin tövű) kifejezést (így lehet például – a *figuratif/ figuratív* mintájára – *multiplika* a *multiple*-ből), vagy (2) az eredeti jelentéséből kiindulva új, a magyar nyelvben eddig ismeretlen kifejezést alkot (*plasticien/térművész, présentoir/bemutatógép*), vagy (3) a két előbbi megoldást kombinálja (*intégration architecturale / építészeti integráció*), *unité plastique / plasztikai egység*).

A legnagyobb problémát ezek közül természetesen a merőben új kifejezés, a neologizmus alkotása jelenti, hiszen fennáll a nyelvújításból ismert erőltetett megoldások, túlkapások veszélye. Vannak azonban esetek, amikor a fordító kényszerhelyzetben van, amikor például az eredeti tükörfordítása nem lehetséges, mert vagy megtévesztő (egészen mást jelent a magyarban), vagy nyakatekerten bonyolult megoldáshoz vezet. Megjegyzendő, hogy Vasarely, aki műveinek fordítását minden esetben megkapta és elolvasta azok kiadása előtt, ebbe a nyelvészeti tevékenységbe nem szól bele. Az egyes kifejezések pontos jelentését, ha azok a fordító számára nem voltak egyértelműek, szá-

² Ezeknek a katalógusoknak a szövegei (az illusztrációk nélkül) egyszerű sokszorosított eljárással jelentek meg 1977-ben a pécsi Janus Pannonius Múzeum gondozásában.

³ „Most olvasom figyelemmel munkáját gordes-i házam relatív nyugalomban. A fordítás jó! Stílusa tömör, intelligens és szép. Laponként legfeljebb egy-egy szót változtatok, hiszen én írtam a szövegeket franciául és tudok magyarul” (Vasarely 1977. július 12-én kelt levele a fordítóhoz).

⁴ A fordítások a következő kiadások alapján készültek: Ferrier 1969; Vasarely 1970, 1982.

mos esetben magyarázza meg szóban vagy levelezés útján, néha bele is javít a szövegbe, de ezek az általa is alapvetőnek tartott fogalmakat nem érintik.

Az itt következő szójegyzék ezeket a fogalmakat, illetve a nekik megfelelőnek javasolt szavakat mutatja be, szöveggörnyezetükkel együtt, zárójelben megadva a Vasarely által használt eredeti francia kifejezést is.

***

absztrakt (*abstrait*) ♦ Vasarely ezt a melléknevet – a köznyelvben és a szakirodalomban általánosan elfogadott jelentéséhez képest – hol tágabb, hol szűkebb értelemben használja. (1) Szerinte az absztrakt ellentéte nem a *figuratív**, hanem a *természetes*, vagyis amelyik a természetet utánozza és reprodukálja. Minden művészet, amely lemond az ilyen ábrázolásról, absztrakt. (2) Ugyanakkor Vasarely, miközben elismeri, sőt dicséri kora absztrakt (non-figuratív) művészetének érzelmi oldalát, elveti annak az állványfestészetből származó „dekadens, haldokló, felbomló formáit”. Az absztrakt nem lehet „egyedi darab”, melyet csak egy vagyonos elit élvezhet.

bemutatógép (*présentoir*) ♦ Az eredeti kifejezés nem új a francia nyelvben. Olyan kirakatféle felületet vagy bútort jelent, amelyben különböző, általában bemutatásra vagy eladásra szánt tárgyakat állítanak ki. Vasarely is ebből indul ki, de ráadásul egy különleges tartalommal egészíti ki. Nála ez egy 84x78 cm nagyságú, egyszerre tizenöt képet tartalmazó, ládaszerű, elől üvegezett bútort jelöl. A képek egy beleépített motor segítségével automatikusan, egymás után jelennek meg úgy, hogy az első kép néhány perc elteltével hátulra kerül, s a mögötte álló válik láthatóvá, majd néhány perc múlva ez megy hátulra és így tovább. Így a néző kényelmesen egy fotelben ülve, időt és fáradságot takarítva meg nézheti végig a tizenöt képet. Ezeket a gépeket először 1970-ben a gordes-i kastélyban berendezett Didaktikai Múzeum termeiben állították fel, szám szerint húszat, majd némi tökéletesítés után, 1976-ban az aix-en-provence-i *Alapítvány*ban is.

eredeti mintapéldány (*prototype de départ*) ♦ Vasarely szótárában egy mintapéldány vagy (közkeletű idegen szóval) prototípus a köznyelvi használat-hoz hasonlóan jelenthet (1) olyan művet, melyet eleve sokszorosítás céljából alkottak, de jelenthet (2) a *plasztikai ábécé** alapján létrehozott kódolást, kódolt táblázatot.

Az eredeti mintapéldány tehát egyfelől az „ősi festészet” eredeti (egyedi) művét váltja fel. Vasarely értelmezésében ezt lehet ugyan szintén egyedi

példánynak tekinteni, ám amelyet eleve azzal a szándékkal alkottak meg, hogy végtelen számban sokszorosítható legyen, még hozzá ugyanolyan minőségben, mint amilyen az eredeti volt. Ebben az értelemben ezek a mintapéldányok csupán kiindulópontként, amolyan „kilövési bázisként” szolgálnak azokhoz a korlátozott számú és számozott *újrateremtésekhez**, melyeket a művész egyenként szignál. Amennyiben a sokszorosítás korlátlan, és a művész ezeket nem írja alá, akkor csak egyszerű reprodukciók, képeslapok vagy plakátok. Az eljárás végső állomása az *építészeti integráció**, amelyben a prototípus elemei gyárilag is előállíthatók, mielőtt elfoglalnák helyüket a város valamely pontján felállított kompozícióban.

Másfelől azonban az eredeti mintapéldány lehet csupán egyszerű kódolás, amelyben a számok előre meghatározott színárnyalatokra utalnak. A „befejezett mű” prototípussal szemben itt az *újrateremtésnek** nincs értelme, hiszen ez a mintapéldány csak egy potenciális mű. A zenei partitúrákhoz lehetne hasonlítani, melyekből kiindulva valósulnak meg a különböző interpretációk, vagyis az *újrateremtések*, akár koncerttermi előadás, akár hanglemezzre rögzített formában.

építészeti integráció (*intégration architecturale*) ♦ Az integráció ’beillesztés’, ’egyesítés’ jelentésű kifejezést, mely a tudományban, a filozófiában és a politikában egyaránt használatos, Vasarely két művészeti ágra, a *térművészetre** és az építészetre is kiterjeszti. Szoros együttműködést jelent ez nála a két terület között, melynek célja „a plasztikai szépségnek a városba történő integrálása”: „A plasztikai érzékenységet mihamarabb bele kell olvasztanunk a konkrét világba” (Vasarely 1983: 40). Ebben az értelemben az építészeti integráció „a *térművészet** elsőrendű feladata”, egy olyan „régí álom”, mely Vasarelynek az 1920-as években a budapesti Bauhausban, Bortnyik Sándor *Műhelyében* szerzett tapasztalatai óta állandó kísérője volt (Vasarely 1979: 224). Ahogy kisebb léptékben, a *multiplikák** segítségével, a *térművészet* a művészi produktumokat mind nagyobb számú fogyasztó számára szeretné elérhetővé tenni, ugyanúgy szeretné nagyobb léptékben belevinni a szépséget lakókörnyezetünkbe.

festészet (*peinture*) ♦ Nálunk a köznyelvben ez a képzőművészetnek a síkfelületen színekből és vonalakból esztétikai hatású formákat alakító ágát jelenti. Vasarely ezt hol „tulajdonképpen festészetnek”, hol „hagyományos festészetnek”, hol „régí” (sőt ősi) festészetnek nevezi (vö. Vasarely 1979: 141, 157), mely szöges ellentéte annak, amit a *térművészet**, vagyis „a két dimenzióba rendezett síkok művészete” jelent (Vasarely 1979: 8), és amely-

nek célja az egyedi műnek *multiplikává** való átalakítása. „A teljes absztrakció az ötvenes évek körül talált rá formájára és funkcióira. Ettől kezdve nem festészetről, hanem térművészetről beszélünk” (Vasarely 1972: 65).

figuratív (*figuratif*) ♦ A magyar lexikográfia a szó megfelelőjeként a legújabb időkig a *figurális* alakot javasolta.⁵ A művészettörténet azonban közkeletű idegen szóként már régóta elfogadta és használja a *figuratív* alakot, amely az akadémiai helyesírási szabályzat legújabb kiadásában (2015) már szintén benne szerepel.

Jelentését illetően Vasarely hol elfogadja, hol elutasítja a közkeletű interpretációt. Egyfelől a figuratívot a nonfiguratív értelmű absztrakttal állítja szembe, ami tökéletesen megfelel a közkeletű felfogásnak. Köztudott azonban, hogy a formális logika szabályainak megfelelően, a figuratívnak nem az absztrakt, hanem a nem figuratív az ellentéte. Vasarely nincs messze ettől a megközelítéstől, amikor az absztrakttól nem a figuratívval, hanem a természetessel állítja szembe. „A festészetben nem a figuratív, hanem a természetes az absztrakt ellentéte.” Ennek a felfogásnak logikus következménye az, amikor a figuratívot elvonatkoztatja az „azonosítható világtól”, s csupán úgy fogja fel, mint ami látható: „A figuratív-absztrakt vita [...] hamis. Minden művészet ábrázol (Vasarely 1972: 30, 33).

fotógrafika (*photographisme*) ♦ Kis méretű lineáris rajz, melyet fotográfiai eljárással falméretűvé lehet nagyítani (Vasarely 1979: 180). Ezek a 20x30 cm méretű rajzok, melyeket akár 2x3 méteresekre lehet nagyítani, később faliszőnyegek vagy (diapozitívek formájában) színpadi díszletek előállításához nyújthatnak segítséget. Ez a kísérlet Vasarelyt újabb felfedezésekhez vezet, mint amilyenek a *mélykompozíciók** lesznek. Máshol ugyanezt a dolgot *fotógrammának* nevezi (Vasarely 1979: 187).

kinetikus (*cinétique*) ♦ Ez a melléknév korábban a magyar köznyelvben csak ’mozgással kapcsolatos’, ’mozgást közlő, mozgató’ jelentésű, fizikában használatos szakszóként ismeretes. A francia lexikográfia, az *art cinétique* szóösszetételben, már térművészeti szakkifejezésként használja, olyan művek jelzőjeként, melyek valóságos mozgást tartalmaznak, vagy optikai csalódás révén a mozgás illúzióját keltik. A magyar szakirodalom az előbbivel hozza kapcsolatba („emberi kéz vagy elektromos áram által mozgatott plasztikus műalkotások”, Végh 1997), míg Vasarely csak ebben az utóbbi értelemben fogadja el (l. *kinetizmus**).

⁵ Megjegyzendő, hogy a *figuratív*val ellentétben a *nonfiguratív* alak az elfogadott.

kinetizmus (*cinétisme*) ♦ A szó ebben az alakban csaknem ismeretlen a magyar lexikográfiában. Egyedül a *Művészeti kislexikon* (1980) idézi egy helyen az *op-art* címszó alatt. A francia lexikográfiában is csak a 90-es években jelenik meg, éppen Vasarelyvel kapcsolatban. *Kinetika* formában a fizikában, közelebről a mechanikában régóta elfogadott kifejezés (pl. Bakos-féle idegen szavak szótára, 1974, Magyar értelmező kéziszótár, 2003). A *Tolcsvai-féle idegen szavak szótárában* (2007) viszont, szintén ebben az alakban, már művészeti szakkifejezésként szerepel, mint „mozgó tárgyakat, mozgást, tükrözést alkalmazó modern képzőművészeti irányzat”. Mint ilyet – a többi *izmushoz* hasonlóan és a fizikai szóhasználatától való megkülönböztetés végett – tanácsosabb *kinetizmusnak* nevezni.⁶

Vasarely szóhasználata kétértelmű, pontosabban definíciójának két, egymást kölcsönösen feltételező oldala van: egyfelől kinetikus művek előállításiával, másfelől ezek befogadásával kapcsolatos. Fontos megkülönböztetés ez, még ha írásaiban ezt nem is lehetséges minden esetben megtenni. Lexikográfiai szinten azonban érdemes számontartani, mivel az első kizárólag az optikai kutatások eredményeként kialakult téralkotó képességet jelenti, míg a második a néző oldaláról közelíti meg e tevékenység eredményét, aki instabil optikai helyzetben mintegy maga fejezi be a mű megalkotását. Csupán a terminológiánál maradva, az első esetben a *kinetizmus* az *op-art* szinonimája, s ezt maga Vasarely is elismeri: „plasztikai műveim a bizonyíték arra, hogy én vagyok a forrása annak, amit ma kinetizmusnak neveznek, és aminek az USA-ban az Op-Art (Optical-Art) a neve” (Vasarely 1979: 185). E kétértelműség feloldása érdekében egyesek azt javasolják, hogy a *kinetizmus* csak a valóságosan mozgó részeket tartalmazó műveket jelölje, míg azoknak, amelyek a néző retináján megvalósuló virtuális mozgásokat hoznak létre, *op-art*, vagyis optikai művészet legyen a neve. Vasarely azonban a művészetét továbbra is *kinetikusnak* minősíti.

A megkülönböztetés kedvéért a fentnevezett irányzatokat *mechanikai kinetizmusnak*, illetve *luminó-kinetizmusnak* mondja (Vasarely 1979: 191).⁷ Világos, hogy az általa feltalált és népszerűsített műtípusban a mozgás csupán virtuális, melyekben a mozgás illúzióját vagy egy kétdimenziós síkon kialakított technika, vagy két vagy több áttetsző sík egymás mögé helyezéssel éri el.

⁶ A *kinetizmus* kifejezés a magyar szakirodalomban már meghonosodott, l. például a *Művészeti kislexikon* Vasarely-címszavát (1980) vagy Sík Csaba utószavát a *Négyszemközt Victor Vasarelyvel* című kötethez (1982).

⁷ Utóbbi irányzat a Bakos-féle idegen szavak szótárában *luminodinamizmus* néven szerepel.

mélykompozíció (*œuvre profonde*) ♦ Olyan termőművészeti alkotás, amely hatását a nézőnek a térben egymás mögött elhelyezett áttetsző síkok előtti elmozdulásával éri el (Vasarely 1983: 72). Az ötlet eredete Vasarely gyermekkori tapasztalataira nyúlik vissza, amikor a nálunk ismert dupla ablakok télen bepárásodott külső üvegére egy napot rajzolt, majd ezt rámásolta a belső üvegre is. „A két, szemből egymást fedő napkorong mindjárt megduplázódott s mulatságos grimaszokat vágott, mihelyt egy kicsit jobbra vagy balra mozdultam” (Vasarely 1983: 102).

Ezekhez a játékokhoz hasonlóan a *fotógrafikákkal** szerzett tapasztalatok ugyanezekhez az eredményekhez vezettek. A negatívokat és a pozitívumokat egymásra helyezte, majd mozgatni kezdte minden irányban. Véletlenszerű formák csodás kombinációi jöttek létre így, tűntek el és álltak össze újra meg újra. Ezeket a formákat aztán plexiüveg-felületekre másolta és függőlegesen állította, úgy, hogy öt-tíz centi távolság legyen közöttük. „Így születtek meg kinetikus mélykompozíciók” (Vasarely 1979: 187). Ezek a kísérletek törvényszerűen nem a síkban, hanem a térben valósultak meg, s vezették el szinte automatikusan a művészt az *építészeti integrációkhoz**.

mozgás (*mouvement*) ♦ Vasarely *kinetizmus** felfogásában ez a fogalom csupán látszólag ellentéte a mozdulatlanságnak, mert csak virtuális, csak a „mozgás illúziója”, mely csupán a néző retináján valósul meg. A mozgás virtualitásával szemben az idő azonban nagyon is valóságos. Egy virtuális, illuzórikus mozgás is időben megy végbe, még ha ez csupán a másodperc töredéke alatt zajlik is le. Vasarely tudatában van ennek az ellentmondásnak, s később ki is egészíti a meghatározását, mondván, hogy a virtuális mozgás is időben zajló esemény.

multiplika (*multiple*) ♦ Az *eredeti mintapéldány** sokszorosításának eredménye, egy eredetinek mondott műalkotás *újrateremtése** tizenöt, ötven vagy száz példányban, „olyan eredeti, amely születése pillanatában nem egy, hanem száz vagy még több” úgy, hogy „közben a mennyiség nem megy a minőség rovására”. Célja az egyedi és utánozhatatlan műalkotás mítoszának lerombolása.

művészet (*art*) ♦ A szó hagyományos értelemben olyan érdek nélküli tevékenységet jelöl, mely a valóságot bizonyos esztétikai elvek szerint tükrözi. Régen, különösen a romantika előtti korokban, ugyanezzel a szóval jelölték és szembeállították azzal, ami tulajdonképpen *technika*, *mesterség*, illetve *mesterségbeli tudás* (vö. Hét szabad művészet, Bach: *A fuga művészete* stb.), és ami hasznos dolgok előállítását teszi lehetővé.

Vasarely egészen másban látja a művészet lényegét és célját. Szerinte a művészet (1) nem áll szemben a technikákkal és a tudományokkal, hanem velük együttműködésben keresi a valóság térplasztikai megjelenítését (Vasarely 1979: 146). Aztán (2) a művészetnek újból vissza kell találnia a *folklórban** rejlő csapatszellemisséghez és névtelenséghez: „A mű ragyogjon, ne szerzőjének a neve” (Vasarely 1972: 145). Végül (3) a művészet nem elégedhet meg önmagával mint esztétikai célú produktummal, hanem integrálnia kell a társadalom mindennapi életébe.

op-art (*op-art*), l. *kinetizmus*.

planetáris folklór (*folklore planétaire*) ♦ A folklór a köznyelvben a népművészet és a népi hagyományok összessége. Vasarely ezt igen nagyra becsüli, miután „minden művészet a folklórból ered” (Vasarely 1982: 41), minden „nagy művész” a folklórból született (Ferrier 1982: 113).

A *planetáris folklór* (Beke és mtsai 2002: 353) azonban más dolog. Ez egy univerzális nyelvezet, mely polikróm algoritmusokból áll, melyeknek alapjai a *plasztikai egységek** s azok együttese, a *plasztikai ábécé**. Ez egy egyszerű, szép, mindenki által elfogadható és használható plasztikai nyelvezet.

plasztikai ábécé (*alphabet plastique*) ♦ A *plasztikai egységek** összessége, melyek a permutáció révén több ezer lehetséges mű megvalósítását teszik lehetővé. „Hogy kinetikus struktúrákat kapjak, hol hatalmas, parametrikus négyzetekből álló felület néhány négyzetét forgattam el tengelye körül, hol körökből felépített nagyalakú kompozíció néhány körét forgattam el, hogy ellipszissé váljanak. Lassan egyre hatásosabb kombinációkat kaptam, s ezekből alakítottam ki ábécémét” (Ferrier 1982: 52).

A kifejezés természetesen metaforikus, hiszen az *ábécé* sajátos értelemben egy nyelv helyesírásában elfogadott betűinek összessége. De, mint köztudott, más jelrendszerekre is kiterjeszhető. Vasarely szintén ebből indul ki: „Az írásnak megvannak a maga fonémái, a zenének a szolfézsa, a matematikának a számok... Legyen végre a térművészetnek is saját ábécéje” (Vasarely 1983: 157).

A plasztikai ábécé bevezetését és szigorú meghatározását az indokolja, hogy ez készíti elő a talajt az *építészeti integráció** számára. A kombinációs lehetőségek végtelenségét Vasarely azért hangsúlyozza, hogy felvértezze magát a rideg uniformitás vádjai ellen. Szerinte ezáltal ugyanis a művésznek bőven nyílik alkalmja kifejezni saját egyéniségét, ami egyben egy lépés a *planetáris folklór** megvalósítása felé. Ez a kombinatórika „univerzális jel-

legű ugyan, mégis lehetőséget biztosít mind a személyiség, mind az etnikai sajátosságok kifejezésére.

plasztikai egység (*unité plastique*) ♦ Színforma, mely „két egymásba illeszkedő, egymással kombinálható, permutálható geometrikus elemből tevődik össze (Ferrier 1982: 51). Vasarely ezt úgy képzelte el, mint azokat az ólombetűhalmazokat, melyeket valaha a nyomdász a kívánt szöveg előállítására használt.

Ennek az egységnek az alapeleme a négyzet, amely a háttérét adja egy másik geometriai formának, legyen az egy kisebb négyzet, egy kör, egy ellipszis, egy téglalap, egy háromszög, egy rombusz stb. Kettős forma jelleme mellett az egység szükségszerűen kettős színű is, melyek harmonikusan vagy kontrasztosan, illetve pozitív-negatív módjára viselkednek.

A programozható, permutálható plasztikai egység a *plasztikai ábécé** magja, rajta keresztül vezet az út a *planetáris folklórhoz*.* Programozható mivolta *sine qua non* feltétele annak, hogy ipari méretekben is sokszorosítható legyen. Egyszerűen megkerülhetetlen kiindulópontja a *térművészet építészeti integrációjának*.*

szakíró (*écrivain technicien*) ♦ A kifejezés nálunk általában „vmely tudomány(ág) vagy szakma kérdéseivel foglalkozó író”. Vasarelynél ennél speciálisabb jelentése van. Az eredeti egyébként a franciában nem létezik, mint ahogy ezt egy 1978. március 28-án kelt, nekem írott levelében a művész meg is erősíti: „ezt a kettős szót én kreáltam, értve alatta egy modern típusú író, aki a világ folyásáról informálva kisebb szerepet ad a poétikus irodalomnak.” A *Színes városban* ennél kicsit pontosabban fogalmaz: „A szépíró helyét a festő oldalán ezentúl a tudományosabb képzettségű ember foglalja el. A szakíró figyelmesebb hallgató, kisebb az önszerelme, s készségesebben magáévá teszi a térművészet bámulatos fejlődését. A művészek írásai ebben az új munkatársban egyszerre találnak objektív elemzőre, pontos stilisztára és kedvezőbb helyzetben lévő népszerűsítőre” (Vasarely 1983: 30).

Ez a szakíró tehát egy nyelvészeti képzettebb *író munkatárs*,⁸ aki a modern művészet alkotta jelenségeket közérthető nyelvre fordítja. Nem feltétlenül művészettörténész, csupán olyan „írastudó”, aki az adott művészeti jelenséghez megtalálja a megfelelő szavakat.⁹ Ez adott esetben vonatkozhat

⁸ Ez lehetne talán az eredeti pontos magyar megfelelője. De Balázs (1996: 281) hasonló jelentésre vonatkozó *nyelvi technológus* kifejezése szintén nagyon találó.

⁹ Mínya Károly (2011: 68) szerint sem a nyelvészek feladata ezt a munkát elvégezni. „Egy nyelvész sem érthet minden szakmához.”

ezeknek a szavaknak más nyelvre való fordítására, esetünkben a „magyarításra” is, mint ahogy napjainkban például az informatika és más tudományok idegen szavainak magyar megfelelőit is ilyen „szakírók” igyekeznek megtalálni (Buvári 2024; Pátrovics 2024).

szerigráfia (*sérigraphie*) ♦ Eredetileg a selyemfestésben alkalmazott kézi vagy gépi nyomtatási technika, illetve ennek eredménye, a szitanyomat (latin *sericum* = „selyem”). „Szerigráfiának nevezik a művészi szitanyomatot” (Végh i. m.). Később a használata más felületekre is kiterjedt: „Egyik-másik kinetikus mélykompozíció szerigrafikusan plexiüveg lemezekre készült” (Ferrier 1982: 109).

A népi etimológia veszélye („szériában való nyomtatás”) itt annál inkább fennáll, mert Vasarely közismerten szerette a sorozatokat. Ám ha ez igaz volna, akkor a szerigráfia azonos lenne a *multiplikával**. Vasarely szótárában azonban a multiplika szemantikai terjedelme jóval nagyobb. Minden szerigráfia multiplika ugyan, utóbbi nem mindig szerigrafikus eljárással készül. Ez elég nyilvánvaló egy ilyen mondatban: „A szerigrafált képtáblák, reliefek vagy szobortárgyak formájában kiadott multiplikákkal egészen más a helyzet” (Ferrier 1982: 103).

színes város (*cité polychrome*) ♦ Az *építészeti integráció** létértelme, „valamennyi terművészeti ág tökéletes szintézise” (Vasarely 1983: 12). E terv megvalósítása érdekében a terművésznek és az építésznek szorosan együtt kell működni a munkák kezdetétől fogva, mert: „A terművészre alapvető szerep vár az emberek városának kidolgozásában” (Vasarely 1979: 205). Részt kell vennie (1) a *plasztikai egységek** alapján elgondolt, önmagukban szép építési anyagok legyártásában, és (2) a kinetikus *mélykompozíciók** elve alapján olyan megoldásokat javasol az építész számára, melyek a hatásvukat valamilyen mozgó pont, például a városi közlekedés figyelembevételével érik el.

terművész (*plasticien*) ♦ Igen fontos kifejezés, hiszen Vasarely saját magát már a harmincas évek végétől nem festőként, hanem terművészként, pontosabban „terművésszé lett” alkotóként határozta meg (*Alapítvány*, 22). A francia eredeti mint főnév hagyományosan a *művész* szinonimája, közelebről (kissé tautologikusan) az olyané, aki „a plasztikai művészeteket műveli.” Tükörfordítása a magyarban (*plasztikus*) közkeletű idegen szóként csak melléknévként használatos, és *értelmező szótárunk* szerint a „tér három dimenzióját követő” jelentésű.

Szerinte a térművész számára az a legfontosabb, hogy részt vállaljon a jövő városának, az „emberek lakóhelyének”, vagyis a *polikróm városnak** a megvalósításában, közösen az urbanizmus többi tevékeny szereplőivel. Ehhez elengedhetetlen a „térművészek, építészek és urbanisták együttműködése, akikhez társulhatnak még a pszichológusok és a szociológusok, nem feledkezve meg az ipar és a technológia képviselőiről”.

térművészet (*art plastique, plasticité*) ♦ Az eredeti kifejezés idegen szóval a *plaszticitás* nevet is kaphatná a magyarban, ezt azonban a művészetekkel kapcsolatban már egészen más jelentéssel töltött meg a hazai lexikográfia: „szoborszerűség, a térbeliség erőteljes kifejezése” (Bakos idegen szavak szótára). A *plaszticitás* ebben az összefüggésben azért is problematikus, mert állapotot fejez ki, szemben a Vasarely által óhajtott dinamizmussal, alkotó, illetve teremtő tevékenységgel. A *térművészet* neologizmus ugyan, de pontosabban fordítja le az általa elképzelt jelenséget. Ez a térművészet a festészet új formája és funkciója, mely megszabadult az állványfestészet „ősi” technikájától, az anekdotától, mely a látható világ tárgyaihoz kötötte. A térművészet „a kétdimenzióba szervezett síkok művészete”, amelynek saját ábécéje van (vö. *plasztikai ábécé**), amelynek segítségével újratерemthető és sokszorosító művek jöhetnek létre, megnyitva ezzel az utat a művészi szépség integrációjának a *színes városba**.

tiszta kompozíció (*composition pure*) ♦ Térművészeti alkotás, amely egyfelől a teljes absztrakcióval, másfelől a tiszta plaszticitással (*térművészettel**) vagy síkplasztikával azonosítható, és amely „kevés számú és kevés színben kifejezett, szigorúan absztrakt elemekből áll. Ezeknek a teljes felületen ugyanaz a plasztikai minősége: pozitív-negatív. De ezek az elemek, az ellentétes perspektíva hatása révén, térérzést, vagyis a mozgás és az idő illúzióját teremtik, illetve szüntetik meg felváltva” (Vasarely 1979: 151).

újratерemtés (*recréation*) ♦ (1) *Eredeti mintapéldányból** kiinduló sokszorosítási eljárás, melynek alapja egy „eleve újratерemtésre szánt mű” (Vasarely 1972: 88). Az újratерemtés alapvetően különbözik a reprodukciótól, mert olyan új műnek ad életet, melynek az eredetivel azonos plasztikai értékei vannak. (2) Hiteles kortárművészeti alkotás, az előbbi eljárás eredménye, mely egy egyedi műalkotástól csupán annyiban különbözik, hogy több is lehet belőle. (3) Amikor az újratерemtés olyan program alapján készül, amelyben minden formának és minden színnek előre meghatározott (számozott) kódja van, akkor az eljárás eredménye természetesen nem ha-

sonlít az eredeti mintapéldányhoz. A mű a mindig azonos konstansoknak köszönhetően „szükség szerint újraterezhető”, hasonlóan egy zeneműhöz annak partitúrája alapján.

Szakirodalom

- Alapítvány* = A Janus Pannonius Múzeum gondozásában megjelent sokszorosított anyagok. Pécs, 1977.
- Balázs Géza 1996. Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai. *Magyar Nyelvőr* 250–63.
- Beke Albert – Gábor Andor – Prakfalvi Endre – Sisa Béla – Szabó Júlia 2002. *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Buvári Márta 2024. Az idegen szavakról. *Magyar Nyelvőr* 328–31.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.3.328>
- Ferrier, Jean-Louis 1969. *Entretiens avec Victor Vasarely*. Pierre Belfond. Paris.
- Ferrier, Jean-Louis 1982. *Négyszemközt Victor Vasarelyvel*. Fordította: Vigh Árpád. Corvina Kiadó. Budapest.
- Minya Károly 2011. *Változó szókinsünk*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Pátovics Péter 2024. Néhány gondolat a magyar nyelvet érő angol hatás ürügyén... *Magyar Nyelvőr* 322–7. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.3.322>
- Vasarely, Victor 1970. *Plasti-cité. L'œuvre plastique dans notre vie quotidienne*. Casterman. Paris.
- Vasarely, Victor 1972. *Notes brutes* (Nyers jegyzetek). Denoël/Gonthier. Paris (második kiadás: Hermann. Paris, 2016)
- Vasarely, Victor 1979. *Plasticien* (Térművész). Robert Laffont. Paris.
- Vasarely, Victor 1983. *Színes város*. Fordította: Vigh Árpád. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Vasarely, Victor 1986. *Gea*. Fordította: Vigh Árpád. Corvina Kiadó. Budapest.
- Végh János (szerk.) 1997. *Művészeti szótár*. Corvina Kiadó. Budapest.

Vigh Árpád
professor emeritus
Pécsi Tudományegyetem
E-mail: vigha43@gmail.com

TULAJDONNEVEK A GALGAMÁCSAI TÜNDÉRMESÉKBEN

A Magyar Névtani Dolgozatok sorozatban Tulajdonnevek a magyar népmesékben I–IV. címmel négy kötetben adták közre a szerzők azokat a tulajdonneveket, amelyeket közel egy évtizednyi kitartó munkával 100 magyar népmesekötet anyagából gyűjtöttek (Marosi 1981; Balázs 1983; Balázs–Várkonyi 1987; Balázs–Barati–Wolosz 1989). A négy kötetben lefektetett elveket és az alkalmazott csoportosítást, besorolást szigorúan követve elvégeztem a tulajdonnevek összesítését a galgamácsai tündérmesék anyagában (63 meseszöveget átnézve), vagyis az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában megjelent gyűjteményem (Villányi 2022) szövegeket közlő második kötetében (ÚMNGy. XXVII/2). A köteteket a Magyar Nyelvőr is ismertette (Balázs 2023). Mivel egyes mesei alműfajokban (a falucsúfoló mesékben és a tréfás mesékben) valósággal hemzsegnek a tulajdonnevek, így a vizsgálatot a további mesei alműfajokra egyelőre nem terjesztettem ki. Hasonlóan bőséges számban fordulnak elő tulajdonnevek a mondáknál is, mindenekelőtt a történeti mondákban és a hiedelemmondákban. A mondák területén sem folytattam kutatást.

Galgamácsán a mesemondók mesei névhasználatát – tündérmeséikben – nem tartom kiemelkedőnek. A 63 varázsmeséből 18-ban (a szövegek 29%-ában) az elbeszélők egyetlen mesei nevet sem használnak, mindent köznévvel fejeznek ki. A galgamácsai mesemondók legkiválóbbika, Pesti József a tündérmeséiben sok tulajdonnevet használ (a valódi személynevek 59%-a az ő varázsmeséiben hangzik el). A ponyvai eredetű neveket szintén Pesti József kedveli (Csontos Cifrid, Édvald király, Ęgvald király, Karabály gróf, Szikszhard király). Nála jelennek meg mint „mesei különlegességek” egyes mai keresztnevek, így a Gyöngyi egy királylány nevéként, vagy a Dezső egy bika nevéként. Ezeket a keresztneveket Galgamácsán korábban nem ismerték, nem használták, így jól alkalmazhatók hangulatfestésre, eltávolodásra a való élettől. A modern, mai nevek (Ildikó, Róbert) legtöbbször a mesemondók családtagjainak nevéként, az előadók személyes kedvenceként bukkannak föl a tündérmesék főszereplőiként (Csonka András unokája Ildikó, RácZ János dédunokája Róbert). Csonka András, egy másik kivételes tehetségű mácsai mesemondó egyik tündérmeséjében „beszélő” névadással, egyedi névhasználattal – Galgamácsa déli palóc tájszólásában is kedvelt kicsinyítő képzőt alkalmazva – Bolondoska Mihókocska névvel illeti a sárkányölő főhőst, amely elnevezés kis együgyűt jelent. A mese folyamán kótyalatyí és

bolond jelzőkkel jellemzi a mese hőst. (Csonka András 6 évvel korábban elmondott, azonos típusú és fölépítésű varázsmeséjének sárkányirtó hőse Mihók névre hallgatott, akinek jelzői a következők voltak: álomszuszék, bolond, bolondos, buta, hamuórló, kemencesúroló, nem tökéletes.)

Személynevek

1. Valódi személynevek

- Babszëm Janko: 99:1063, l. még Babszëm Jankó
 Babszëm Jankó: 100:1065, l. még Babszëm Janko
 Balog öcsi: 'sárkányölő' „Balog öcsi egy kisgyerek vót, nem nagy. Egy szëginy embër fia.” 53:861
 Baska: 'kovács' 58:884, 59:893
 Bolondos Mihók: 81:969, l. még Bolondoska Mihókocska; Mihók
 Bolondoska Mihókocska: 82:969, l. még Bolondos Mihók; Mihók
 Cifrid: 'Siegfried német férfinéből' 108:1123, l. még Csontos Cifrid, Szikszhard Cifrid
 Csontos Cifrid: 'Siegfried német férfinéből' 108:1125, l. még Cifrid, Szikszhard Cifrid
 Édvald kiráj: 'törpekirály' 108:1128, l. még Édvald kirá
 Édvald kirá: 'törpekirály' 108:1128, l. még Édvald kiráj
 Gyöngyi: 'királylány' 48:827, 52:856
 Hortyi: 'Horthy Miklós kormányzó' „Mer a szörnnyetëg ojjan sakkba tartotta a népet, mind Hortyi valamikor itt a népet ë, hogy csak fillérëket adott a szëginy népnek” 52:858
 Ildikó: 77:951
 Istvány: 81:963
 Ivány: 81:963
 Jancsi: 54:862, 55:867, 85:984, 86:986, 101:1072
 Jancsika: 57:881, 105:1099
 Jankó: 104:1092
 János: 51:850, 54:862, 56:877, 81:963, 87:1007, 98:1060
 Jánoska: 56:871
 Jóska: 82:969, 87:991
 Juci: 90:1023
 Juci néne: 'a mesemondó lánya' 52:858
 Juliska: 57:881, 105:1099
 Karabály gróf: 90:1020
 Katica: 'királykisasszony' 109:1132

Kis Miklós: 84:977
 Mari néne: 87:1007, 107:1115
 Mari néni: 87:991
 Marika: 87:1007
 Marinka: 90:1026
 Marka: 93:1045
 Mátyás: 'király' 101:1068
 Mátyás bácsi: 'malomtulajdonos' 52:860
 Mátyás kirá: 90:1026
 Mátyás király: 101:1067
 Mihály: 52:853, 107:1115
 Mihály bácsi: 107:1115
 Mihály bátya: 107:1115
 Mihók: 81: 963, l. még Bolondos Mihók; Bolondoska Mihókocska
 Miklós: 66:917, 84:977
 Miska: 52:862
 Panka: 93:1045
 Péter: 58:883, 59:890
 Pistika: 105:1099
 Pistike: 105:1099
 Róbert: 49:828
 Sándor: 87:991
 Sándor bácsi: 87:1007
 Szép Miklós: 66:916
 Szikszhard: 'Sieghard német férfinévből' 108:1123
 Szikszhard Cifrid: 'Sieghard és Siegfried német férfinévből' 108:1123
 Szikszhard kirá: 'Sieghard német férfinévből' 108:1123
 Tündér Ilona: 66:917
 Úcimpaj nagysága: 'férfi' „Ez egy óriási szegény ember volt, ijen föld alatti
 verembe lakott” 89:1012
 Zsuzsanna: 92:1039
 Zsuzsi néni: 52:853

2. Bibliai nevek

Isten: 48:820, 49:832, 50:836, 51:850, 52:854, 56:875, 58:883, 59:893,
 63:902, 67:925, 71:936, 76:948, 82:970, 84:980, 87:995, 90:1024,
 91:1029, 92:1040, 101:1075, 102:1088, 107:1102, 109:1135, 110:1136
 Istenke: 107:1119
 Jézus: 48:825, 58:884, 72:937, 101:1080

Jóisten: 50:836, 52:858, 58:884, 65:907, 87:995, 90:1024, 101:1074,
107:1114

Krisztus urunk: 59:890

Szent Pál: „Úgy otthagytél téged, mind a Szent Pál az olájkot!” 65:909

Úr: 58:884, 107:1106

Uram, Teremtőm: 58:883, 59:890

Úristen: 51:851

Úr Jézus: 58:883, 59:890

3. Mesei nevek

a) Tulajdonnév-jellegű nevek

Drómó: 'főördög' 58:886, 59:895

Fajankó: 78:958

Fapanka: 78:959

Gombóc kiráji: 110:1142

Gombóc kirájnő: 110:1142

halászanyám: 69:933

halászapám: 69:932

Hamupipőke: 'férfi' 83:974

Hamupipőke: 'lány' 80:961

Hamupipőke: 'férfi' 84:984

Hófehérke: 67:926, 103:1089

kiráatyám: 50:842, 54:864, 101:1086

kirájapám: 67:925

kirájatyám: 48:824, 54:862, 101:1078

királyapám: 102:1088

királyatyám: 104:1092

kutyafejű tatárok királya: 104:1093

Vasorú bába: 89:1016

vassármány: 56:873

b) Helynévből alakult nevek

Tündérország Aranyhajú kirájnője: 67:929, Tündérország királya: 67:926,

Tündérország kiráji: 67:928, Tündérország kirájnője: 67:929

c) Köznévből alakult nevek

Sármány: hatfejű sármány: 56:872, hétfejű sármány: 48:821, 51:851, 53:861,

87:995, 91:1029, tizenkétfejű sármány: 56:872, 87:995, 91:1030, 108:1126,

tizenhétfejű sármány: 87:995, tizennyócfő sármány: 56:872, huszonkétfejű

sármány: 56:872, huszonnégyfejű sármány: 56:878, 91:1030

Állatnevek

Ló: Vatala: 88:1010, Medve: Milkós bá: 98:1061, Ökör, bika: Betyár: 100:1065, Csákó: 100:1065, Dezső: 'bika' 107:1108

Helynevek

1. Valódi helynevek

Település: Erdőváros: 'Erdőkertes' 104:1091, Mácsa: 'Galgamácsa' 52:854

2. Mesei helynevek

Ország: hetedhét ország: 49:828, 56:870, 64:902, 80:961, 83:974, 84:977, 91:1027, 103:1089, 107:1112, Tündérország: 64:903

Helység: Küküllő: 'a folyó nevéből egyénileg kialakított helységnév' 56:881

Víz: Ópärenciás-tenger: 56:870, 64:902, 76:947, 91:1027, 103:1089

Hegy: Ópärenciás-hégyek: 49:828, 53:861, 83:974, sárkánhegy: 50:835, 87:995, 108:1125, sárkányhegy: 50:836, 87:995, üveghégy: 71:936, 85:985, üveghégyek: 64:902, 80:961

Egyéb: csordakút: 108:1129, láthatatlan határ: 65:910

3. Hiedelem-hátterű (bibliai eredetű) helynevek

Alvilág: 54:862, másvilág: 101:1086, mennyország: 58:889, 59:895, pokol: 59:895

Egyéb: égig érő fa: 56:872, ítéletnap: 67:928, nagyerdő: 98:1061, tündérlakodalom: 87:1008

Átmeneti kategória

Aranböcső: 84:982, arancsikó: 56:879, arangolyó: 101:1080, aranhal: 64:904, arankard: 87:996, arankocsi: 72:939, aranyány: 84:982, aranmén: 84:982, aranménés: 84:982, aranpatkó: 84:982, 86:988, 91:1038, aranpéz: 89:1014, aranpíz: 89:1014, 104:1093, aranpízmérő: 89:1014, aranruha: 83:976, aranyalma: 56:870, 77:954, 83:974, aranyalmafa: 56:870, 64:902, aranyböcső: 86:988, aranycsizma: 105:1100, aranygyűrő: 48:819, Aranyhajú kirájkisasszony: 67:925, aranyhajú lyán: 91:1033, aranyhajú lyány: 91:1032, aranyhal: 92:1039, aranyhegy: 107:1105, aranyhintó: 69:933,

90:1023, aranykacsa: 84:980, aranykácsa: 84:980, aranykantár: 83:976, aranykocsi: 72:939, aranylány: 86:987, aranyló: 83:976, aranylyány: 84:982, aranymén: 84:982, aranyménés: 56:879, 86:988, aranymező: 56:879, aranymotor: 'aranyból készült személygépkocsi' 72:938, aranyóra: 105:1100, aranypáncél: 87:999, aranypatkó: 86:988, aranypor: 107:1105, aranyruha: 66:918, 81:967, aranszínű ruha: 81:966, aranszőrű ló: 82:972, aranszőrű paripa: 81:967, 82:972, 91:1028, aranszőrű táltos: 66:923, aranytollú: 'aranytoll' 84:980, aranytollú madár: 91:1029, beszélő madár: 101:1078, ezüsterdő: 91:1029, ezüstgally: 91:1030, ezüstgyűrő: 76:949, ezüstgyűrű: 76:949, ezüsthégy: 107:1104, ezüsthíd: 91:1030, ezüstkantár: 83:975, ezüstkard: 87:998, ezütláda: 101:1084, ezütládika: 101:1084, ezütló: 56:876, ezüstménés: 56:877, ezüstmező: 56:876, ezüstpáncél: 87:998, ezüstpénz: 89:1013, ezüstpénzmérő: 89:1013, ezüstpohár: 88:1009, ezüstruha: 66:917, gyémánthégy: 107:1105, gyémántkard: 87:1001, gyémántpajzs: 87:999, gyémántpáncél: 87:1001, gyémántpénz: 89:1015, gyémántpénzmérő: 89:1014, gyémántruha: 66:918, 80:962, 82:971, rézkantár: 83:975, rézló: 83:975, rézpéz: 89:1013, rézpíz: 89:1013, rézruha: 83:975, táncoló víz: 'szökőkút' 101:1078, zenélő fa: 101:1078

Szakirodalom

- Balázs Géza 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II.* Magyar Névtani Dolgozatok 30. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Balázs Géza – Várkonyi Ildikó 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III.* Magyar Névtani Dolgozatok 72. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Balázs Géza – Barati Antónia – Robert Wolosz 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV.* Magyar Névtani Dolgozatok 80. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Balázs Géza 2023. „Régi mácsaiassan megfésülve”. *Magyar Nyelvőr* 264–9. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.2.264>
- Marosi Teréz 1981. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben.* Magyar Névtani Dolgozatok 13. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Villányi Péter 2022. *Galgamácsai népmesék és mondák 1–4.* Akadémiai Kiadó. Budapest. (ÚMNGy. XXVII/1–4.).

Villányi Péter

néprajzkutató

E-mail: petervillanyi53@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6967-8331>

BALÁZS GÉZA

RÁDIÓTORTA

Először a Vas megyei Csényében hallottam a rádiótortáról. A helyiek elbeszélése szerint azért hívják rádiótortának, mert a receptet a rádióból hallották. Másodszor a Zala megyei Zalasabaron hallottam a rádiós szeletről. Itt egy nagyobb társaságban szóba került, hogy azért rádiószelet, mert az alakja a rádióra emlékeztet. És tudomásuk szerint a szomszédos Somogy és Fejér megyében is így ismerik. Az egyik hozzászóló pedig úgy magyarázta a megnevezés eredetét, hogy diós süteményről lévén szó egy szójáték az alapja: rádió ~ rá (a) dió. Utóbbit nyilván tréfának véltem, viszont a rádiótorta ~ rádiószelet megnevezés nem hagyott nyugodni, nyomozni kezdtem. A kiindulópont tehát az volt, hogy a sütemény nevére három magyarázat is létezik:

rádiós szelet, rádiótorta	rádióból való a recept
	rádiókészület formáz a sütemény
	rá dió (szójáték)

A Csényében és Zalasabarban megismert rádiótortának számos további neve van: rádiószelet, rádiótekeres, rádiósüti, rádiókrémes, rádiótészta. Nyolc rádió- előtagú süteménynév nem lehet véletlen. Nyomoztam tovább.

A rádiósüti egyik receptje így szól: „Puhán omlós sütőporos tészta, sárgabaracklekvárral és roppanos dióhabbal. Tulajdonképpen ez a süti a diós kosárka egyszerűbb változata, mivel a tésztájával nem kell annyit »pepecselni«, csak kinyújtani. Imádom mindkettőt! Az ízviláguk ugyanaz, csak a diós kosárka csinosabb, ez a rádiósüti pedig annyira jópofa. Hasonló formát szoktam készíteni élesztős tésztával is, csak azt már macskaszemnek hívom, mivel az jobban hasonlít egy macskaszemre” (URL1). Tehát van rajta dióhab (rá a dió), és macskaszemnek is hívják – erre még visszatérek.

Egy másik recept szerint: „Futtassuk fel az élesztőt a tejben! Morzsoljuk el a lisztet a zsírral, gyúrjuk össze a tojássárgájával és a felfuttatott élesztővel! Osszuk 3 cipóra, nyújtuk ki, kenjük meg lekvárral, szórjuk meg cukros dióval! Két szélén sodorjuk fel a negyedéig, és kenjük rá a töltelékkel! A töltelék elkészítéséhez verjünk fel kemény habnak 4 tojásfehérjét, keverjük össze 15 dkg cukorral, 1 csomag vaníliás cukorral és 15 dkg dióval! A másik 2 cipót is ugyanígy készítjük el, majd kikent tepsiben, egymás mellé téve, előmelegített sütőben, jó közepes tűzön süssük meg!” (URL2) Ebben a receptben is van cukros dió, a töltelékben pedig további dió.

Takács Szilvia (2012) a süteménynevekről szólván említi a forma, az összetevők, a készítés módjának motiváló szerepét, azután ismerteti a személynévet tartalmazó és az egyre gyakoribb, „elszabadult” fantázianeveket. Ilyenekre gondolok: *jó gyermekek kalácsa, almás pite – ahogy a Nagyi szokta, lusta asszony bélese*. Majd hozzáteszi: „A külső hasonlóságra épülő metaforák a magyar süteménynevekben rendkívül gazdag képet mutatnak. A teljesség igénye nélkül: *havas háztető, tátracsúcs, hólabda, nap és éj, zebra, (gesztenyés) alagút, darázsfaszek, máglyarakás, bécsi kokárda, őzgerinc*. A *gomba*, a *bomba*, a *dominó* vagy az *őszibarack* nevű remekek már a formai öncélúság példái, a klasszikus jeltipológia szerint tökéletes ikonok” (Takács 2012: 188).

A világhálón sokféle receptet találunk a rádiós, rádió- előtagú süteményekre. A recepteket böngészve az egyikben konkrét utalást találtam a megnevezésre: „Valószínűleg pávaszemként láttatok vagy kóstoltatok a legtöbben ezt a sütit, azonban más fedőneveken is felbukkan, különböző szín- és ízkombinációban. A tészta a két oldalról való felcsavarásával két szemet formáz, így nem meglepő, hogy macskaszemként is emlegetik. A legkreatívabb név, amit találtam róla: a rádiós süti. Ezt csak azok érthetik, akiknek a lakásában vagy a nagyszülőknél volt régi, retró, a két szélén nagy csavaros gombbal ellátott rádiójuk. Imádtam tekergetni, az egyikkel bekapcsoltuk és a hangot szabályoztuk, a másikkal pedig az állomások között csúszkáltunk. Édességek elnevezésénél gyakori az állatnevek használata, de ha belegondolunk a pávának és a macskának sokkal inkább mandula formájú szeme van, nem ilyen kerek, mint a sütinek, így én inkább bagolyszemnek hívnám, ha szigorúan maradunk az állatoknál” (URL3).

A tortaszelethez mintaként szolgáló, Philips 63VR típusú, elektroncsöves rádiókészülék (1941) állomás kereső és hangerő-szabályozó gombbal, középen pedig hangolászjelzővel (Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=c70P1FX-TL4>)

A recept írója tehát megadja a választ: a rádiós süti, rádiós szelet, rádiótorta stb. alakja az egykori régi, nagy csavaros gombokkal ellátott rádióra emlékeztet, tehát metaforikus, azaz hasonlóságon alapuló jelentésátvitelről van szó. Valamint további, ugyancsak metaforikus jelentésű megnevezések: a pávaszem és macskaszem. Külön érdekesség, amire nem utal a recept írója, hogy a régi rádióknak volt egy zöldes színű, ún. varázsszeme, valójában hangolászjelzője, amely az állomások keresésében segített. Ez a névadás is tehát metaforikus, és a szemiotikai terminológia szerint: ikonikus.

A rádiótorta (Zalaszabar, a szerző felvétele, 2024)

A három korábbi magyarázat kialakulása föltehetőleg úgy ment végbe, hogy először megszületett a metaforikus jelentés (a rádió alakjára emlékeztető sütemény → rádiós süti, rádiós torta); majd ezt elfelejtették (valószínűleg azért is, mert eltűntek ezek a régi rádiók). Később magyarázatként kitalálták, hogy a receptet a rádióból hallották (nekem is ezt mondták először), végül tréfás, szójátékos magyarázatot találtak ki: a rádió szót tévesen széttagolva, a szóhatár-eltolódás jelenségét gyakorolva úgy értelmezték, hogy olyan sütemény, amelyre diót kell szórni (rá diót). (A szóhatár-eltolódás jelenségére lásd: Balázs 2008.)

1. megnevezés: metaforikus jelentésadás	rádiós torta, rádiótorta, rádiós süti, rádiósüti
2. elfelejtett etimológia, utólagos magyarázat: rádióból tanult recept	
3. tréfás magyarázat, téves tagolás, szóhatár-eltolódás: rá diót	

A rádiós süti, szelet, rádiótorta igen érdekes névadás, hiszen egy technikai eszköz, a rádió alakját veszi alapul. A technikai eszköznek ez a formája azonban mára eltűnt, ezért további magyarázatokat kellett keresni.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2008. Szódarabolódsi. *Napút* 1/43–7. http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2008/2008_01/043.htm
- Takács Szilvia 2012. Ízleljük meg a süteményneveket! In: Balázs Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. (Magyar szemiotikai tanulmányok 27.) 187–90.
- URL1. https://gabicsek.blogspot.com/2018/12/gongyolt-linzer-radio-suti.html?fbclid=IwY2xjawHVO5tleHRuA2FlbQIxMAABHUp38A-mgpAPSnodofXlgL-Q-wZiu3A660jpvbhKE1XYf4ZxoDx7yDmVBA_aem_ARbLtO36iyxjMUz9YGL2-g
- URL2. <https://mamisuti.blogspot.com/2011/03/radios-szelet.html>
- URL3. <https://www.nosalty.hu/ajanlo/pavaszem-macskaszem-radios-suti-kukkerdios-meggyes-kelt-teszta>

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola
és Németh Antal Drámaelméleti Intézet (Budapest)

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

BODNÁR ILDIKÓ

ORSZÁGH LÁSZLÓ: ANGOL EREDETŰ ELEMOK A MAGYAR SZÓKÉSZLETBEN

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2023. 176 lap

ORSZÁGH LÁSZLÓ: SZÓEREDEZTETÉSEK (53 JÖVEVÉNYSZÓ EREDETE ÉS A MAGYAR NYELVBE KERÜLÉSÜK KALANDOS ÚTJA)

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2023. 207 lap

A magyar szókészlet angol eredetű elemeinek a vizsgálatával foglalkozó köteteket a szerzőjük személye, továbbá az a tény köti össze, hogy ezeket az írásokat Országh László eredetileg az 1960-as és 1970-es években publikálta, ám aktualizációjukat nemcsak hogy nem veszítették el, hanem napjainkban fokozott érdeklődésre tarthatnak számot. Mivel egy régóta nehezen hozzáférhető tanulmánykötetről, illetve – egészen a második bemutatandó kötet megjelenéséig – kizárólag a *Magyar Nyelvőr* fél évszázadnál is régebben jelent számaiban olvasható hosszabb-rövidebb írásokról van szó, újbóli közlésükkel a Tinta Könyvkiadó jelentős segítséget nyújt azoknak, akiknek ezen ismeretekre aktuálisan szükségük lehet.

Az *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben* címet viselő kötet a Tinta Könyvkiadó *Mesterművek* című sorozatának 26. darabjaként jelent meg. Ezzel a sorozattal kezdetektől az a kiadó szándéka, hogy a magyar nyelvészet korábbi korszakaiból származó, máig érvényes tudást őrző, ám napjainkra már a könyvtárakban is csak nehezen (vagy esetleg már ott sem) fellelhető szakkönyveket, szótárakat újra kézbe vehessék, forgathassák e tudományág kérdései iránt érdeklődők, mindenekelőtt az egyetemek és a főiskolák mai diákjai. A *Mesterművek*-sorozat reprint kiadványainak nagyobb része először eredetileg a 20.

század korábbi évtizedeiben, több darabja pedig még ennél is jóval régebbi időkben jelent meg. Olyan kiadványokkal együtt vehetjük most kézbe Országh László kötetét, mint például Baróti Szabó Dávid 1792-es *Kisdéd szó-tára*, Szirmai Antal 1806-os *Glossariuma*, illetve Balassa József 1938-as, *A nyelvek élete*, Szabó Dénes 1952-es, *A magyar nyelvemlékek* vagy éppen Bárczi Géza 1954-es, *A magyar szókincs eredete* című munkája, hogy csak néhányat említsek az azóta már közel harminc nyelvészeti kiadványt közkinccsé tevő, s minden túlzás nélkül értékmentőnek nevezhető sorozatból.

Ami az első bemutatandó kötetünket illeti, az *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben* a *Nyelvtudományi Értekezések* című sorozat 93. kötete volt. Az Akadémiai Kiadó egyik legrangosabb nyelvészeti kiadványsorozatának ez a száma negyvenhét évvel ezelőtt, 1977-ben látott napvilágot. Az előbbi, főként a szakemberek szűkebb körének írott munkával szemben a második, a *Szóeredzetek* című kötet esszéi ennél jóval szélesebb közönségnek szóltak és szólnak még ma is.

Mielőtt a művek ismertetésébe kezdenék, illik megemlékezni az éppen negyven éve elhunyt Országh László professzorról (1907–1984), aki a 20. század magyar tudományos világában a ha-

zai anglisztikának és amerikanisztikának éppúgy az egyik meghatározó személyisége volt, mint ahogy a lexikológiának és lexikográfiának is. Ez utóbbit igazolandó elegendő lesz talán élete fő műve, a hétkötetes *A magyar nyelv értelmező szótára* kapcsán kifejtett főszerkesztői tevékenységének vagy az egyetemi segédkönyvként megjelent, általa szerkesztett *Szótártani tanulmányok* című kiadványnak a felidézése, melynek általa írott tanulmánya a kortárs angol szótáriróladalomról ad részletes képet. Ahol az angol nyelvre és a lexikográfiára vonatkozó tevékenység még összekapcsolódik, az leginkább a sok-sok kiadást megért magyar–angol és angol–magyar nagy-, közép- és kisszótárak megjelenítése, avagy a szerző éppen most ismerttetendő kötete. S ami még szintén igen figyelemreméltó, hogy Ország László egyaránt tekinthető nyelvésznek és irodalmárnak; a nyelvtudomány kandidátusa cím mellett az irodalomtudomány doktora címnek is a birtokosa volt. A már említettekén túl írt az angol és az amerikai irodalmat bemutató köteteket, és sokan forgatták a *Bevezetés az amerikanisztikába* című tankönyvét is.

Egyetemi professzorként oktatott többek között a budapesti egyetem (a mai ELTE) Bölcsészettudományi Karán, majd 1947-től 1950-ig és 1957-től 1969-ig a Debreceni Egyetemen, melynek tanszékvezető egyetemi tanára lett. Középiskolai angoltankönyv-sorozatok, egyetemi tankönyvek szerzője, aki tehát elméleti szakemberként is jelentős műveket hozott létre munkássága évtizedei alatt. 1950-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete szótári osztályának a vezetőjévé nevezték ki. Az 1930-as évek végétől a haláláig számos művet

publikált; a tudós professzor publikációs listája kétszáznál is több tételt tartalmaz. Minderről szó esik egyrészt a *Szóeredeztetések* című kötetben a szerkesztői *Előszó*ban, másrészt a 2007-ben *Ország László válogatott írásai* címmel a Debreceni Egyetem által kiadott kötet bevezetésében (Virágos 2007). Az említett *Előszó* egyik megállapítását idézem: „Kivételes egyénisége és hatalmas tudása szinte predesztinálta őt arra, hogy tudós-tanár legyen. A tanítás, a tanulás és a tudományos munka soha nem vált el egymástól, hanem kiegészítették egymást hosszú, eredményes életpályája során.” A jelzett széles körű munkásságon belül is kiemelkedő volt a magyar és az angol nyelv szókincsével való párhuzamos foglalkozása, amely elsősorban lexikográfiai művek sokaságában – így a fentebb említett szótárakban – öltött testet, valamint több önálló tanulmány, tanulmánykötet, illetve számos rövidebb-hosszabb szóeredeztetés, szómagyarázat megírására is ösztönözte.

Az *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben* című, 176 oldal terjedelmű munkájában Ország László a 17. század elejétől az 1970-es évek közepéig tekinti át a magyar nyelvbe került angol szavak hosszú sorát. A vizsgált szóanyag nagysága eléri az ezret; a szavak ábécérendben felsorolva megtalálhatók a munkát kiegészítő *Szómutató*ban (161–74).

A két oszlopban is csak bő tíz oldalon felsorolható szókincs vizsgálatát az előző fejezetek tartalmazzák; a felsorolásban külön jellel – a szavak elé tett tör ikonnal (†) – szerepeltet a szerző olyan angol szavakat, amelyek az elmúlt századok folyamán csupán tiszavirág-életűnek mutatkoztak a magyarban, azaz egy-egy szerzőnél alig pár alkalommal

felbukkanva és szótárakba már be sem kerülve tűntek el a nyelvünkéből.

Az egyértelműen angol eredetű, de éppen az angol nyelvben elő nem forduló, csupán „angolnak látszó”, azaz találoan álangol szavaknak nevezettek közül is bemutat a munka közel száz darabot. Ilyenek a magyar képzőket tartalmazó *dozsemez*, *hippis*, *rekorder*, *okéztat*, *parkosít* stb. szavak (170–1).

A *Nyelvtudományi Értekezések* 93. kötete abban az időszakban született, amikor éppen elkezdődött az angol nyelv világkarrierje, azaz szinte szemtanúi vagyunk annak, ahogyan az angol nyelv jelentősége és népszerűsége nálunk is ugrásszerűen megnövekszik. A szerző – jól ráérezve a jövőre – igen alapos kutatómunkát végezve jut el az említett ezernél is több szóhoz, melyeket munkája fejezeteiben sokoldalúan elemez.

A két nagy részből álló tanulmány első része – *Az angol szóanyag megjelenése nyelvünkben* – öt korszakra bontottan mutatja be az angol elemek anyanyelvünkbe kerülését (18–133), majd *A meghonosodás folyamatai* című második részben a vizsgált szavak írásképi, hangtani, alak- és szóképzéstani, végezetül pedig jelentésbeli beilleszkedéséről (134–51) esik szó. Érdemes elmélyedni még *A közvetett nyelvi hatás* alfejezet (148–51) példaanyagában is. Ezután még egy rövid, *Végkövetkeztetések* című befejező rész (152–4), valamint a *Függelék* következik a források jegyzékével és a már említett mutatókkal (155–76). Mivel ekkora szóanyagnak csak a töredékét is lehetetlen felidézni egy rövid ismertetés keretei között, itt hat csoportba rendezetten mutatom be az angol eredetű szavaink közül a legjellegzetesebbeket.

Először utalok a legelső 10–12, anyanyelvünkbe már az 1600-as és 1700-as évek során bekerült angol szóra. Ezeknek a felsorolása után szintén tucatnyi, különféle jelentéskörű korai szó bemutatása következik immár az 1800-as évek elejéről. Majd egy jellegzetes és fontos területnek, az orvostudománynak az ún. anglo-latinizmusai köréből meríttek tíz példát, továbbá idézek néhányat a legkorábban átvett angol közmondások és jellegzetes szókapcsolatok közül. Ezt követően az Országgh László könyvének megírása idején új jövevényeknek tekinthető angol elemekre mutatok be példákat. Végül idézem a tanulmánykötet második részének néhány nyelvészeti megállapítását, angol eredetű tükörszavak jellemző eseteivel illusztrálva a mondottakat.

A magyar nyelvbe legkorábban bekerült angol szavakról – Országgh László kutatásai nyomán – a következőket tudjuk meg. A legelső angol szó a nyelvünkben a *parlament* volt 1616-ból. A szó egy állambölcséleti mű fordításában lelhető fel (18). A szerzőhöz hasonlóan szimbolikus jelentőségűnek tarthatjuk, hogy éppen ez volt a magyarban felbukkanó legelső angol szó. Ugyanitt jelenik meg a *puritán* szó is egy szekta neveként, ez azonban hamarosan mint teológiai szakszó válik ismertté, és lesz egyúttal az anglo-latinizmusok egyik első képviselője (18). Országgh László a fentiekhez azt is hozzáteszi, hogy a *puritán* szó anyanyelvünkben „jelentésbővülésen esett át”, az eredeti mellé ’a tiszta jellemű, szigorú erkölcsű, önzetlen gondolkodású’ értelmet is megkapva. A következő évtizedek jövevényei még – különböző területeket képviselve – a *druida*, a *jacht*, a *flanell*. Kicsivel később pedig az angol

életre jellemző *lord* és *milord* (*mylord*), továbbá *lady* és *dzsentlemen* (*gentleman*) szavakkal találkozunk magyar szövegekben, azaz az angol társadalmat bemutató, ún. lokalizmusok egész sorával. Ezek egy része francia ősré megy vissza, mint például: a *büdzsé* (*budget* írásmóddal), a *komité* (*committee* írásmóddal), a *verdikt* (*verdict* írásmóddal). A lokalizmusok angol eredetüket, idegen voltukat erősen őrző elemek, melyek nem, vagy csak hosszabb idő elmúltával sorolódnak a jövevényszavak csoportjához (17). A fentebb bemutatott angol elemek természetesen csak egy hosszú lista lelegejét jelentik.

Az angol elemek már az 1800-at megelőző időszakokból is jellemző témakörökhöz kapcsolódtak. Az első, az 1620 és 1820 közötti időszakot követően – voltaképpen a reformkorban (1820–1849) – olyan mértékben megnő a beáramló angol szavak száma, hogy érdemes őket további témakörök szerint csoportosítani. Országgh László a munkájában e korból tizenhárom jelentéstani csoportot különböztet meg. A csoportok: a politikai élet terminológiája, a társadalmi élet szavai, a lakáskultúra szóanyaga, a közlekedés, a sport, a különféle szellemi foglalkozások, a bölcsélet és vallások, az iparosodás, a mezőgazdaság, az étkezés és italfogyasztás, végül pedig az egészségügy szavai. Megjelennek továbbá az ún. egzotikák, azaz az angol nyelv közvetítésével az európai nyelvekbe, így az anyanyelvünkbe is bekerült, különböző távoli nyelvekből származó egzotikus szavak: *totem*, *mohikán*, *tájjun* (40).

Hasonló csoportosítás és sorrend mutatja be az 1850 és 1920 között megjelenő angol eredetű szavakat is; ekkor

újabb területek válnak fontosakká. Így feltűnik például a foglalkozások körében a *detektív* és a *boy* (eredetileg 'futárgyerek' jelentésben), a gazdasági élethez kapcsolódva a *tröszt*, a *konzorcium*, a *biznisz* szavak, valamint – mint szintén jellegzetes angol-latin elemek – az *infláció* és a *kooperáció* (47–50).

Az üzleteknek nem a vásárlás, csupán a nézegetés kedvéért való járása akkor a német közvetítéssel hozzánk érkezett *shoppíroz* szóval fejeződött ki (50); a későbbi korból idézett *shopping* a boltjárás mellett magát a vásárlást is jelenti (100); s ez a szóalak már az 1920-as években is használatban volt. (A *shoppingol* ige esetében a magyar képző nyomán létrejött, egyik álangol szavunkkal van dolgunk, amely napjainkban szinte a reneszánszát éli.)

Az egészségügyi, orvosi szavak beáramlása ugyancsak ezekben az években kezdődik; közöttük ritkán előfordulnak angol szavak is (pl. *mumpsz*), ám sokkal jelentősebb számban vannak ógörög és latin eredetű elemek felhasználásával szerkesztettek. A legtöbb ilyen szó és kifejezés mai jelentése az angolban alakult ki: *hormon* (Hippokratésznál más értelemben, de előfordult); *anesztézia*, *antiszeptikus* (a magyarban az angolhoz képest visszalatinosítva), valamint ide tartoznak a *neuraszténia* és a *hallucináció* (57–9). Időben hozzánk közelebbi időszakból valók a *stressz*, a *streptomycin*, a *donor*, a *pacemaker* és a *genetika* szavak (126–7).

Igen gazdag anyaggal ismerkedhetnek meg a kötetben a divat iránt érdeklődő (52–4), avagy a sportnyelv szavait (77–83) tanulmányozni kívánó olvasók, de valamennyi izgalmas szó felidézésére valóban nincs mód. Az utóbbi témakör

esetében további munkákra is felhívja a figyelmet Ország László (ld. Csapó 1969, 1971).

Az angol szólások, közmondások is korán megjelennek a magyar nyelvben. Ország László áttekinti azokat az angol közmondásokat, szólásokat, szófordulatokat is, amelyek a nyelvünkbe a századok során hol angolul, hol rögtön magyar fordításban kerültek be. Néhány a legkorábbiak közül: *My house is my castle* ('házam védváram', 'a házam az én váram'), *Time is money*, *The right man in the right place*, illetve valamivel későbből a *five o'clock tea*, *fair play*, *self-made man* stb.) (ld. őket a 20., a 40. és a 136. oldalakon).

A következő példák a legújabb szókölcsonzések köréből származnak. Az 1945-től 1975-ig terjedő időszak máig igen újnak érzett elemei (111–33) közül álljon itt néhány: *ketchup* (maláj eredetű *egzóta*), *grill* és *grillez* (ez utóbbi ángol szavunk), *telex*, *hardware* és *software*, *bit* és *kód*, *menedzsment* és *infrastruktúra*, *stressz*, *státuszszimbólum*, *posztgraduális* képzés. Talán hihetetlen, de a fenti szavak valamennyien jelen voltak a nyelvünkben már a hetvenes évek első felében, azaz ismeretük, használatuk legalább fél évszázados múltra tekinthet vissza a magyarban. Főleg a legutóbbiak esetében valóban nem is gondolnánk, hogy már akkor előfordultak, anynyira napjaink valóságáról szólnak.

Ezek után a már említett írásképi, hangtani, alaktani és szóképzéstani beilleszkedésről szóló fejezetek következnek, melyek elsősorban az egyetemen tanuló diákok számára hasznosak, hiszen leginkább ők rendelkezhetnek a megértéshez szükséges fonetikai, morfológiai vagy éppen szemantikai ismeretekkel.

Ebben a részben a tükörfordításokról (calque-okról) szóló oldalak a legérdekesebbek, melyeken a szerző közel 200, angol mintára létrehozott, zömében összetett szót sorol fel, például: *bankjegy*, *földalatti vasút*, *csomagterv*, *hidegháború*, *családtervezés*, *visszaszámlálás* stb. (148–51). A calque-ok kapcsán talán nem érdektelen felidézni: „létrejöttük során a befogadó nyelv az idegen szónak nem a hangtestét veszi át, hanem a jelentéstartalmát és a belső formáját [...]. Gyakran az a hivatásuk, hogy egy már gyökeret vert idegen szót szorítsanak ki”, ld. pl. a *weekend* helyett a *hétvégét* (148).

E szavak esetében egyfajta, ún. közvetett nyelvi hatásról lehet beszélni; közülük azokra érdemes különösen odafigyelni, amelyek nagy hasonlóságuk ellenére sem 100%-ig azonosak az angol eredetivel (*felhőkarcoló* és nem **égkarcoló*, mint angolul a *skyscraper*, *labdarúgás* és nem **láblabda*, mint angolul a *football*). Vagyis ezek inkább tüköralakzatok, semmint tükörfordítások, illetve sok példa van az ún. hibrid összetételekre, melyekben csak a tükörszó egyik fele van lefordítva magyarra, a másik fele angol szó maradt (magyar helyesírással): *agytröszt*, *dalfesztivál*, *összkomfortos*, *starthely* (151).

A reprint kiadásra visszatérve: a kötetre a figyelmet felhívó borítóterv Heiszer Erika munkája. A különböző korokból származó térképrészletek az Egyesült Királyságot, Ausztráliát és az Amerikai Egyesült Államokat mutatják, a kötet címéhez és témájához igen jól illeszkedő módon. Az új kiadásban megjelent, *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben* című munkát valamennyi, a magyar mellett az angol nyelv iránt is érdeklődő olvasónak a figyelmébe lehet ajánlani. A jelen írás második felében

a *Szóeredzetések* című kötetet mutatom be röviden, amely szintén az értékmentés jegyében jelent meg. A néha csupán egy-másfél oldalas (*jonatán, pingpong, pingvin*), máskor akár tíz oldalt is meghaladó terjedelmű írások (*klub, komfort, quaker és kvekker*) a vizsgált szavak ábécérendjében felsorakoztatva kaptak helyet a kötetben. Ezeket és a többi itt szereplő szót e kötet nélkül csupán pár, a magyar szókincs kérdéseit tudományos igényvel búvárló nyelvészen, nyelvészpalántán kívül alig valaki kutatná fel az évtizedekkel ezelőtt megjelent folyóiratszámok sárguló oldalain. Így azonban jóval nagyobb olvasótábor számára válik az általuk hordozott ismeretanyag ismételten hozzáférhetővé, és a felhalmozott tudás nem megy veszendőbe. Az 53 vizsgált szó nagyon nagy része megtalálható az előzőekben bemutatott kötetben, ahol azonban hasonlóan részletes tárgyalásukra nem volt mód.

Nem véletlen, hogy e kisebb formátumú kötet *Az ékesszólás kiskönyvtára* sorozatban, annak 88. részeként jelent meg. A szóeredzetések forrását a szerzőnek a *Magyar Nyelvőr* folyóirat *Szó- és szólásmagyarázatok* című rovatában rendszeresen megjelent írásai képezik; tudományos színvonal és érték szempontjából ezek sem maradnak el a tanulmánykötettől, de a témákat tekintve szélesebb érdeklődésre tarthatnak számot. (A jövevényszavak történetét tárgyaló egyes írások eredeti megjelenési időpontját és helyét a könyv 209–10. oldalán találjuk.)

Ennek a második könyvnek az ismertetését szívesen kezdem Devecseri Gábor neves huszadik századi költőnk játékos versének címével, amely így hangzik: *Miért teve a teve?* Sokszor teszünk fel

hasonló kérdéseket más, különlegesebb állat-, növény-, étel- és italnevek vagy akár környezetünk tárgyainak elnevezése kapcsán is. Miért kenguru a kenguru? Miért hívják pingvinnek a pingvint? Honnan ered a póniló neve? Miért nevezzük szendvicznek a szendvicset, és ki vagy mi lehet a szendvicsember? Mit lehet tudni a panoráma szóról? Mióta használatos a trafik szavunk? Honnan jön, és mit jelent a viadukt? És miért kell egyáltalán rácsodálkozni a hobbi, a komfort, a teszt vagy éppen a pléd szavunkra; ki ne ismerné őket kora ifjúsága óta?! A *Szóeredzetések* című kötetet elolvasva a fenti kérdésekre és még sok másra is választ kaphatunk. Az imént felsorolt mintegy egy tucat szónak és számos társuknak az eredetét, anyanyelvünkbe való bekerülésének olykor kalandos történetét, kiejtésük változásának, mai helyesírásuk kialakulásának nem is egyszer kanyargós útját mutatja be ez az Ország László szómagyarázó írásaiból készült válogatás. A vizsgált szavak között szerepel még egyebek között több növény- (*jonatán, grapefruit*), étel- és italnév (*szendvics, koktél, viszki*), jó pár, a különféle sportokhoz kapcsolódó fogalom (*kajak és kenu, pingpong, zsoke, turf, meccs*), valamint az utazással kapcsolatos szavak sora (*makadám, viadukt, propeller*).

De mindennapi életünk, modern körünk olyan tartozékai sem hiányoznak a magyarázatot igénylő tárgyak és fogalmak listájáról, mint a *gémkapocs*, a *hall*, a *lift*, a *vécé*, a *ventilátor*, a *dukkózás*. Jó néhány szó pedig (ld. *quaker* és *kvekker*, *teszt*, *tabu*, *totem*) eredetileg a vallás témakörébe tartozott, számosan pedig az indián élet helyszíneit, kellékeit, egyéb jellemzőit (*préri* és *wigwam*; *mokaszin*,

lasszó; skalpol, tetovál vagy a már idézett *kajak, kenu, tabu* és *totem*) mutatják be – jellegzetes egzotikusként. Vannak kifejezetten Angliát, az angol történelmet felidéző szavak, mint a *demokrácia, a parlament, a klub, a lord – milord – lord mayor* szavak hármasa stb. Az amerikai angol nyelvből származó szavak sora is rendkívül változatos, többek között a már említett *quaker, a jenki, a revolver, a zsilett, a simi* tartoznak ide. Az utóbbi cikkben sokak gyermekkori játékának, a *similabdának* a szakszerű leírását is elolvashatjuk. Anélkül, hogy a szavak eredetére részletesebben kitérnék, jelzem, hogy van közöttük jó néhány tulajdonnévből származó, mint a *makadám, a szendvics* vagy a *watt* szavunk, van számos ógörög – ld. *panoráma* –, avagy latin elemekre visszamenő, a *propeller* például a *propellere* 'előre hajt' latin igéből, vagy a *viadukt*, amely az ókori vízvezetékek nevéhez – *aqueductus* – hasonlóan, de jóval később és mesterségesen lett kialakítva.

A szerző a szavak történetének feltárása közben hol a botanikában, hol a különféle ételek és italok világában, hol pedig a sporttörténelemben mutatkozik rendkívül jártasnak, s társaságában nyomon követhetjük a nagy földrajzi felfedezések eseményeit éppúgy, mint egyes tudományos eredmények születését. Ha az angol szigetvilágban maradunk, a *viszki* (whisky) kapcsán megtudjuk, hogy eredeti (tkp. lerövidült) ír-skót neve az élet vizét jelenti (hasonlóan e nemes ital francia elnevezéséhez). A kötet egyik leghosszabb, ugyanakkor rendkívül érdekes írása a *komfort* szóalaknak és jelentésének a változásait követi nyomon a kezdetektől, azaz a szónak a latinból (*con + fortis*) az ófrancián és francián

át az angol nyelvbe való kerüléséig, sőt napjainkig, bemutatva jelentésének a lelki vigasztól és bátorítástól az angol polgárság életformájához tartozó kényelem értelemig való átalakulását.

Szóeredeztetések címen 53 jövevényiszavunk magyarázatát találjuk a nagyjából 200 oldalas könyvben. A kötet tanulmányozható akár párhuzamosan is az *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben* című munkával, de olvasható önállóan is. A zömmel közel fél évszázada, de néha annál is korábban keletkezett szövegek ma is olvasmányosak, élményt adóak, a szóelemzések elolvasása igazi kalandozást jelent a szókincsünk egyik igen érdekes területén. S míg e szavak egy részét már alig érezzük idegennek, addig mások mind hangalakjuk, mind helyesírásuk tekintetében erősen megőrizték idegen szó voltukat, és éppen emiatt keltik fel az érdeklődésünket. *Az ékesszólás kiskönyvtára* sorozat ismerői nem fognak csalódní a kötetben, de remélhetjük, hogy számos olvasó felfigyel Országh László régi-új tanulmánykötetére is. Különösen szívesen ajánljuk ezeket a könyveket a magyar-, illetve angolóráikat nyelvi példákkal színesíteni akaró tanárkollégák, valamint a nyelvtanuló diákok figyelmébe.

Az *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben* című tanulmánykötet befejezésében Országh László az angolul beszélő világgal való, negyedfél évszázados kapcsolatról ír; mára ez a kapcsolat immár öt évszázadossá vált, jelentőségét tekintve pedig vetekszik bármely korábbi nyelvi kapcsolatunk erősségével. S bizony nem ártana, ha valaki a fenti művek nyújtotta minták nyomán felbuzdulva megírná az angol elemek nyelvünkbe kerülésének 21.

századi folytatását. Sok tudomány szaknyelve, de akár a fiatalok egy részének nyelvhasználata ugyanis lassan egyáltalán nem lesz érthető a beáramló angol elemek számbavétele nélkül.

Szakirodalom

- Csapó József 1969. *A magyar sportnyelv angol jövevényszavai 1895–1965.* Bölcsészdoktori disszertáció. KLTE. Debrecen.
- Csapó József 1971. A magyar sportnyelv angol eredetű elemei adaptációjának

kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 17/29–39.

Virágos Zsolt 2007. *Országgh László válogatott írásai.* Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.

Bodnár Ildikó

Miskolci Egyetem BTK
Modern Filológiai Intézet
Alkalmazott Nyelvészeti és
Fordítástudományi Tanszék
E-mail: ildikobodnar@gmail.com
<https://orcid.org./0009-0002-5405-1498>

VITÉZ FERENC

MI A KÖNYV? (DE MELYIK KÖNYV?)

Pölcz Ádám – Terdikné Takács Szilvia (szerk.): *A könyv szemiotikája.*
(Semiotica Agriensis 22., Magyar szemiotikai tanulmányok 61.)
Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2024. 240 oldal

A jelek világának (elméletének és használatának) többszintű és horizontálisan is gazdagon tematizálható rétegeit tárja föl a két évtizedes múltra visszatekintő *Semiotica Agriensis* konferenciasorozat. A 2023. október 6–8. között az egri várban és a Liceum kápolnájában rendezett ülésen a könyvszemiotika témakörében elhangzott több mint húsz előadásból válogatva és azokat két részbe szerkesztve (Balázs Géza *Mi a könyv?* című jelentésértelmező és etimológiai bevezetőjével kiegészítve) jelent meg a tizennégy előadás tanulmányváltozatát tartalmazó kötet, amely a Voigt Vilmos és Balázs Géza szerkesztésében 1998-ban elindított *Magyar szemiotikai tanulmányok* sorozat 61. darabja.

A két részre bontást a témabejárás lehetőségeinek alapvetően két útja indokolta: az elsőben az inkább klasszikus szemiotikai jellegű, míg a másodikban a könyvtípusok és reprezentációs formák vagy változatok, illetve konkrét könyvek alapján készült (szemiotikai elméleti keretbe helyezett) értelmezések kaptak helyet. A második rész címe is ezt a változatos megközelítési módot jelöli – *A könyv körül: út a könyvig és út a könyvtől* egyszerre három alaphelyzetet rögzít. Ugyan maga a könyv a kiindulási alap (és látjuk majd, hogy a „könyv” értelmezése sem egyszerű feladat), de nem biztos, hogy a „tárggyal” foglalkozunk, mert azt csupán körbe tudjuk járni; az-

tán vizsgálhatjuk azt a gondolkodási, mentális reprezentációs folyamatot, mely során eljutunk a könyvig; végül a konkrét produktumból kiindulva vonhatunk le szemiotikai vagy esztétikai, sőt bölcséleti vagy mentalitástörténeti következtetéseket.

Deák-Sárosi László például a versszöveg különböző megnyilvánulási lehetőségeit tekinti át „a hangzás és kódolás viszonylatában”, összehasonlítva a hangos (recitáló) és néma olvasás, illetve a megzenésítésre épülő (énekelt) előadás időtartamát. Arra keres választ, hogy melyik változat segíti a jobb megértést, pontosabban: melyik módozat milyen megértési-értelmezési dekódolási mintákat hordoz magában. A *Vers, szövegvers, hangvers, képvers* című tanulmány a szerző négy saját elbeszélő költeményének különböző előadási sebességeit veti össze. Ez a vizsgálati módszer azon az előfeltevésen alapul, hogy az oralitás, az írott szöveg, valamint a „képkorszak” dokumentumai vagy az avantgárd hangvers különböző előadási és értelmezési korlátokkal számolhat, s a „próba” során az is kiderül, hogy melyik létmód áll közelebb a vers egzisztenciájához. A szerző következtetése szerint az énekelt előadás „lassúbb haladása növeli a megérthetőség és a befogadhatóság lehetőségeit”, ugyanakkor „a néma olvasással rokon belső hallás, felidézés az ismétlés révén” segíti is a szöveg feldolgozását.

Szintén kilépve a hagyományos könyvértelmezés keretéből az oralitás (illetve az oral history személyes történelemábrázolását) és a képi dokumentum híján megvalósuló hitelesítés kérdéseit vizsgálja Mózes Gergely tanulmánya (*A hang és kép szerepváltozása a kortárs animációs dokumentumfilmek fikciós jeleneteiben*). Zágorec-Csuka Judit egy 16. századi prédikációs könyv (Kultsár György: *Az halalra való készöletről rövid tanóság*, Alsólendva, 1573) apropóján készített elemzése a reformáció- és könyvtörténeti irodalmunkat gazdagítja; Bessenyei Ágnes színházi szövegkönyvet (és annak kézírásos bejegyzéseit) középpontba állító tanulmánya a katalogizálási eljáráshoz kínál támpontokat, szemiotikai kutatások helyett inkább színháztörténeti adalékokkal szolgálva.

Riszovannij Mihály a zsidó tudományok egyik legújabb összefoglaló művét (*YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*) tekinti át, ezen belül „az enciklopédia átalakulását nyomtatott könyvből online tudástárrá, különös tekintettel a digitalizáció szemiotikailag releváns eredményeire (multimedialitás és multimodalitás)”. A legfontosabb zsidó enciklopédiák (melyek a judaisztika tudományának vallási, történeti, kulturális és írásbeliségi kérdéseit taglalják) a 20. század elején jelentek meg előbb angol nyelven, majd orosz és német (1944–1980 között pedig héber) nyelven is. Az újabb összefoglalásra a kelet-európai zsidó kultúráról a harmadik évezredig kellett várni (2008-ban jelent meg a kézikönyv két és fél ezer oldalon). Ennek tematikus felépítését vázlatosan tekinti át a szerző, majd kitér az online változat sajátosságaira is: gyarapodott a szócikkek, a képek és a térképek száma, kialakított-

tak egy dokumentumtárat, s bekerült az online kiadásba 140 hang- és videóanyag – a nyomtatott monomedialitást tehát felváltotta a multimedialitás, ez egyúttal a befogadást és az olvasási gyakorlatot is megváltoztatta.

A második részen belül Tuba Márta és Már Orsolya tanulmányai állnak legközelebb a hagyományos szemiotikai értelmezéshez. Tuba Márta „a nyomtatott könyv holisztikus és a szövegek analitikus leírásával” vizsgálja Oscar Wilde első mesekönyvét (*A boldog herceg és más mesék*, 1888). Ezen belül a szecesszió szépségeszményének reprezentálódására koncentrálna (a szépség tipográfiai is jelzett holisztikus jeleire, a szövegek szemantikai és szintaktikai aspektusaiból kibomló dekorativitás analitikus jeleire, a „haszontalan” és az etikus szépség értelmezésére), de röviden jellemzi az esztétista szövegvilágból kibontakozó gyermekképet is. Már Orsolya a kétezres évek két romániai magyar nyelvű, első osztályos ábécéskönyvének vizsgálatában az ismeretközlő, gyakorló, nevelési és érzelmi tankönyvi funkciókon túl arra is figyel, hogyan érvényesülnek azokban a generációs változások és az életkori sajátosságok (a két tankönyv megjelenése között 18 év telt el), illetve milyen motivációt jelentenek bennük a képek. Ez utóbbi eredményezi a tanulmány új eredményeket felmutató részét, s a szemiotikai közegbe helyezett módszertani vonatkozásokon túl további vizuális retorikai következtetések megfogalmazására is alkalmas lehet.

A tanulmánykötet első részének értelmező és problémafelvető, klasszikus szemiotikai írásai szintén kiegészülnek metaforikus és szimbolikus, valamint (újdonságként) a szerzői jogi kérdése-

ket taglaló értekezésekkel. Balázs Géza a könyv (mint szemiotikai objektum, tárgyjel) vizsgálatának módszertanát, tipológiáját, pragmatikai és jelelméleti kiterjesztéseit, tehát annak szemiotizációját mutatja be. A tárgyként vizsgált könyv leírható a technológia, a típus és a műfaj, illetve „a könyv élete” (például a tulajdonlás, a könyvtár, a „tömegkönyv” vagy éppen a „könyvünnepek”) szempontjából; a „kiterjesztése” pedig lehet indexikus, ikonikus és szimbolikus (ezt a rendszert jól illusztrálja a tanulmányba illesztett ábra).

Az első kiterjesztés alapja a közvetlen érintkezés és az érzékelés; az ikonikus (metaforikus) értelmezés a formai és tartalmi hasonlóságelvtől (például „liliputi könyv”) a könyvolvasó változatos képnyelvi megjelenítéséig (például „könyvmoly”) terjed, és a szimbolizációt ugyanúgy jelezhetik a jelképes könyvnevezések (például „Könyvek könyve”), mint a könyvszobrok vagy az irodalmi jelkép-reprezentációk. (Utóbbihoz tartozik Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című verse, Márai hasonló című tárcája, illetve minden olyan irodalmi alkotás, amely a könyv szimbólumként való értelmezéséből kiindulva fogalmaz meg akár esztétikai és morális, akár társadalmi és egzisztenciális tanulságokat.) Büky László tanulmánya a könyv Balázs Géza által fölvezetett jelentésvariációit részletezi, mégpedig az először Kézai Simon 13. századi gesztájában feltűnt szó irodalmi használatához a 20. századig bemutatva és magyarázva a példákat. (A *Magyar nyelv értelmező szótára* összesen 17 fő- és mellékjelentést tart számon, s ezek szépirodalmi szövegekben való használatát tekinti át a tanulmány – a bibliafordításoktól és Balassitól

Csokonain és Vörösmarty keresztlől Kosztolányi, Füst Milán és mások műveig –, így a könyv szerepkörének és használati jelentésének változása is nyomon követhető.)

A könyvborítók szerepét középpontba állítva vizuális szemiotikai vizsgálatot folytat Gráfik Imre (*A könyv és ruhája* című tanulmányában). Jókai Mór *Az arany ember* című regényének különböző kiadásait (köztük okostankönyvet és diakockát is) veti össze abból a szempontból, hogy azok milyen mértékben élnek a tartalmi illusztrálás lehetőségével, s az is kiderül, hogy a kiemelések (különösen a metonimikus vagy szinekdotikus illusztrációk – Varga Emőke tipológiájával) hogyan befolyásolják az előzetes értelmezői helyzetet. De nemcsak a borító, hanem a cím is befolyásolja az értelmezői pozíciót, nem beszélve arról, hogy a szövegterembe ágyazódó címkutatás a szemiotikai nézőpontot sem tudta megkerülni. Terdikné Takács Szilvia tanulmánya (*Kisded titológia pixeleken*) „könyvcím-szemiotikát” kínál, arra a jelenségre is figyelve, hogy a deskriptív megközelítést felváltotta a „szeduktív aspektus”, hiszen a cím a termék eladhatóságában is szerepet játszik. A tanulmány a címadás jellemző motivációit és szemantikai jellemzőit tekinti át a 15. századtól kezdve napjainkig.

A szimbolikus (sőt allegorikus) könyvértelmezés a témája Molnár Csilla és Márfai M. László tanulmányának (*A könyv mint labirintus és metafora*). A könyvtár és a labirintus Borges vagy Umberto Eco példáiban (Borges „bábéli könyvtárára s magára az író személyére vagy az értelmezések útvesztőire reflektáló, *A rózsza neve* című regényben) összekapcsolódik, de a labirintusjáté-

kok változatos (kombinatorikus) lehetőségeivel találkozunk Italo Calvino vagy Joyce műveiben, illetve Krúdynál vagy a Szindbád-filmben is az útvesztő mintázatait követi a megjelenített álom-szimbolika. Itt érezzük azt, hogy az „útvesztő” szemiotikai rétegei önállóan is alkalmasak lennének egy külön konferencia szervezéséhez. A szerzőpáros ugyan megemlíti tanulmánya végén az áramkört mint „napjaink labirintusát”, a virtuális világ, a hipertext maga is labirintusszerűen szerveződik. A képzőművészeti ábrázolásokon belül szintén nagyszámú alkotás foglalkozik a szimbólummal, ami metaforaként és allegóriaként is viselkedhet; morálfilozófiai vagy egzisztenciális kérdés ugyanúgy lehet, hogy a labirintus középpontját vagy a kijáratát fontosabb-e vajon megtalálni; továbbá a kvantumfizika és kvantumfilozófia relációs elvének tükrében a szövegek is vizsgálhatók annak alapján, hogy milyen grammatikai kapcsolatok hogyan hoznak létre szemantikai jelentéseket.

Az imént említett tanulmányban Borges is a hivatkozott példák között szerepelt, s röviden időzzünk még nála! A McLuhan-féle technológiai determinizmus szerint minden technológiai újítás kulturális változásokat eredményez, s az egymás melletti kommunikációs eszközökhöz és módokhoz kapcsolódó kulturális gyakorlatok eltérése feszültséget hoz létre. Erre reagált Borges az 1979-es Buenos Aires-i előadás-sorozatában (a halhatatlanságról), ahol foglalkozott a könyv szerepével is. Míg az ember „különbféle szerszámai közül” mind a testének valamilyen „meghosszabbítása” (Borges példái szerint a látás a mikroszkóp és a távcső, a hangé

a telefon, az emberi karé az eke és kard), a könyv nem sorolható melléjük, mert az „az emlékezet és a képzelet meghosszabbítása”. Az axiomatikus állítás jelentését a benne szereplő mind a négy szónak a tisztázásával kellene megállapítanunk. Mi a könyv, az emlékezet, a képzelet, és mi a meghosszabbítás? Ez külön-külön is nehéz feladat. Legegyszerűbb talán a meghosszabbítás (médiaelméleti) értelmezése: a „távolsági kommunikáció” kifejezés eleve magában rejtje ezt a jelentést, azaz: a médianak tekinthető kommunikációs rendszer lehetővé teszi a megőrzést, az üzenetek és tudásformák távoli átadását, a politikai és kulturális gyakorlatok újraelévenítését.

A tanulmánykötet első részének két utolsó közleménye akár a második részben is helyet kaphatott volna. Ortutay Katalin írása (*Kié a könyv? Szerzők, kiadók jogai a könyvnyomtatás megjelenésével*) ugyan könyvtörténeti kísérőtanulmányként is fölfogható, de ugyanúgy lehet jogtörténeti vagy jogbölcseleti áttekintés, ugyanis a magánjogok közé tartozó szellemi termék tulajdonlásának kérdése egyúttal filozófiai, mentalitástörténeti és etikai kérdés is. Vasné Tóth Kornélia pedig a könyvjegyeket, illetve azok egyik csoportját vizsgálja (*A könyves kultúra tanúi, a heraldikus ex librisek prezentatív szimbolikája* című tanulmányában). Elsősorban ugyan nem a címeres könyvjegyeket jellemzi a tulajdonjelölés szimbolikus rétegzettségének sokárnyalatusága – ami a tárgyjelektől a figuráig, a konkrétól az absztrakcióig, a líraitól a humorosig terjedhet –, a címerhasználat könyvjegyeken való vizsgálata rámutat arra, hogy a heraldikai státuszjelölő logikán alapulva a prezentáció miként öltheti

magára a társadalmi szemiotikai vagy a személyes szimbolikus kulturális reprezentáció sajátosságait is.

A könyv szemiotikája című tanulmánykötet minden munkája között fölfedezhető végül az a koherens kapcsolat, mely annak a kiinduló kérdésnek a megválaszolására törekszik, hogy „mi a könyv”, s mivel tárgyként, fogalomként és szimbólumként egyaránt és egyszerre lehetséges az értelmezés, kielégítő választ egyik sem tud rá adni. Tanulságuk és izgalmuk abban a nyitottságban rejlik, mint amilyen nyitott „az emlékezet és a képzelet meghosszabbítása” is. Balázs Géza a kötet bevezetőjében fölveti, hogy „a könyv mint alapvetően logocentrikus

termék átalakulásával mennyiben számolódik föl a logocentrikusság” – s erre nem képes ma választ adni senki. Ám az kiderül, hogy a könyvszemiotika alapvető kulturális antropológiai szempontokat nyit újra, így maga a könyv (mint tárgy, illetve mentális reprezentációs jel) kettős antropozemiotikai jelenségként is értelmezhető.

Vitéz Ferenc

tanszékvezető főiskolai docens
Debreceni Református Hittudományi

Egyetem

Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék

E-mail: vitez.ferenc@drhe.hu

<https://orcid.org/0000-0001-6704-8349>

LÓRINCZ JULIANNA
„IRODALMUNK CSÚCSA A LÍRAI KÖLTÉSZET”

Szikszainé Nagy Irma: *A magyar líra stílustörténete*. Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó. Budapest, 2024. 467 oldal

Szikszainé Nagy Irma a magyar stilisztikatudomány jeles kutatója az egyetemi oktatásban, különösen a magyartanárképzésben jól hasznosítható, kiváló stilisztika-tankönyveket ír. A szerző munkásságának elismerését jelzi, hogy az irodalmi nyelv-stilisztikai vizsgálatáért a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2024-ben Kosztolányi Dezső-díjjal tüntette ki. A szerző itt bemutatott munkája az eddig megjelent, a stilisztika legfontosabb kérdéseit tárgyaló könyveinek (*Stilisztika, Magyar stilisztika, Költészet és játék, Intertextuális tükrök*) sorát gazdagítja. Az Osiris Kiadónál megjelent tankönyv 8 fejezetből áll, melyeknek végén intertextuális visszhang, stilisztikai kulcsfogalmak és a tárgyalt anyaghoz felhasznált irodalmi tételek találhatók, ezek segítenek az elemzett anyag feldolgozásában.

Az **I. fejezet** *A líráról röviden* címet viseli. A szerző a *líra* szó jelentésének magyarázatából kiindulva a líra mint műnem jellemzőinek rövid ismertetése után a *lírayelv* sajátosságai közül kiemeli a stílust: „A lírai stílus a nyelv adottságaival is összefügg. Erre a lírikusok nemegyszer hivatkoznak is (Balassi, Kazinczy, Babits, Kosztolányi stb.)” (Szikszainé Nagy 2024: 13). A szerző kitér a *líraolvasás* fontosságára is: „minden mű dialogikus jellegű az alkotó (a mű) és a befogadó kommunikációjában, mert a jelentésképzés mindig nyitott, és az olvasóra vár a feladat: folytatni az értelemalkotást. Így a versszöveg mint produkció és az olvasás mint recepció párbeszédbe kerül” (14).

A *Stílustörténet* című **II. fejezetben** a szerző rámutat arra, hogy a stílustörténet mint önálló tudományág a stilisztikán belül – amely szintén csak később válik külön a retorikától és a poétikától – csak a XX. század elején jött létre, de még ma is eléggé kialakulatlan – bár Szabó Zoltán (*Kis magyar stílustörténet 1970, 1982; A magyar szépírói stílus fő irányai 1998*) munkái mellett épp a szerző munkái jelentenek sokat és vitték előbbre a tudományág fejlődését. „Ez a stílustörténet azzal a meggyőződéssel született, hogy a magyar irodalmi hagyomány nyelvi-stiláris értelmezése egyfajta esztétikai tapasztalat birtokában vezeti el az olvasót költészetünk befogadásához. [...] Mivel a lírai művek alapvető értelmezése a nyelvük, a stílusuk megértésén alapszik, ezért a könyv magyarázatai nyelvi-stiláris alapról indulnak” (20). A fejezetben a szépírodalmi stílus legfontosabb fogalmait ismerteti Szikszainé Nagy Irma.

A **III. fejezet** *A magyar líra rövid stílustörténete* címet viseli. A szerző sorra veszi a legelső írásban ránk maradt magyar nyelvű verstől, a korai ómagyar korban keletkezett *Ómagyar Mária-siralomtól* kezdve Csokonai *A rózsabimbóhoz* című versével bezárólag a líratörténet legfontosabb állomásait. Ezek közül most a *Julia szép leány* ballada elemzésére szeretném felhívni a figyelmet.

A szerző a balladamotívumok vándorlásáról szólva megállapítja, hogy bár az elemzett balladát Székelyudvarhely környékén, a Nyikó völgyében fedez-

te fel Kriza János, nem eredeti magyar témát dolgoz fel, „hiszen Európa több népköltészetében ismert ez a téma, vagyis vándormotívum” (41). Az elemző felhívja a figyelmet a nemzetközi, főként keleti vándormotívumok mellett az ősi magyar pogány hitvilág felidezésére is. A ballada stilisztikai jellegzetességei közé tartozik az ismétlés, a fokozás és a párhuzam alakzatai mellett a jelképek sora is. Például a „*búzavirág-szödni koszorúba kötni*” szövegrész többféle olvasatra ad lehetőséget, így jelentheti a párkapcsolatra készülést, de jelentheti a Krisztus menyasszonyává válás szándékát is. A ballada minden szereplője szimbolikusan beszél. A szövegre „önsírató, mélyen lírai, szuggesztív vallomásosság” jellemző (52). Mindez a rímszerkezetben és a szöveg grammatikai szerkezetében is tetten érhető.

*Búzavirág szödni koszorúba kötni
Koszorúba kötni magamot mulatni*

„Nem véletlenül szokták ezt a balladát páratlan szépségű, művészi tökéletességű alkotásnak tartani, hiszen különös ízt ad ennek a műnek az archaikus nyelvezetben megjelenő székely-csángó nyelvjárás több jellegzetessége” (53).

A **IV. fejezetben** a zsoldárlíra, majd a reneszánsz, a barokk és a rokokó stílustörténet egy-egy jellemző alkotóját és alkotását bemutató elemzése után a szerző két egyéni utat részletez: a klasszicista lírából Kazinczy Ferenc klasszicista epigrammastílusát és Berzsenyi Dániel Horatiust felidéző nemzeti klasszicista elégiko-ódájának jellegzetességeit. A két szerző közül a Kazinczy Ferencről szóló részt mutatom be.

Kazinczy Ferenc munkássága különösen azért jelentős, mert nemcsak a magyar nemzeti nyelv kialakulásáért folytatott harc vezérégyénisége volt,

hanem ugyanakkor a nyelv megújítása mellett a stílus megújításért is harcolt. Kazinczy az epigramma és az elégia műfajának kiváló művelője. Kétféle stílust különböztetett meg: az egyik a mindennapi közlések stílusa, a másik az irodalmi nyelv, a „fentebb stíl”. Az elemzésre kiválasztott, *A mi nyelvünk, az Isteni bája a szép Hellásznak, Római nagyság kezdő sorú epigramma* – nem a megszokott, a tankönyvekből jól ismert – a *Tövisék és virágok* egyik darabja, hanem azoknál később keletkezett, de jól tükrözi Kazinczy egyéni stílusát.

Az epigrammáról a következőket írja Szikszainé Nagy Irma: „Jellemző tulajdonsága a két kompozicionális egységre osztottsága: a gondolatot előkészítő expozíció és az ellentétre épülő csattanós zárlat mint formaépítő és stílusszerkezetet is meghatározó rendezőelv” (108). Az epigramma első része az idegen nyelvek mellett a magyar nyelv antik verselésre való képességét dicséri. A szerző kiemeli, hogy „az epigrammák művészi ereje a képiségükben rejlik. Kazinczy is képeivel jeleníti meg nyelvünk gazdagságát, kifejezőképességét” (110).

*...fut ha kell, mint férfi fut a cél
Nem tört pályáján: de szaladva, szökelve,
s mi közöttetek állunk.*

Az epigramma jól előkészített csattanója azt jelzi, hogy a magyar nyelv sem marad el a verskezdetben dicsért idegen nyelvektől: *Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk.*

Kazinczy saját alkotásai mellett talán a legfontosabb tevékenysége az irodalmi levelezése volt, amellyel irányt szabott a magyar nyelv művelésének, de összefogta az elszigetelten élő alkotókat is. Emellett jelentősek irodalmi adaptációi is, amelyekből vagy ame-

lyek ellenében indult útjára a modern műfordításirodalom is.

A könyv **V. fejezete** a magyar romantikus líra egyéni útjait mutatja be. A szerző sok szempontra kiterjedő elemzésekkel segíti elő az anyag megértését, gyakorlati hasznosíthatóságát. A fejezetben Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Arany János költészetének legfontosabb stílusjellemzőit elemzi a szerző, mint minden fejezetben, itt is kiemelve a bemutatott költőnek a magyar líra korábbi vonulatához képest újat hozó, stílusújító törekvéseit. A fejezet elején a romantika stíluskorának rövid ismertetését olvassuk.

Kölcsey Ferenc sokoldalú tevékenységét ismertetve a szerző megállapítja, hogy Kölcsey művei a klasszicizmus és a romantika határán keletkeztek. „Nagy belső átalakulása eredményeként a kazinczys klasszicizmustól a romanticizmus felé fordult, és ez ihlette későbbi romantikus vágytól áthatott, érzéseket megszólaltató költeményeit (*Csolnakon, Vágy*)” (131). Kölcsey romantikus verseiben nagy ívű látomások jelennek meg, pl. a *Huszt* című versében az optimista jövőkép. Mind a *Huszt*, mind az *Emléklapra* című epigrammában a cselekvő hazaszeretet a domináns üzenet.

Messze jövendővel komolyan vess össze jelenkort:

Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

Későbbi költeményeiben (*Zrínyi dala; Zrínyi második éneke*) a nemzeti peszsimizmus szólal meg, amellyel az volt a költő szándéka, hogy felrázza a magyar köznemességet, és politikai szerepvállalásával országgyűlési követként ő maga is tenni próbált az ország helyzetének jobbitásáért.

*És más hon áll a' négy folyam' partjára,
Más szózat és más keblű nép: (Zrínyi
második éneke)*

Szikszainé Nagy Irma az elemzett művekből kiemeli azokat a stilisztikai alakzatokat, amelyek a romantikus látomásos képeket jellemzik: megszólítás (aposztrofé), könyörgés, fikcionált dialógusok, fokozások (gradáció), túlzások. Az elemzett szövegekre a retorikus érvelés jellemző, ami a nyelvi-stilisztikai megformáltságban ölt testet: a szövegek kompozíciója retorikai felépítettségű.

Vörösmarty Mihálynak a líra stílustörténetében betöltött szerepéből kiemelten a költő romantikus epigrammastílusát elemzi a szerző. A sok értékes elemzés közül *A Gutenberg-albumba* címűt emeljük ki. A vers alkalmi ünnepi versnek készült a Gutenberg tiszteletére Németországban (a költő halála után) kiadott album számára. A felvilágosodás eszméi mellett (*kifárad az éj, kitörő napfény*) az emberi lét legfontosabb kérdéseire keresi Vörösmarty a választ. „A romantikus világgép szellemében a mű a legnemesebb eszméket programszerűen szólaltatta meg: az etikus magatartást, a békeszeretetet, az emberi jogokat, a népjogokat, és mindezt gazdag érzelmvilágot feltáró metaforákban jelenítette meg” (148). A vers romantikus látomások sorozata. A könyv szerzője részletesen kimutatja a romantikus stílusra jellemző szó- és mondataalakzatok, a romantikus tirádák, valamint a hangzás, a vers zeneiségét adó metrikai ismétlődésből adódó hexameter-pentameter sorpárok hatását:

Majd ha világosság terjed ki keletre nyugatról

És áldozni tudó szív nemesíti az észet.

A szónoki beszédekre jellemzően határozosan és logikusan építi fel a gondolatait

a költő. A könyv szerzője részletesen kimutatja a romantikus stílusra jellemző szó- és mondataalakzatok, a romantikus tirádák, valamint a hangzás, a vers zeneiségét adó metrikai ismétlődésből adódó hexameter-pentameter sorpárok hatását. „A grammatikai kidolgozottság és a logikai felépítés következtében a hangzás rétegzettségében a hanglejtésnek fokozott szerep jut: kétsoronként fokozatosan emelkedik a jelentéssel összhangban” (153).

A szubjektív látásmódú Petőfi Sándor romantikus népies stílusa című alfejezetben először a romantikus népies líra sajátosságairól olvashatunk. Az elemzéseket Petőfi különböző verseiből vett idézetek, költészete egy-egy új vonásának rövid bemutatása előzi meg, például a nyelvi újítás, a társadalmi és nemzeti elkötelezettség, a költő egyéni felelősségvállalása. „Petőfi költői pályája a népiesség nyomán indult el, de később csak egyik vonulatát adta a népies hagyomány, mert a népit nemzetivé fejlesztette” (159).

A szubjektív tájnézet (Kiskunság), a népies természetköltészet (*A puszta, télen*) meghatározza Petőfi egész költészetét. Az évszakok, a táji elemek, az antropolomorfizmus alakzatai szinte minden tájversében megjelennek. *A puszta, télen* című ismert verse, amely az iskolai tankönyvekben is szerepel, a negatív tájfestés szép példája. „A legfőbb versszerző ereje a képisége, látatva azt a bravúrt, hogy a hiányt is szemléletesen lehet ábrázolni. Így alig van a versben epikus mozzanat, helyébe „lírai leírás” lép” (164). Petőfi kedvelt képi eszköze a hasonlat, amelynek ebben a versben is fontos érzékeltető funkciója van:

*Mint befagyott tenger, olyan a sík határ,
Alant röpi a nap, mint a fáradt madár.*

Petőfi tájbrázolására jellemzőek a síkváltások is: „A romantikus leíró vers zárlatának látványképe síkváltással politikai tartalommal telítődő vízió lesz” (167). A verset világosan szerkesztett verskompozíció és magyaros ritmizáltság jellemzi. Petőfi látásmódjára egyszerre jellemző a tárgyiasság és a szubjektivitás. A fejezetet az intertextuális visszhang zárja, amelyben Petőfi *A Tisza* című versének egy részletére játszik rá Vörös István *A túlvilági Duna* és Lackfi János *A net* című versének egy-egy részlete.

A következő alfejezet az *Arany János késő romantikától távolodó lírastílusa* címet viseli. A szabadságharc bukása után az irodalom is távolodik a népi kezdetektől, a XIX. század végére nagy korszakváltás következik be. Arany költészete is lényegében változott meg: a romantikától és a népiességtől távolodva a költészet nemzeti jellegét hangsúlyozza. Arany költészetében a tárgyias, személyes hang az uralkodó. A lelkiállapotában bekövetkezett változás hozta létre az elégiko-ó dai hangnemet. Az *Őszikék* intim hangvételű versek, amelyek azonban csak Arany halála után jelentek meg. „...eltávolodott a Toldi nyelvtől az urbánusabb nyelvhasználat felé, verselése a korszerű líra megvalósulását segítette elő. Egyes *Őszikék*-beli versei már a szimbolizmus irányába mutatnak” (175).

Arany költészetének legszebb darabjai közül a könyv szerzője a *Vásárban* című verset elemzi részletesen. Az életképszerű keretben az emlékező lelkiállapotban zajló folyamat van a középpontban. Az életképszerű kompozíció, a vers népies motívumai jellemzik a költő stílusát, amelyet soha nem tagadott meg. A vers metaforái plasztikusak. Pl. az *alföldi szekér* az alföldi emberek és a költő sorsának szimbolikus képe, az

egér a sovány kis ló metaforikus megjelenítője. A megszólítások, kérdések, felkiáltások alakzatai erősen retorizálttá teszik a verset. Például:

*Gyékényes, abroncsos alföldi szekér,
Honnan cipel a sors – s e három egér?*

„Arany lírai stílusa korszakváltó, mert összetett lírai nyelvet valósított meg. Ez a személyes érzelmvilág, pszichikai állapot sokszínűségéből fakad” (187). Az alfejezet záró részében a *Vojtina ars poétikájára* rájátszó Orbán Ottó és Kovács András Ferenc egy-egy szép sorában megjelenő, intertextuális visszhangot olvashatunk.

A VI. fejezet A Nyugat stílusforradalmában a líra polifonizálódó stílusai címet viseli. A fejezetben Ady Endre, Tóth Árpád, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső egyéni stílusának jellemzőit mutatja be a szerző. A bevezetésben röviden értelmezi a Nyugat stílusforradalmát. Az uralkodó stílusirányzatok, mint az impresszionizmus, a szeceszzió, a szimbolizmus csak egyes alkotók műveiben jelentek meg, de nem váltak a magyar irodalomban meghatározó stílusirányzatokká. A Nyugat nagy érdeme, hogy teret adott a hivatalos irodalommal szemben a modern irodalomnak. A könyv gazdag anyagából az Ady Endre, Tóth Árpád és Babits Mihály költészetét bemutató részeket emelem ki.

Az első jelentős stílusorszak a **szimbolizmus**. Ez a világméretű áramlat Franciaországból kiindulva egész Európában tért hódított. A magyar szimbolizmus azonban rövid életű volt. A szimbolizmus igazi, bár megkésett magyar képviselője **Ady Endre**, aki „új időknek új dalival” tört be a magyar irodalomba. „Adyt a francia szimbolista alkotások ismere- te és belső alkata is arra készítette, hogy

látnokként mindent szimbólumnak képzeljen. A valós dolgokban felfedezni vélt titokzatosságok révén a reális jelenségeket mítosz látomásába foglalta bele” (195).

Ady Endre amellett, hogy költészete a magyar irodalmi hagyománnyal folytonosságot mutat, a szimbolizmus legkiemelkedőbb képviselője. Szikszainé Nagy Irma hangsúlyozza a költő *mítoszteremtő szimbolizmusát*, amit *A Tisza-parton* című vers részletesebb elemzésével mutat be. A költemény kiasztikus verskompozíciójában az ellentétek mellett a gradációnak és a felsorolás alakzatának is fontos stílus-teremtő funkciója van:

*Gémes kút, malom alja, fokok,
Sivatag, lárma, durva kezek,*

A vers első sorában (*Jöttem a Gangesz partjairól*) többféle megfejtési lehetőség rejlik: a magyarság keleti eredetére utalhat, esetleg felidézve a Szajna-partot. A látvánnyal sugallni akar a költő, ami a szimbolizmus egyik célja. „Ezek a hangulatasszociációkat keltő, visszatérő motívumok a szimbolizáció fontos összetevőiként az Ady-lírában” (197). A vers első sorával térbeli és szemantikai ellentétet alkotó alakzatot az utolsó sorban megjelenő, önmegszólító retorikus kérdésalakzat (*A Tisza-parton mit keresek?*) lezárja a gondolatmenetet. „Sajátos befejezettséget ad ez a kérdés: a lírai én helyzetét jelzi az öntematizálással. Ez a tárgyiasnak tetsző vers az utolsó sorában teszi egyértelművé: a költői személynység maximális intenzitású ebben a műben” (203). A nemcsak erre a versre, hanem Ady egész stílusára jellemző fontos stílusjegyek: a szemantikai opozíciókra épülő szimbólumteremtés, kiasztikus verskompozíció, hangulati kettősségből eredő tragikus pátosz, mondat szerkezeti divergencia, montázs- elvű szerkesztés.

Ady nemcsak mítoszt teremt a verseiben, hanem új létértelmezést is, a lírai én felértékelését, a kiválasztottság tudatát. Ady lírájára jellemző az ellentételezés, a képrendszerekben megjelenő „kontrasztos jelképháló” (200). A költő intertextuális visszhangjaként a *Harc a Nagyúrral* című versére Petri György, *Az eltévedt lovasra* Kovács András Ferenc egy-egy versrészletét emeli ki a szerző.

A magyar impresszionista stílus legjelentősebb képviselőjeként **Tóth Árpád** *Körúti hajnal* című versét elemzi részletesen Szikszainé Nagy Irma, miután az impresszionista stílusirányzat legfontosabb jellemzőit bemutatta az alfejezet bevezető részében. Az impresszionizmus a festészetből kiindulva jelenik meg az irodalomban.

Ahogy a festő ecsetje kibontja a képen a látványt, úgy bontakozik ki lépésről lépésre az elemzett versben a hajnal. A vers a *vak* sötétségből kiindulva „kameramozgásokkal” jut el a távolból közelítő közelképig, a ragyogó hajnali kép megjelenítéséig.

*Vak volt a hajnal, szennyes, szürke. Még
Üveges szemmel aludtak a boltok,
[...]
A Fénynek földi hang még nem felelt,
Csak a színek víg pacsirtái zengtek:*

Ellentétes fogalmi jelentésű szavakkal festi le a költő a napkelte előtti, közbeni és utáni időt, a pillanatnyi látvány felvilágosításával a fény születéséig. „A látvány hangsúlyozása miatt a vizuális és auditív csatornán érkező érzetek központi szerepre tesznek szert az impresszionista irodalom jellemzőjeként a nyelvi megjelenítésben” (215). Az öt érzék közreműködésével a különböző érzettársításokból létrejövő szinesztéziák zenei hatást teremtenek a versben. A hangzás fontos eleme

a versritmika, amely a sorok szótagszámából adódik: ötös és hatodfeles jambusok a szövegjelentéssel harmonizálva időnként lelassítják a ritmust (*Mint lassú dsinne, rosszkedvű koboldok*). A vers hatását a szigorúan szerkesztett kompozíciója is adja: az első és az ötödik versszak keretet alkot. A verskezdő *vak* jelző és a verszáró *nem látták* igei állítmány is keretet hoz létre, amely kiemeli a káprázatos látvány és a mögötte húzódó valóság közötti ellentétet.

A vers hatását fokozzák az ellentét stílus eszközei a hangzáson, a színvilágon belüli, valamint az élettelen és élő vagy a fiktív és valóságos elemeket kifejező nyelvi eszközök között. Intertextuális visszahangként Tóth Árpád: *Hegyi beszéd; Isten törött csellója, hallgatók* című verseinek egy-egy rövid részlete mellett a szerző Kovács András Ferenc *Valaki, aki szárny is, fény is* írásából közöl Tóth Árpád művészetét értékelő részletet.

A **Babits Mihály-i** „szenvedélyes és intellektuális” szecessziós stílus címet viselő alfejezetben a szecesszió stílusorszakára, valamint a stílusok sokféleségére és egyidejűségére hívja fel a szerző a figyelmet. A szecesszió stílusorszaka a XIX. és XX. század fordulóján jelenik meg a magyar irodalomban. A Nyugatnak nagy szerepe volt a szecessziós művek bemutatásában. Babits Mihály – „noha elhatárolódott az izmusoktól – érintkezett az avantgárd egyik-másik irányzatával, több stílus- és formakísérletet is kipróbált, sőt megelőzte az avantgárd újszerű formateremtését (pl. *Vakok a híd*on), szívesen élt az expresszionizmusra jellemző, kihagyásos beszéddel: tömondatos felkiáltásokkal, csonka metaforákkal. Bátran rombolta a régi formákat, és helyettük újat épített” (232).

Az *Esti kérdés* című versben mutatja be Szikszainé Nagy Irma Babits szecessziós stílusjegyeit. „Az emlékeket, a távoli tájakat az alkotó romantikus elvágódásával idézi fel színes metaforikus látványképek sorozatával” (234). A versben az emlékidézés, az idegen tájakra való elvágódás, a szépségkultusz, az élet és a halál kérdése, a lét értelmére történő válasz keresése jelenik meg. A szecesszió legfontosabb kedvelt elemei a szövegben: a látási érzetekkel alkotott szimbólumok, a díszítettség, az indázó mondat szerkesztés. A vers három alapközlését részletezések követik:

1. *Midőn azt est [...] a földet [...] el-takarja* → első részletezés
2. *Olyankor bárhol járj a nagyvilágban* → második részletezés
3. *Ott [...] arra fogsz gondolni [...] mire való?* → harmadik részletezés

Záró közlés (összefoglaló kérdés) (236).

Babits tudatos nyelvalkotó, ez a mondat szerkesztésére is vonatkozik. „[...] intellektuális lírájában nem szokatlan ez a barokkos zsúfoltságú, romantikus tirádákra emlékeztető, alá- és mellérendelő mondatokból szerteágazó mondat szövevény, de amelynek erőteljes belső tagolása van” (236).

Intertextuális áthallásként Babits Mihály *Ősz és tavasz között; A lírikus epilógja*, valamint a *Mint a kutya silány házban* című versei egy-egy részletének a Kovács András Ferenc egy-egy versrészletével való dialogizálására hívja fel a szerző az olvasó figyelmét.

A VII. fejezet *Az avantgárd és az avantgárd utáni modernség sokszínű lírástílusa* címet viseli. Ebben a nagy fejezetben Kassák Lajos, József Attila, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Weöres

Sándor és Pilinszky János költészetének jellemzőit villantja fel a szerző egy-egy jellemző alkotásuk stílusjegyeinek vizsgálatával az elemzéseiben.

A fejezet az avantgárd szemléletformáinak rövid bemutatásával, valamint a magyar avantgárd irányzatának ismertetésével kezdődik. Kassák Lajos a magyar avantgárd legfőbb irányzatainak a következőket tartja: 1. futurizmus, 2. expreszszionizmus, 3. kubizmus, 4. konstruktivizmus. „A magyar irodalmi avantgárd azoknak az irodalmi mozgalmaknak a gyűjtőneve, amelyek politikai és irodalmi programjaikkal a kor világirodalmi áramlataiba kapcsolódtak, és az 1910-es évek elejétől a 40-es évek végéig az irodalom meghatározó tényezői voltak. Tagadták a hagyományos szépségeszményt, a művészeti forma gyökeres átalakítására törekedtek” (273). A fejezetből a szerzőnek a József Attila és Pilinszky János költészetét elemző részeit emelem ki, de a többi költő nem kevésbé alapos és részletes bemutatására is szeretném felhívni a figyelmet.

„Az avantgárd utáni költőnemzedék filozófiai, természettudományos, pszichológiai érdeklődése mély nyomokat hagyott a lírai nyelv világán. A lírai szemléletváltásban felértékelődött az analízis alkat, a gondolatiság elemző hangneme, a tárgyias-intellektuális stílust alakító élményréteg, a logikai, szerkezeti áttekinthetőségre, egzaktásra törekvés és a retorikai alakzatok felújítása” (287).

József Attila intellektualizálódott lírástílusa is újat hozott a magyar líra stílustörténetében. József Attila a sokféle szellemi irányzat iránti érdeklődése következtében sokféle stílusban alkotott. Kezdetben a népköltészeti, majd a Nyugat nagy nemzedékének hangja, sőt fiatalon Ady motívumai is inspirálták. Gondolatrendszerére erőteljesen

hatottak a filozófiai, lélektani olvasmányai. „Mélylélektani élményanyagát át-
lényegítette költészete anyagává” (289).
A Karóval jöttél... kezdő sorú vers az
önmegszólító verstípushoz tartozik (vö.
Németh G. Béla 1967). A vers kezdő sorai
olyan párbeszédszerű helyzetet teremte-
nek, amelyben „a belső beszédet kivetítve
az ént helyezi a középpontba, noha gram-
matikailag teként aposztrófálja” (290):

*Karóval jöttél, nem virággal
feleseltél a másvilággal...*

József Attila költészete nem közvetle-
nül fejez ki érzelmeket, hanem képesíti
az elvont lelki tartalmakat. „A tárgyi-
asítás plaszticitása erőteljesen képvi-
seli a korán érkezettséget, a nem kellő
időben cselekvést: *Tejfoggal kőbe mért
haraptál?* Kései versei szembetűnő
retorizáltságának forrása egyrészt az ún.
önmegszólító vers jellegében, másrészt
kérdésalakzat-használatában keresen-
dő” (291). Kései verseinek komplex
képeiben a gondolat-, érzelem- és ma-
gatatartássíkok kapnak fontos szerepet.

A VII. fejezet záró alfejezete **Pilinsz-
ky János** „absztrakt tárgyiasságú” stílusát
mutatja be. Pilinszky versei szemantika-
ilag és formailag sűrítettek, a lelki tar-
talmakat nem mondják ki, de explicite
tartalmazzák. A *Harmadnapon* című
kötetének verseit a második világhábo-
rú utáni magyar líra legjobb darabjainak
tartja az irodalomtörténet. Költészetére
jellemző az absztrakt tárgyiasságú, dísz-
telen motívumok használata, mint pl. az
Apokrif című versére, amelyet a könyv
szerzője részletesebben elemez.

*Emlékszel még? Az arcokon.
Emlékszel még? Az üres árok.
Emlékszel még? Csorog alá.
Emlékszel még? A napon állok.*

A 10 versszakos vers első versszakában
a költő áldialógust folytat a megszólí-

tottal, valószínűleg Pierre Emmanuellel,
aki az *Apokrif* című verset fordította
franciára. Pilinszky az *Emlékszel még?*
anaforikusan ismétlődő megszólítással
arra utalhat, hogy Pierre Emmanuel elsza-
valta az *Apokrifet*. „Nemcsak a négyszer
megismételt kérdő formájú aposztrófé
(*Emlékszel még?*), hanem a vers beszé-
lőjének a kérdésekre adott »válaszai«
is fontosak (*Az arcokon. Az üres árok.
Csorog alá. A napon állok.*), amelyek-
ben a létezés tárgyasul” (357).

A versben a jelző és a jelzett szó kö-
zött szokatlan képzettársítások vannak
(*mezítelen sírkő; a csatakos virradat;
menekülő felhő; éber álom*), amelyek tár-
gyak, illetve természeti jelenségek meg-
személyesítései. Ezek a hatásos képek is
komor életszemléletet tükröznek. Pilinsz-
ky verseinek nyelvi megformáltságára
a nyelvi redukció jellemző. „Pilinszky
a lírai nyelv megújítójaként versesztétikai
újdonsgot felmutató, irányzatteremtő
erejű művész, így költészete líratörténe-
tileg különálló fejezetet képvisel” (365).
Intertextuális áthallásként az *Utószó*
című versre rímelve Kovács András Fe-
renc *Valaki követ álmodik* című versének
egy részletét emeli ki a szerző.

A könyv utolsó, VIII. fejezete *A poszt-
modern líra variációi* címet viseli. Ebben
a részben Petri György és Kovács András
Ferenc költészetének stílusújító szerepét
vázolja fel a könyv szerzője. A fejezet ele-
jén a magyar posztmodern stíluskorszak
rövid jellemzését adja Szikszainé Nagy
Irma. A XX. század viharos történelmé-
re, a felgyorsult világra mintegy válaszul
a félelem, az elbizonytalanodás érzelmei
kaptak kifejezést a költészetben. „A szét-
eső világban az egyén elbizonytalanodá-
sa rányomta bélyegét az irodalmi stílusra.
[...] Ez tükröződött:

– a nyelvi és műfaji hagyományok
felülírásában,

- a művek fragmentáltságában,
- az uralkodóvá vált posztmodern nyelvszemléletben,
- a líra hagyományos kereteinek kitágításában, sőt felbontásában,
- az irodalmi beszédmódok alulretorizált nyelvében,
- a lírai hang retorikaivá válásában,
- a dekonstrukcióban” (370–1).

A fejezetben elemzett szerzők közül **Petri Györgyöt** emelem ki, aki a magyar posztmodern líra tudatos, filozofikus, egyéni hangú képviselője. Kezdetben Petőfi és Arany, majd Ady, József Attila és Pilinszky János költészete hatott rá. A múltból az egyéni gondolatainak, érzéseinek megfelelő részt hasonítja magához. A költészet státuszával kapcsolatban a következőket vallja: „A poézis az életproblémák megjelenítésében és kezelésében átveszi még a filozófiáknak a szerepét is. A poézis több, mint a gondolat” (III: 359, idézi Szikszainé Nagy 373).

Amikor a hagyományokat meghaladta, Petri verseiben is a játékoság került előtérbe (Weöreshez hasonlóan). Erre jó példák anagrammatikus játékaik:

*Jönnek (nü, mi az, hogy jönnek?
előkúsznak a repedésekből,
a tavaszi nagytakarításkor megfordított,
kiprækkerolt matracokból)
a tányérnyalók, a tányérnyalók (Kívül)*

Petri a szonett formáját is újraalkotta, bár kezdetben nem használta ezt a versformát. Az *Elégia* című szonettjének versszerkezetében alapvetően a petrarcai hagyományt követi. „Ez a szonett valójában dominánsan énközpontú, létértelmező mű, amely hangot ad a magány (*Magamba, egyre beljebb*), az egye-

düllét, a társtalanság (*jaj, miért hagytál ilyen egyedül*), a magárahagyatottság érzésének (*Ha nem vagy itthon, üres a lakás*)” (378). A szonettben keverednek a stílusrétegek, a posztmodern versekre jellemző módon a költő felszámolja a linearitást is. Petri György *Hogy elérjek a napsütötte sávig* című versének áthallása Nádasy Ádám *Petri Györgyhöz* című versrészlete.

A magyar líra stílustörténete című könyv az egyetemi tankönyvek sorát gazdagítja. A téma iránt érdeklődő egyetemi hallgatókat, de a laikus olvasókat is segíti a szerzőtől megszokott figyelemmel és alaposággal minden fejezet végén összeállított stílustörténeti alapfogalmak rövid, lényegre törő megfogalmazása, valamint a gazdag felhasznált irodalom. A kitűnő szakmunkát a teljes szakirodalom-jegyzék és a stílustörténeti fogalmak tára zárja.

Jó szívvel ajánlom a könyvet az egyetemi magyar szakos tanároknak, tanárjelölteknek, valamint a középiskolai tanároknak is, mivel Szikszainé Nagy Irma olyan elméleti ismereteket és elemzési szemléletet ad, amellyel könnyedén megszerethető a verselemzés a középiskolai diákokkal is. Az elméleti ismereteket gazdag példaanyaggal szemlélteti.

Lőrincz Julianna

dr. habil. ny. egyetemi docens
Eszterházy Károly Egyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék,
Selye János Egyetem

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
E-mail: jel2ster@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1748-7033>

BALÁZS GÉZA

FÁBIÁN PÁL MUNKÁSSÁGA ÉS EMLÉKEZETE

Fábián Pál nyelvész munkásságának áttekintése, összefoglalása várat magára. A Magyar Nyelvőr szerkesztősége kiemelt feladatának tartja a visszaemlékezést és az értékelést. Fábián Pál neve először 1951-ben tűnik föl a szerkesztőség tagjaként a lapban (a felelős szerkesztő akkor Beke Ödön volt), és 57 éven át, haláláig, 2008-ig mindvégig a szerkesztőbizottság tagja, 1994–2008 között a szerkesztőbizottság elnöke volt.

Fábián Pál (a szerző felvétele)

Fábián Pál nyelvész, az MTA doktora, az ELTE professor emeritusa, a magyar nyelv helyesírásának kiemelkedő munkása, az 1954-es és 1984-es helyesírási szabályozás egyik fő alakja. A 20. század második fele magyar nyelvészeti tudományos és közéletének kiemelkedő és pótolhatatlan alakja. Kutatási területe a helyesírás, a nyelvművelés, a stilsztika és a szókészlettan. Szombathelyen született 1922. december 21-én (sokszor utalt ennek a napnak a történelmi előzményeire), és 2008. szeptember 14-én Budapesten halt meg.

Életéről

Fábián Gyula (1884–1955) és Biczó Ilona (1886–1970) szombathelyi középiskolai tanárok gyermeke. Testvérei Fábián Mária (1912–1980) festőművész és Fábián Gyula (1915–1985) zoológus, egyetemi tanár. Felesége Péterfy Éva (1928–2020), gyermekei Zsuzsanna (1950), Katalin (1951–1958) és György (1953).

A Fábián családról Kovács Árpád (2017) egy kiállítás kapcsán megható emlékezést írt. Ebből megtudhatjuk, hogy a (nagy)szülők (Kovács Árpádnak a szülei) azaz

a Fábián Gyula és Biczó Ilona művészpár Sárváron kezdte pályáját. A sárvári Galeria Arcisban 2017. április 2-án kiállítást rendeztek Fábián Gyula és Fábiánné Biczó Ilona képzőművészek sárvári éveinek emlékére. Itt mondta el emlékezését Kovács Árpád (2017):

„Nagyszüleinknek három gyermeke született. Gyula és Pál biológusként, illetve nyelvészként nagyszerű, széles körben, külföldön is elismert tudományos pályát futott be. Mária festőművész lett, és férjével – Radnóti Kovács Árpáddal – itt, Vas megyében éltek és alkottak. Magam általuk kapcsolódom a családhoz.”

Kovács Árpád ezután a család múltját és megpróbáltatásait írja le:

„Amikor nem sokkal a háború után megszülettem, Losoncra származó palóc nagyapám, Fábián Gyula művészi munkássága a hivatalosság számára éppen megszűnt létezni. Könyveit – még a 48-as szabadságharc centenáriuma óta éppen csak kiadott történelmi regényét is – bezúzták, és tiltó listára kerültek azok az ifjúsági folyóiratok is, amelyekben az ő írásai és Biczó Ilona illusztrációi megjelentek. Elvesztették értéküket az egykor országhatárokon túl is ismert, a magyar nép művészetét a teljesség igényével feldolgozó könyvek is, amelyekhez feleségével a rajz-illusztrációkat készítették.”

Egy konkrét emlék:

„Mivel nagyapámék apámékkal – és persze velünk, a gyerekekkel: a nyolc évvel idősebb Endre bátyámmal és velem – együtt éltek az akkor éppen Úttőrőre átkeresztelt szombathelyi Szent Imre utca műtermes családi házában, nagyapám szülei unszolására sétáira többnyire magával vitt.”

Az emlékezés mélyre ás:

„Valami olyasmi dereng ezekről a mindig azonos útvonalú, néhány saroknyi utakról, hogy csendben voltunk. Bár nagyapám a kezemet fogta, a mellette bóklászó kisgyerekről, rólam, alig vett tudomást. A korán öreggévált ember az ismerősökkel megállt, ráérősen beszélgetett, de alighanem ilyenkor is egyedül volt. Egy eldurvult, emberi értékeket összetörő korszakban minden értelmetlennek tűnhetett számára, hiszen a feleségével együtt felépített világa a befogadásról, a körülötte lévőkkel társává tevő toleranciáról szólt.”

„1955-ben, akkor halt meg, amikor mindez mit sem ért, s aligha bízhatott abban, hogy egyszer majd fáradt sétái helyén utcanév őrzi a nevét, a közreműködésével született néprajzi enciklopédiák majd újra alapmunkának számítanak, képei gyűjteményes kiállításokon tűnnek fel, és ifjúsági regényei közül lesznek olyanok, amelyeket ismét kiadnak.”

A nagyanyáról ugyancsak kedvesen emlékezik Kovács Árpád:

„A házaspár sokszínű és közös művészi teljesítményéhez a feleség, Biczó Ilona személyisége kellett. Budapesten született Nagyanyám, aki a XIX. század végi, emancipáló Magyarországon nőként az elsők között kapott művészdiplomát, ugyancsak igen jó grafikusművész, és hozzáteszem: csodálatos ötletgazda és szervező volt, aki a családot is példamutatóan összetartotta.”

Fábián Pál 1941-ben a szombathelyi Faludi Ferenc Gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta az Eötvös Collegium tagjaként. Tanárai közül szívesen emlékezett meg Keresztury Dezsőről, Lakó Györgyről, Szauder Józsefről, Gáldi Lászlóról, Hadrovics Lászlóról, Mátrai Lászlóról. 1947-ben magyar–olasz szakos középiskolai tanári végzettséget szerzett. 1947–1950 között Pécssett, az újonnan szervezett pécsbányatelepi Széchenyi-gimnáziumban olaszt, majd magyart tanított, 1949-ben igazgatónak is kinevezték. 1950-ben felkérték az akkor alapított (és sokak szerint „legendás”) Budapesti (másol: Apáczai Csere János) Pedagógiai Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének vezetésére. A főiskolán kiváló kollégák vették körül: Rácz Endre, Németh G. Béla, Szende Aladár, Szemere Gyula, András Katalin. A főiskola 1955-ös megszüntetését mindvégig sajnálta: „megbocsáthatatlan kultúrpolitikai hibának tartom, hogy 1955-ben a főiskolát feloszlatták” (Fábián 1999: 5). A főiskola megszüntetése után az ELTE Bölcsészettudományi Karára került, ahol a II. sz. Magyar Nyelvészeti (1970-től Mai Magyar Nyelvi) Tanszéken dolgozott haláláig: előbb adjunktusi, docensi, majd 1977–1996 között egyetemi tanári, közben 1984–1988 között tanszékvezető egyetemi tanári, majd 1996-tól professor emeritusi beosztásban. 1964 és 1969 között a Padovai Egyetemen vendégtanárként oktatott, Bolognában pedig lektor volt. Az olasz tanítványoktól inspirálva magyar nyelvkönyvet írt számukra *Manuale della lingua ungherese* címmel (1971). 1970–1972 között másodállásban a Művelődésügyi Minisztérium Tudományegyetemi Osztályán föelőadói beosztásban alkalmazták.

Számos tudományos tisztséget töltött be, s mindegyikben érdemben működött a magyar nyelvhelyesség megőrzéséért és megjobbításáért. Az MTA Helyesírási Bizottságának 1951-től tagja, 1954-től titkára, 1980-tól társelnöke; a Nyelvművelő Bizottságának 1952-től tagja, 1997–1999 között elnöke a két bizottság összevonásából létrejött Magyar Nyelvi Bizottságnak. A rendszerváltás után az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának vezetőjeként ő szervezte meg az első összmagyar (a határon túli nyelvszerveket is bevonó) nyelvművelő konferenciát 1992. október 15–16-án, majd ezt követően a szaknyelvi konferenciát (1992. november 6.). A nyelvművelés útkeresését és egyúttal megújítását kezdeményező konferencia anyaga a Magyar Nyelvőrben jelent meg (Magyar Nyelvőr 1993/4). Itt az előszóban így foglalja össze a valóban korszakos jelentőségűvé vált konferencia lényegét:

A két konferencia „szükségességének gondolata az MTA Magyar Nyelvi Bizottságában – a korábbi Anyanyelvi Bizottság és a Helyesírási Bizottság közös jogutódjában, a munkájukat folytató testületben – merült fel 1991 őszén, több ok miatt: az 1959-es

pécsi nyelvművelő konferencia óta szélesebb körű nyelvművelő tanácskozás nem volt; nyelvünk az utóbbi évtizedekben sokat változott, a legnagyobb mértékben (és legkevésbé segített) a szaknyelvek területén; az elmúlt évtizedekben nyelvművelésünkben új módszerek honosodtak meg; több tekintetben más szemlélettel vizsgáljuk a nyelvi jelenségeket, mint ennek előtte tettük; nyelvművelésünk társadalmi helyzete, anyagi háttere, az iskolához és a tömegtájékoztató eszközökhöz való viszonya a korábbi állapotokhoz képest módosult; a Magyar Nyelvi Bizottság az akadémiai bizottsági rendszerben különleges státust kapott azáltal, hogy minden osztály képviselteti magát benne, vagyis összeakadémiai testületté vált; stb.” (Előszó. Magyar Nyelvőr 1993: 395).

Kitüntetései és elismerései: Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozata (1951), Munka Érdemrend ezüst fokozata (1973), Kiváló Munkáért (1982), Déry Tibor-jutalom (1990), Kosztolányi-díj (1994), Lőrincze-díj (1996), Révai Miklós-díj (1999), a TIT elnökségének köszönő és elismerő oklevele (1961, 1983), TIT Aranykoszorús jelvény (1978), a TIT tiszteleti tagja (1986), a Kazinczy-alapítvány elismerése (1961, 1977), ELTE-aranydiploma (1997), Révai Miklós-díj (1999).

Munkatársai, tanítványai, tisztelői többször köszöntötték, például: Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születésnapjára (Kozocsa 1993). A megszólalók személyes emlékeiket osztották meg a Köszöntő Fábián Pál 80. születésnapjára (Hajdú 2002) című kötetben. Sírja a Fiumei úti sírkertben található.

Munkássága

„Hogy nyelvész lettem, az Pais Dezsőnek az érdeme: ő volt ugyanis az, aki észrevette bennem a hajlandóságot a nyelvtudomány művelésére. [...] Pais Dezső [...] meglátta bennem ezt a hajlamot, és egyrészt a kollokviumok, másrészt a szigorlatok alkalmával buzdított a nyelvészet művelésére [...]. Pais Dezső később is irányította lépteimet. Amikor lekerültem Pécsre, akkor is állandóan buzdított a munkára, doktori értekezési témát adott: a reformkor nyelvének köréből nekem jutott *A gazdasági élet nyelve* című témakör [...] Amikor Budapestre kerültem, akkor Pais Dezsővel a kapcsolataim még szorosabbakká váltak, és a nemzedékem tagjaival is. Elég szorgalmasan látogattam a Kruzsokot, ezt a híres »nyelvészintézményt«, és itt történt meg velem az az eset, amelyik aztán pályámat végképpen eldöntötte, hogy mi legyen a fő foglalkozásom a nyelvtudományon belül. Este tudniillik, 1952-ben Pais Dezső megkérdezte tőlem, hogy kedvem lenne-e Benkő Loránddal együtt a helyesírási szabályzatot dolgozni. Ekkor készült a tizedik kiadás. Én azt mondtam, hogy ha professzor úr megbízik bennem, én készséggel vállalom ezt a megbízást. Nem tudtam, hogy még 20–25 év múlva is tulajdonképpen ennek az invitálásnak a rabja, sőt [...] tisztségviselője leszek, [...] a Helyesírási Bizottság munkájába bekapcsolódva a bizottságnak 54-ben titkára lettem...” (Fábián 1999: 6).

Bölcsészdoktori disszertációját 1948-ban, kandidátusi disszertációját 1962-ben, MTA-doktoriját 1989-ben védte meg. A magyar nyelv helyesírási, stilisztikai és szókészlet-tani kérdéseinek (például a reformkor gazdaságának szókészlete stb.) kiváló kutatója lett. Példamutató volt emberséges, mindig konszenzust kereső egyénisége. Kiemelkedő volt tudomány- és oktatásszervező tevékenysége az Akadémián és az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén.

Tudományos munkásságát (néhány rövid nyelvművelő cikk közzététele után) a reformkori gazdasági élet nyelvének kutatásával kezdte (*Nyelvünk a reformkorban*, 1955). Figyelme ezután elsősorban az élőnyelv szókészletének vizsgálatára irányult. Szerzője volt *A mai magyar nyelv* című egyetemi tankönyv (1968) szókészlet-tani fejezetének. Foglalkozott a szóalkotás nyelvhelyességi kérdéseivel, a mozaikszókkal, az exonimákkal. Különösen fontos kutatási témája volt a magyar nyelvművelés története: *Nyelvművelésünk évszázadai* (1984, új kiadása Keszler Borbála utószavával: 2022).

A Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzatait szerkesztette (1954, 1984), amelyek nagy segítségére voltak a tudományos műhelyek, a hivatalok, az iskolák, az újságírás, a nyomdászat számára, de részt vett a 2015-ben megjelent kiadás előmunkálataiban is. Megírta az akadémiai helyesírás történetét (*Az akadémiai helyesírás előzményei*, 1967). Deme Lászlóval és Bencédy Józseffel megalapozta a mai helyesírás logikáját (*A magyar helyesírás rendszere*, 1966). Szorgalmazója és közreműködője volt számos szaknyelvi helyesírásnak: a földrajzi, kémiai, ásványtani, katonai, műszaki, orvosi, növényrendszertani, állatrendszertani helyesírásoknak, melyekben következetesen képviselte a szaknyelvi helyesírások egységét. Földi Ervinnel és ifj. Hőnyi Edével közösen jegyezte *A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai* című (1965, új kiadás: 1998) könyvet. Főszerkesztője az Orvosi helyesírási szótárnak (1992). Munkatársa volt *Az idegen szavak és kifejezések* Bakos Ferenc szerkesztette szótárainak (1957-től különböző változatokban). Deme Lászlóval közösen szerkesztette a Helyesírási kézisztárt (1988). Az ő közbenjárásának köszönhető, hogy az írógépek gyártásakor a hosszú magánhangzók billentyűit is kötelezővé tették. Elmondható, hogy a magyar helyesírás csöndes, alig látható, ám következetes munkása volt.

A helyesírás mellett másik területe a nyelvművelés volt. Erről szolt a szakdolgozata. Előbb Pais Dezső és Kovalovszky Miklós felkérésére a Magyarosan című lapba írt kisebb cikkeket a sportnyelvről, az amerikai magyarság nyelvéről. Lőrincze Lajos felkérte a *Nyelvművelésünk főbb kérdései* című kötet munkálataiba az idegen szavakról szóló fejezet megírására, ekkortól tekinthető szorosnak a barátságuk. 1980-ban jelent meg Lőrincze Lajossal közös kötete: *Nyelvművelés* (egyetemi jegyzet, második kiadása Tátrai Szilárd közreműködésével, 1999).

Nemzedékek tanulták a stilisztikát a Szathmári Istvánnal és Terestyéni Ferencsel közösen jegyzett, *A magyar stilisztika vázlata* (1958) című egyetemi tankönyvből, amelyben a szóhangulat kérdéseivel foglalkozó fejezetet írta. Társszerzője a *Nyelvtan – stílus – szónoklás* című (1960) kötetnek. Különösen a 19. század második felének nyelve és stílusa foglalkoztatta. A kor nyelvi fejlődéséről több közleménye jelent meg, például a *Nyelvőr* Jókai-számában (Balázs 2025) tőle idézett remek ta-

nulmány (Fábián 1976). Több éven át vezette a Mai Magyar Nyelvi Tanszék stílus-kutató csoportját.

Folyamatosan végzett nyelvi-ismeretterjesztő tevékenységet. Az Édes Anyanyelvünk folyóiratnak az alapításától (1979-től) haláláig szerkesztőbizottsági tagja, munkatársa. A Magyar Rádió 1992-ben indult, Tetten ért szavak című műsorának tíz éven át volt rendszeres előadója, ugyanebben az időszakban, Lőrincze Lajos halála után az Édes anyanyelvünk című rádióműsorban szerepelt Balázs Géza, Bencédy József, Deme László, Grétsy László és Szathmári István mellett (Kövesdy 2003). Tevékeny részt vállalt a Magyar Rádió nyelvi bizottságában is. Több tanulmánya megjelent a Rádió kiadásában (pl. Fábián 1994).

2000-ben Balázs Gézával és Grétsy Lászlóval megalapította a Magyar Tudományos Akadémia klubjában működő Szarvas Gábor-asztaltársaságot, amelynek haláláig fáradszóró, rendszeres látogatója volt. Bencédy József (1993: 8) ezt idézi tőle:

„Egész pályámon végig foglalkoztatott, milyen folyamatok mentek végbe nyelvünkben, s ezeket felderíteni igyekeztem – Ám [...] arra is törekedtem, milyen tanulságokat lehet levonni a múlt eseményeiből a mára nézve, illetőleg, hogy mit lehet, mit kell tenni a ma nyelvért, hogy gondolataink hű tükrözője legyen.”

Keszler Borbála (2002: 9) a köszöntőjében ezt emeli ki:

„Fábián Pál egész nemzedéke legszebb és legtermékenyebb éveit egy nehéz kor szorításában élte meg. Ebben az időben a legnemesebb feladat a nemzeti értékek átmentése, megőrzése és ápolása volt [...] maga mondta egyszer: »Helyesen írni és jó magyarnak lenni: ugyanaz.«”

Személyesen

Sok gondolatára emlékszem. Egyszer azt mondta nekem: „Kegyesnek kell lenni.” A teljes mondat valahogy úgy hangzott: „Az egyetemen év közben szigorúnak kell lenni, de év végén kegyesnek kell lenni.” A tanácsát megtartottam. A tanácsban egyszerre van benne a kötelezettség és a szeretet. Elgondolkodtam a kegyes szó sokféle jelentésén: kegyet osztogató, nagylelkű, szíves, kedves, irgalmas, szeretett, buzgón vallásos... Tanárom volt, jelentéstan- és stilsztikatanárom, később tanszékvezetőm a Mai Magyar Nyelvi Tanszéken, ő vett föl egyébként tanársegédnek, „kegyes” főnök volt (talán a legjobb főnököm, bocsánat az öt követőknek, igaz 15 éven át én is vezettem ugyanazt a tanszéket), azután hosszú éveken át nagyon közeli kolléga. Mivel 10 évig Szombathelyen is tanítottam, vezettem az ottani alkalmazott nyelvészeti tanszéket, egyszer megbeszéltük, hogy neki első, nekem meg második hazám lett Szombathely... Sokszor emlegette Szombathelyt és Vas megyét. Amikor a Magyar Rádió nyelvi bizottságában (amelyben több mint tíz éven át együtt dolgoztunk) a Széchenyi név kiejtéséről volt szó, a Vas megyei Vasszécseny példáját említette. Nemzedékeknek tanította a magyar nyelvtant, stílust. Az először kényszerűségből vállalt helyesírási feladatok országos hírűvé tették: a szakmán túl, a szakmai he-

lyesírások szorgalmazói mind ismerték, szerették nyugodt, elvszerű stílusát. A szakmai körökön túl ismeretterjesztő cikkeiből, rádió-előadásából is sokan ismerhették. Szép emlékeim közé tartoznak a Magyar Rádióban 1992-től a Tetten ért szavak műsorában a vele készült esti felvételek. Hangját a rádió archívuma is őrzi.

Ha egészen egyszerűen akarom mondani: ő volt mai helyesírásunk atyja. A 2015-ös újabb szabályozás gyakorlatilag megtartotta az általa kidolgozott alapelveket. Pedig a helyesírási szabályzás sohasem volt a nyelvészeti munka gyöngyszeme. Voltaképpen rabszolga- vagy segédmunka, a nyelvtudomány nem is nagyon értékelte, pedig jelentősége valószínűleg felülmúlja az összes nyelvészeti kutatást. Fábíán Pál is kényszerűségből vállalta a feladatot, de azután hű maradt hozzá, tanítványokat nevelt, és a szaknyelvi helyesírásokba bevonta más szakterületek, tudományok képviselőit, akik lelkesen követték. A helyesíráson mindig mindenki vitatkozik, ő visszafogottan, de határozottan, elvek alapján, olykor derűvel érvelt, és mindig képes volt a helyesírás szabályozásának az ügyét jó mederben, kellő kompromisszumok között tartani.

Feladatait elegáns könnyedséggel, kedvességgel, természetességgel, világos logikával, nyíltsággal végezte. Ezért is szerették sokan. Fő feladatának tartotta a nemzeti értékek, közte az összetartozás-tudat legfőbb szimbólumának, a nyelvnek a tanulmányozását, megismertetését, megőrzését, ápolását, terjesztését: a katedrán, az Akadémián, a könyvekben, a legapróbb kis cikkekben – és föltehetőleg az ábécé minden betűjében, betűkapcsolatában, szavaink egybe- és különírásában. Számára a magyar irodalom, a magyar nyelv és persze a helyesírás is nemcsak „kutatási feladat”, hanem szimbolikus értékű és jelentőségű volt. Utolsó éveiben is rendszeresen eljárt az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának üléseire (korábban éveken át elnökölte a szervezetet), csendben ült, de nagyon figyelt. Az egyik utolsó munkaértekezleten, amikor egyesek különféle, a rendszert szétziláló javaslatokkal álltak elő, szinte kérlelte a kollégákat: „Őrizték meg a magyar helyesírás egységét!”

Szakirodalom

- Balázs Géza 2002. Fábíán Pál nyelvészprofesszor köszöntése. *Magyar Nemzet* 2002. december 20. 14.
- Balázs Géza 2025. „Gyönyörködik a szokatlan és szép szavakban”. Jókai Mór és a magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 13–23. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.1.13>
- Bencédy József 1993. Köszöntő. In: Kozocsa Sándor Géza (szerk.): *Emlékkönyv Fábíán Pál hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Budapest. 7–8.
- Bolla Kálmán (szerk.) 1999. *Fábíán Pál. Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások* 15. Eötvös Loránd Tudományegyetem Fonetikai Tanszéke. Budapest.
- Előszó. *Magyar Nyelvőr* 1993: 395.
- Fábíán Pál 1976. XX. századi magyar nyelv és Jókai. *Magyar Nyelvőr* 3–7.
- Fábíán Pál (összeáll.) 1994. *A körzeti stúdiókról. A Magyar Rádió Nyelvi Bizottságának elemzése, 1993–1994*. Magyar Rádió Nyelvi Bizottsága. Budapest.

- Fábián Pál 1989. „...E táj nem enged”. Fábián Pál nyelvész. *Vasi Szemle* 43/2. 204–12.
- Hajdú Mihály (szerk.) 2002. *Köszöntő Fábián Pál 80. születésnapjára*. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Keszler Borbála 2002. Köszöntő. In: Hajdú Mihály (szerk.): *Köszöntő Fábián Pál 80. születésnapjára*. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 7–10.
- Keszler Borbála 2008. Fábián Pál (1922–2008). *Magyar Nyelvőr* 261–4.
- Kovács Árpád 2017. Egy művészcsalád sárvári indulásának képmélekei. *Vasi Szemle* 71/4. 495–500.
- Kövesdy Zsuzsa (szerk.) 2003. *Kedves Hallgatóim! Válogatás a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című műsorából*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Magyar Nyelvőr 1993/4. Az 1992. október 15–16-i nyelvművelő konferencia és az 1992. november 6-i szaknyelvi konferencia teljes anyaga.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola
és Németh Antal Drámaelméleti Intézet (Budapest)

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Pölcz Ádám

Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2023. 173 lap

Vannak kiadványok, amelyeket időről időre új köntösbe öltöztetnek. Ez történhet azért, mert a kötetek népszerűsége megköveteli a minél nagyobb példányszámban való megjelenést, vagy azért, mert a mű mérföldkőnek számít pl. a tudománytörténetben, esetleg azért, mert a kötet szerzőjének évfordulóját ünnepeljük. A *Nyelvművelésünk évszázadai* újrakiadásának célja az utóbbi kettővel jellemezhető: a szerző, Fábián Pál, az ELTE 2008-ban elhunyt professor emeritusa közérthető formájú, könnyen olvasható összefoglalását adja a nyelvművelés legfontosabb történéseinek (1982-ig). A kötet eredeti fülszövege így fogalmaz: „Fábián Pál [...] ebben a munkájában az érdeklődő nagyközönség számára foglalja össze mindazt, amit a nyelvművelés történetéről – kezdetétől napjainkig – tudni illik.”

A *Nyelvművelésünk évszázadai* második kiadása a Tinta Könyvkiadónál jelent meg *Az ékesszólás kiskönyvtára* sorozat 90. darabjaként. Az eredeti művet a Gondolat Kiadó adta ki 1984-ben, az újrakiadás az eredeti, szövegében változatlan lenyomata. Ennek megfelelően az egyes fejezetek tartalma és elrendezése sem változott: Nyelvfejlődés és nyelvfejllesztés (I.), Nyelvfejllesztő törekvések jelei a középkorban (II.), A XVI. század (III.), A XVII. század (IV.), A XVIII. század a nyelvújítás koráig (V.), A nyelvújítás kora (VI.), Nyelvművelés az ortológia jegyében (VII.), Nyelvművelésünk a második világháború óta (1945–1982) (VIII.), valamint a Zárószó és az Irodalom. Egyetlen különbség az első kiadáshoz képest az, hogy az új kiadás végén a kiadó Keszler Borbála professor emeritus személyes hangú visszaemlékezését, valamint Tompa József 1985-ös, az első kiadásról írott recenziójának részletét is közli, tisztelegve Fábián Pál 100. születésnapja előtt.

Ez volt az újrakiadás másik célja: Fábián Pál 1922-ben született, munkásságának hat évtizede alatt számos egyetemi jegyzetet (pl. *A mai magyar nyelv* című tankönyvet), nyelvművelő cikket és monográfiát írt vagy jegyzett társszerzőként. Nevéhez fűződik *A magyar helyesírás szabályai* 1954. évi 10. és 1984. évi 11. kiadása és az *Orvosi helyesírási szótár* megalkotása is. Érdekes tudomány- és technológiatörténeti tényre hívja fel a figyelmet Keszler Borbála: Fábián Pál „közbenjárásának köszönhető, hogy az írógépek gyártásakor a hosszú magánhangzók billentyűit is kötelezővé tették” (lásd az újrakiadás utolsó fejezetében közölt emlékezést). Előtte ilyenek nem voltak: a hosszú ékezeteket utólag, kézzel kellett a gépelt szövegekbe bejegyezni.

Fábián Pál kötetéből jól látszódnak azok a küzdelmek, erények és hibák, amelyekkel a nyelvművelés az évszázadok során nyomot hagyott a nyelvben és a nyelvhasználatban. Nincs talán még egy ilyen tömör összegzése a küzdelmeknek, amely a kódexek nyelvi kérdéseitől a humanistákon át a nyelvtanok megalkotásáig, valamint a nyelvújítás korától az újortológia hatásain keresztül a 80-as évek elejéig öleli fel a nyelvért való aktív cselekvés történetét. Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás,

Heltai Gáspár, Szenczi Molnár Albert, Komáromi Csipkés György – híres nevek, amelyek tulajdonosaihoz bibliafordítások, nyelvtanok kapcsolódnak. A nyelvújítás alakjai közül Fábián Pál bemutatja például Baróti Szabó Dávid úttörő munkásságát, és – olykor korabeli szemmel is – bosszantó, hovatovább nevetséges újításait, amelyekkel a kortársai ellenszenvét is kivívta. A nyelvújításról szóló fejezetben központi szerepet kap Kazinczy Ferenc alakja, és az ortológus-neológus vitában betöltött szerepe, valamint azoknak a szóalkotási módoknak a bemutatása, amelyekkel a nyelvújítók számos új szót hoztak létre. Ezeket ma ritkább szóalkotási módoknak szoktuk nevezni: szóösszerántás (pl. levegő + ég → lég), szócsonkítás [pl. diadal(om)], szóelvonás (pl. dacos → dac, gyönyörű → gyönyör), és természetesen megtaláljuk a szövegben a szóképzésnek, valamint a szóösszetételek létrejöttének különleges eseteit is. Olvashatunk továbbá Folnesics Lajos „nyöstényítési” kísérletéről, amely csúfos kudarcot vallott, és végigkövethetjük az Akadémia heroikus munkásságát a szaknyelvek magyarításában (többek között Bugát Pál híres-hírhedt túlkapásait is).

Az 1872-t követő időszak az ortológus ellenhatásról, annak okairól és a Magyar Nyelvőr mint az újortológia egyik szócsöve működésének kezdeteiről szól – egészen a két világháború közötti időszakig. A kötet utolsó fejezete pedig a második világháborút követő időszakot elemzi, ismerteti. A fejezet terjedelme (46 oldal) is mutatja, mennyire fontosnak tartotta a szerző az akkori nyelvművelés társadalmi helyzetének, eredményeinek bemutatását. Fábián Pál a következőt állapítja meg 1982-ben, a kézirat lezárásakor: „a magyar nyelv ápolása, tudatos fejlesztése szempontjából eredményes szakasz telt el, és van még folyamatban.” Ennek bizonyítására felsorolja közel 40 év nyelvművelő kiadványait, említést tesz a sajtó nyelvének szerepéről, valamint az elektronikus médiumok, de kiemelten a televízió fel sem becsülhető hatásairól. Nagy eredményként említi meg ugyanakkor, hogy az – egyébként Lőrincze Lajos által is képviselt – pozitív nyelvművelő szemléletet sikerült beemelni az iskolai oktatásba. Ez alatt például a magyar nyelv tantárgy önálló érdemjeggyel való jutalmazását, és a nyelvtani, nyelvművelő, stilisztikai és helyesírási ismeretekre irányuló erőteljesebb figyelmet érti.

Fábián Pál nem csupán egy történeti munkát hagyott az utókorra, hanem törekedett a nyelvművelés történetét motiváló társadalmi viszonyok értető bemutatására is. Célja az volt, hogy világos legyen az olvasó számára: milyen nemzetközi törekvések indokolták például a nyelvújítás megindulását, és hogyan hatott erre az ébredező nemzeti szemlélet; vagy milyen nyelvművelő feladatok várnak még a jövő generációkra a fejlődő technika, a tömegkommunikáció korában. És Fábián Pál nem feledkezik meg a határon túli magyarságról sem: a 80-as években talán szokatlan módon többoldalas ismertetést közöl a határon túli nyelvművelés helyzetéről.

A kötetet végigolvasva felmerül a kérdés: hogyan tovább? Hiszen a nyelvművelés és annak története nem ért véget 1984-ben, sőt a rendszerváltozás okozta nyelvi változások, a liberalizálódás a társadalomban és a tudományban éles, olykor személyeskedésig fajuló vitákat hozott. Ebben a korszakban jelentek meg olyan kiadványok, amelyek a magyar nyelv ezredfordulós állapotát elemzik, és földolgozzák a nyelvművelés körül zajló vitákat (lásd Balázs 1998, 2001, 2005a; Minya 2005),

de napvilágot látott a Magyar nyelvstratégiai kutatócsoport gondozásában egy olyan kötet sorozat is, amely öt éves ciklusokban tesz jelentést a magyar nyelv állapotáról (*Jelentés a magyar nyelvről*, vö. Balázs 2005b, 2010, 2016, 2021). Születtek emellett a magyar nyelv szókészletének változásairól szóló munkák (vö. Minya 2003, 2007, 2012, 2014, 2019), a nyelvművelés szerepét újraértelmezni hivatott művek (pl. Domonkosi et al. 2007; Kemény 2007), íródott a nyelvművelés retorikai gyökereiről szóló monográfia (Pölcz 2021) és a Magyar Nyelvőr történetét a 150 éves évforduló alkalmából feldolgozó mű is (Balázs 2022). Az MTA-hoz is kötődnek további, a nyelvművelés állapotáról is szóló kiadványok (Tolcsvai Nagy 2017, Tolcsvai Nagy et al. 2023).

A *Nyelvművelésünk évszázadai* megjelenése óta eltelt bő 40 év. Lehet, hogy itt volna az ideje egy hasonló összegző munka megjelentetésének, amelyhez jó alapot jelenthet az újrakiadott Fábrián-kötet is.

Szakirodalom

- Balázs Géza 1998. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z* Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. MTA. Budapest.
- Balázs Géza 2005a. „A magyar nyelv elé mozdításáról...” *Vitairat a nyelvművelésért*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza (szerk.) 2005b. *Jelentés a magyar nyelvről 2000–2005*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza (szerk.) 2010. *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Inter – Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest.
- Balázs Géza (szerk.) 2016. *Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015*. Inter. Budapest.
- Balázs Géza (szerk.) 2021. *Jelentés a magyar nyelvről 2016–2020*. Petőfi Kulturális Ügynökség. Budapest.
- Balázs Géza 2022. *A Magyar Nyelvőr viharos története (1872–2022)*. MNYKNT–IKU. Budapest.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kemény Gábor 2007. *Nyelvi mozaik. Válogatás négy évtized nyelvművelő írásaiból*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2005. *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelvművelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2007. *Új szavak I. – Nyelvünk 1250 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2012. *Változó szókincsünk – A neologizmusok több szempontú vizsgálata*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2014. *Új szavak II. – Nyelvünk 800 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2019. *Új szavak III. – Nyelvünk 850 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

- Pölcz Ádám 2021. *A nyelvművelés retorikai gyökerei. A nyelvhelyesség retorikai alapjainak hagyományáról.* MNYKNT–IKU. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője.* Gondolat Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) 2023. *Nyelv, kultúra és tudomány. Köszöntőkötet a Magyar Nyelvőr alapításának 150. évfordulójára.* MTA – ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.

Pölcz Ádám
egyetemi docens
ELTE Tanító- és Óvóképző Kar
Magyar Nyelvi és Irodalmi tanszék
E-mail: polcz.adam@tok.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0001-7039-8323>

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

SZATHMÁRI ISTVÁN 100. SZÜLETÉSNAPJÁRA

„Nem hal meg az, ki milliókra költi / Dús élte kincsét, ámbar napja múlt; / Hanem lerázván, ami benne földi, / Egy élető eszmévé finomul” – írja Arany János Széchenyire emlékezve. Így idézhetjük fel Szathmári István professzor úr, az ELTE korosztályokat útra bocsátó tanárának kedves alakját, aki 1945-től hosszú évtizedeken át tanította nyelvészetre, stilisztikára, az irodalom nyelvének szeretetére a magyar nyelv és irodalom szakos tanárok nemzedékeinek hosszú sorát. Szathmári István, mindenki „Pityu tanár ura” 1925. január 20-án született Kisújszálláson. Még csak nyolcéves kisdíák volt, amikor elhunyt a nagy irodalomtudós, stilisztika, tanár, Négyesy László, akinek az önképző körébe olyan klasszikusok jártak, mint Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes. Szathmári István akkor még nyilván mit sem tudott arról, hogy egykor a nagy előd méltó utóda lesz.

Szathmári István (Balázs Géza felvétele)

Életében mindig szeretettel emlékezett Kisújra, ahogy az ottaniak emlegették a szép alföldi kisvárost, amely útra bocsátotta a huszadik század zivatáros évtizedeit is átélő, nyitott lelkű, mindenre fogékony szülöttét, s amely a kölcsönös szeretet jeleként utóbb díszpolgárává választotta elismert, mindig hűséges, tudós fiát. Az ottani elemi iskola és a gimnázium, amely a Debreceni Kollégium kihelyezett részlege volt, jó

alapokat adott a kisdíáknak a továbbtanuláshoz. A műszaki pályáról Szathmári Istvánt az édesanyja beszélte le, mert Pestre kellett volna utaznia. De 1944-ben, amikor már Szolnoknál járt a front, a vonatok se mentek odáig. Így döntött a szomszédos Debrecen mellett, ahova magyar–francia szakra iratkozott be. Vidéki diákként kezdte a pályáját. Talán ezért ölelte magához élete során mindig olyan atyai szeretettel a távorról jött, megszeppenve botladozó fiatalokat, akik az ő keze alatt nevelkedve, a fővárosban is a pedagógus követendő példáját benne látva váltak országsszerte az általános iskolától a felsőoktatásig az anyanyelv ápolóivá, érzékeny lelkű pedagógusokká.

Az ember személyiségét alapvetően az élete végéig meghatározzák a gyökerei. Milyennek látta sok évtized távlatából Szathmári István ezt az alföldi kisvárost? A kunok földje volt ez a 13. századtól, akik katonáskodtak, így a hajdúkhöz, székeleyekhez hasonlóan kiváltságokat élveztek. A jászokkal együtt a magyaroknál lazább szerkezetű településeik, „szállásaik” voltak. Mint a Tiszántúl népessége, a lakosság idővel protestánsná vált. A szorgalom és gyarapodás a városban iskolát épített már a 18. században. A középiskolája a Debreceni Kollégiumhoz tartozott. Itt tanított Arany János, itt tanult Móricz Zsigmond. A kunok öntudata hagyományozódott, maga Szathmári István is középiskolai tanítónak vallotta magát. Meg is kapta a Karcagyon alapított Nagykunsági díjat. „Milyen a „kisúji ember”?” – kérdezte tőle Balázs Géza egy interjúban (vö. Balázs 2015: 25–33). A nyakas kun ember, a „vastagnyakú kálvinista” ragaszkodik a szokásaihoz. Vidám természetű, mulatni is szeret, tréfába hajló a beszéde, ugyanakkor szorgalmas, dolgozó. A beszédük dallamos hangzású, tisztán, tempósan ejtik a szavakat. A tiszai nyelvjáráshoz tartozik ez a dialektus. Nem véletlen talán, hogy az e tájról származó, műfordító Makai Imre is ebben a dialektusban szólaltatta meg a nyelvjárásban beszélő doni kozákokat Solohov Csendes Don című regényben. A magyar irodalomban Móricz Zsigmond prózájában köszön vissza a tiszántúli nyelvjárás. A szókincs, ami jellemző sajátossága egy-egy tájnyelvnek, hordozza a kisúji nyelvhasználat jellegzetességét. A *kukorica itt tengeri*, kiejtésben a *péncz itt píz*, a *lót lúnak* mondja az egyszerű ember. Ezt a keleti kiejtést és mondathangsúlyt mindannyian hordozzuk, akik innen származunk. Később a debreceni évek alatt ez a bensőséges kapcsolat fűzte össze a szülőföld mellett a legtöbbet emlegetett, kedvenc tanárával, Bárczi Géza professzorral is. Gyakran a természetből, a Nagyerdőből gyalog sétáltak haza a hosszú beszélgetés után a Libakertbe, ahol kedves tanára lakott. Nem véletlen, hogy összekapcsolva szülőhelyét és irányító tanáranak szellemiségét harmadéves korában már a Néprnyelvkutató Intézet gyakornoka lehetett. Aztán a fiatal felnőtt éveit Kisújszállásról elrepítették Párizsba, Jean Perrot professzorhoz a Sorbonne III-ra, Finnországba a Helsinkii Egyetemre, Turkuba s számos külföldi konferenciára, tanulmányútra. Igyekezett a korabeli magyar fiatalok Nyugatról való lemaradását pótolni.

Rendszerint messzire nyúlnak a gyökerei annak, hogy valaki milyen pályát választ, és aztán elkötelezi magát amellett egy életre. Visszamenve az elemi iskolába idézzük fel azt a korszakot, amely a Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásminiszter, kultúrpolitikus idejében megszervezett népiskolai rendszer kiszélesítését, egyete-

mek, kutatóközpontok alapítását jelentette. Ő volt az, aki külföldi kollégiumokat is alapított a tehetséges fiatalság számára a 20-as, 30-as években. Ez a szellemiség hatotta át az egész oktatásügyet. Az elemiben szerzett nyelvtani-nyelvi ismereteket Szathmári István az iskolai évei alatt a kisújszállási Református Gimnázium tovább tágitotta. A nyelvi szerkezetek sajátosságainak, az összefüggések szilárdabb megismerésében a latin nyelv, amit nagy óraszámban 8 éven át tanultak, nagyban segítette. Ezt követően a francia és a német is rávezette a nyelvek közötti különbségekre, s az anyanyelv szépségeire is. Arany Toldiját egy egész éven át elemezték poétikai, stilisztikai, retorikai, irodalomtörténeti szempontból. A kisdiák az ipartestületi könyvtárból 9-10 éves korától hordta haza olvasmányait, Gárdonyit, Jókait, Mikszáthot, Móriczot, de a külföldieket, Victor Hugót, Tolsztojt is. Ilyenformán érthető, hogy az alapokat megismerve meg is szerette az irodalommal és a nyelvvel való foglalkozást (vö. Szathmári: 2006: 266–73).

Már 1945-ben, elsőéves korában felvette a német szakot is, de mint nyelvszakosnak a háborús évek után kötelező volt az orosz elsajátítása. Személyes emlékei között sok, ma már alig hihető kedves részlet kapcsolódott a debreceni évekhez. Az oroszot például egy emigráns orosz grófnő tanította, aki a maga arisztokratikus eleganciájával lenyűgözte a huszoneves fiúkat. Bárczi Géza a francia és magyar nyelvészet, a nyelvjárásgyűjtés irányítója volt. A felesége – svájci lévén – a rokonságtól finom csokoládékat kapott, amit Bárczi Géza kitett középre az asztalra, s főleg a fiúk, közöttük Szathmári István is a háborús időkben ezt a finomságot nagy előszeretettel „vette pártfogásba”. A Rákosi-korszak kezdetét jelentő „fordulat éve”, 1948 a tanári diploma átvételére esett, amikor az iskolák államosítása miatt szükség volt a fiatal tanerőre. Így Szathmári István gyakorló tanár, kollégiumi nevelő, majd igazgató lett egy kereskedelmi iskolában. Szakfelügyelője az a híres irodalmár, Julow Viktor volt, aki élete végéig hű maradt Debrecenhez, s ekkor már felkérésére a fiatal kolléga bemutatóórákat tartott. Szathmári István így kapcsolódott ismét az egyetemhez, vezetett egyetemi nyelvjárásgyűjtést, ahol csoporttagja volt Szépe György, a későbbi nyelvészprofesszor. Saját szülővárosa, Kisújszállás *í-ző* nyelvjárásából írta a szakdolgozatát. Így lett Szathmári István a háború utáni években immár tanulmányokat is író nyelvész Debrecenben. Témavezető tanárának a nyelvszemlélete hatott rá leginkább. Számára ugyanis a nyelv, különösen az anyanyelv sokkal több volt, mint közlési eszköz. Az ő megfogalmazásában az emberi tudás fölhalmozódásának a tárháza, esztétikumot hordozó, művészi eszköz, a nemzeti tudat egyik letéteményese, amely érzelmi szálakkal is hozzánk kötődik (vö. Szathmári 2006).

A Bárczi Gézától kapott szakmai, módszertani, erkölcsi alapot még teljesebbé tette az a körülmény, hogy az egyetemi évek alatt az Eötvös József Kollégium mintájára létrehozták a Református Tanárképzőt, amelynek a fiatal nyelvész is tagja volt. Papp István magyar mondattani és finnugor nyelvészeti, illetőleg finn nyelvtörténeti szemináriumai, Juhász Géza irodalomtörténeti órái azért hatottak rá, mert az akkori írókat, Móriczot, Tamási Áront, Németh Lászlót és a népi írók munkásságát tárgyalta, s kötelező olvasmányokként kérte számon ismeretüket. A Református Kollégium közösségi életével, gazdag és mindig rendelkezésre álló könyvtárával,

a lehetőséggel, hogy legátusba (teológus hallgatói gyakorlatra) mehettek, egyfelől az életre nevelt, másfelől a jó szakemberré váláshoz járult hozzá. Közel volt Kisújszállás, az ismerős arcok, az ismerős, jóízű beszéd, az a világ, ami mindig biztos hátteret, elrugaszkodási pontot jelentett. Ne feledjük, közben zajlottak a nehéz háborús évek, s az azok után következő, még a fiatalokat is próbatétel elé állító politikával átítatott időszakok.

Ezt követően az 50-es években már Budapesten, az Idegen Nyelvek Főiskoláján találta magát, ahol a Magyar Nyelvészeti Tanszék alapítását bízták rá. Leíró nyelvtan, stilisztika, fordításelmélet került a látókörébe. 1955-ben Bárczi Géza tanszékére került, aki időközben Pestre költözött. Az irodalom nyelvének vizsgálata, a stilisztika ettől kezdve fő szakterülete lett. Egy újabb szembejövő, véletlen feladat 1983-ban Helsinkibe szólította magyar lektornak. Hungarológiát tanított. Főleg a romantika és a szecesszió korszakára irányította az ott töltött 8 év alatt a hallgatói figyelmét. Hazatérve az irodalmi kutatásaiért Faludi Ferenc-díjjal ismerték el. Az igazi értékek felfedezése, továbbadása volt az alapállása minden feladatban, amely hosszú pályája során elé került. Az ELTE dékánja, tanszékvezetője, a Magyar Nyelvtudományi Társaság főtitkára, majd alelnöke volt. De a vezetői feladatok mellett ízig-vérig pedagógus, igazi tanárszemélyiség maradt. Mint vallotta, a tanárság adottság. A tanárságot élni kell.

A nyelvészet műveléséről úgy nyilatkozott, hogy a magyar nyelvtudomány alakulásáról, a nagy nyelvészszemélyiségek szerepéről és még inkább saját nézeteik módosulásáról csak a mindenkori körülmények felidézésével, a saját életút figyelembevételével rajzolhatunk reális képet. A történelem úgy hozta, hogy hosszú évtizedeken keresztül mind az oktatást, mind a kutatást gyakori és hirtelen változások, reformok jellemezték. Eközben a külfölddel – mindenekelőtt a nyugati országokkal – való kapcsolatok erősen lecsökkentek. De a valóság az, hogy a konferenciaképes nyugati nyelvtudás mind a mai napig sok generációnál hiányos volt, és sajnálatosan napjainkig e téren van mit bepótolni.

Az 1970-es években Szathmári István az ELTE keretein belül elindította a Mai Magyar Nyelvészeti Tanszék mellett a Stíluskutató csoportot. De ezt megelőzően az akkori újabb irányzatok, a strukturalizmus, a transzformációs grammatika, a számítógépes nyelvészet, az információ- és kommunikációelmélet, a generatív grammatika, a szövegtan, a megújuló pragmatika, a kognitív nyelvészet stb. is ott volt a kutatott területek között. Egy iskolai osztályra való fiatalabb és idősebb felnőtt kutató 35-40 fős csapata csatlakozott a stíluskutatókhoz az ország minden sarkából Szombathelytől Debrecenig, Miskolctól Nyíregyházáig. Következtesen szigorú, de mindig empatikus, igazi „osztályfőnök” volt a professzor úr. Nem engedte egymás leszólását, s ha itt-ott a szakmai önbecsülés túltengése adódott, nagyon határozottan helyére tette a felnőtt csoporttagokat is. Ez vonzotta az igyekvő, távoli kutatókat is, akik minden hónapban kérés nélkül sorakoztak a Múzeum körúton, a BTK dékáni kis tanácsterme előtt az elkészített házi feladatokkal, a megírt elemzésekkel. Két felkért bíráló referált, majd vita következett az előre betervezett témákból. Céljuk a funkcionális stilisztika elméleti és gyakorlati kérdéseinek, stílustörténeti korszakainak megtárgyalása támaszkodva a történelem, a filozófia, az esztétika, az iroda-

lomtörténet, a művészettörténet stb. segítségére. Az évtizedek termékeként megjelent tanulmányköteteik később az új irányzatokban kiteljesedő, szakmai pályáívek első lépését dokumentálták. Ez a csoport lett végül a szerzője a 2008-ban Szathmári István szerkesztésében megjelent, a stíluseszközöket összefoglaló, mintegy 600 oldalnyi *Alakzatlexikon*nak is (Szathmári 2008). Szathmári tanár úr végtelen szakmai alázatát bizonyítja, hogy a 2010-ben megjelent *Stíluseszközök és alakzatok kislexikonjának* előszavában ő, akinek tudása minden közreműködő ismeretét felülmúlta, így írt: „*Itt mondok köszönetet az általam évtizedeken át vezetett Stíluskutató csoport kedves tagjainak, akik hozzájárultak, hogy az általuk megírt alakzatlexikonbeli szócikket felhasználjam a kislexikon megszerkesztésekor*” (Szathmári 1010: 5). Sokszor a csoport tagjai, többen 200-300 kilométerről utaztak vonaton. Debrecenből a tanár úrral egykorú kedves csoporttárs minden alkalommal vitt egy kis doboz „bűnös” csokoládét, mert ahogy 50-60 évvel azelőtt, továbbra is szerette Szathmári István a tilos édességeket. Több régi nyelvész tudós ott ült a csoport szemináriumain. Szabó Zoltán Kolozsvárról átkerülve még tagja lehetett a társaságuknak. Hálát adhatnak a ma még élő szakmai tagtársak, hogy még azokat a nagy tudósokat is személyesen ismerhették, akiket Szathmári tanár úr az önéletrajzi emlékezéseiben is megemlíttet.

A tudós tanárok, Szathmári István korosztálya folyamatosan vitákban edzette, önképző módon képezte magát. Ez a „*Kruzsok*” (*Kör, Szakkör*) nevű kerekasztal volt, amely évtizedeken keresztül rendszeres eszmecsere, beszélgetések, találkozások színhelye lett. Az 1870-es évek közepén ezt a fórumot még Budencz József hozta létre. Az orosz nyelvterületen kutató finnugor népeket, nyelveket elemzők számára indult eredetileg orosz tanfolyamként. De ebből nem lett sok minden, viszont megmaradt a havonkénti, fehér asztal melletti találkozás. A korosztály tudós tagjaival, Kniezsa Istvánnal, az orientalista Ligeti Lajossal, a romanista Eckhardt Sándorral, Bárcki Gézával, Balázs Jánossal, Lőrincze Lajossal – akiket ma már csak hírből ismernek a mai nyelvészek – egy asztalnál ült az akkor fiatal Szathmári Istvánt is. Az egyik fontos törvényük volt, hogy ha külföldi kutató, vendég érkezett akár keletről, akár nyugatról, illetl meghívni a „*Kruzsok*”-ba. Kezdetben 30-40 fő, majd a későbbi évtizedekben, 2000 körül, csupán 10-15 résztvevő adta havonta a Gellért sörözőben az asztaltársaság magját.

A nyelvtudomány újabb területei, a kognitív nyelvészet és a pragmatika iránt is nyitott volt a stíluskutatók csoportja. Szathmári István viszont az új irányzatok mellett a nyelvtörténet, a stílustörténet háttérbe szorult kutatásaira is felhívta a figyelmet. Ez nem került el a tudománytörténeti kutatásai fókuszát a Magyar Nyelvtudományi Társaság 100 éves történetének írása közben sem. Kiss Jenő nyelvészprofesszor a 90 éves Szathmári Istvánnak azt a kérdést tette fel, milyen érzés a régi, nagy magyar nyelvészek korosztályából egyedüli tudósként, egyetemi tanárként képviselni a folytonosságot a múlt és a dinamikus megújuló jelen között. Szathmári István a maga örök szerénységével úgy válaszolt, hogy büszkeséggel tölti el, hogy a legnagyobbaktól tanulhatott, s hogy Bárcki Géza, Pais Dezső, Benkő tanár úr voltak a kortársai. Ez adott biztos alapot, erkölcsi tartást egész pályáján, az anyanyelv szeretetében és ápolásához (vö. Balázs 2015: 23).

A 100 éves Szathmári István emléke előtt tisztelegve most megidézzük mindig mosolygós arcát, hullámos, fülét eltakaró szép ősz haját, ahogy mindenkihez volt egy érdeklődő kedves szava, osztozott a rábízottak családi örömeiben és tragédiáiban. Ha az elmúlás szóba jött, csendesen azt mondta: „*Mindnyájan odafelé tartók vagyunk.*” Talán Reményik Sándor *Végrendeletével* vallotta: „*Fáradságom adom az esti árnyaknak, / Szívemet vissza a szivárványnak. / Megnyugvásom a tiszta csendes égnek. / Mosolygásom a verőfénynek.*” 2020. november 3-án csendes tömegben kísérték Szathmári Istvánt, az ELTE professor emeritusát tanártársai, tanítványai, közeli és távoli ismerősei Budapesten végső nyughelyére. Azt, aki nemzedékek lelkét varázsoltta el az anyanyelv szeretetével, művelésével, s fénylő személyiségével tízezreket készített fel a nemes, tisztességes magyartanári pályára, örökre megpihent. Szellemisége és magával ragadó emberi alakjának emléke mindig velünk marad!

Szakirodalom

- Szathmári István 2006. *A magyar nyelvtudomány története*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Szathmári István 2010. *Stílus eszközök és alakzatok kislexikona*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Balázs Géza (szerk.) 2015. *Hatvan év a katedrán. A 90 esztendő Szathmári István köszöntése. Beszélgetés Szathmári István professzorral*. IKU – Inter Nonprofit Kft. Budapest. 25–34.

Cs. Jónás Erzsébet
professor emeritus
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
E-mail: csjonase@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0274-5503>

A SZARVAS GÁBOR NYELVMŰVELŐ NAPOK (1970–) ÖTVEN ÉVE

Több mint fél évszázaddal ezelőtt, 1970 októberében tartottak először nyelveművelő napokat Adán. Az Adáról elszármazott neves magyar nyelvtudósnak, Szarvas Gábornak a neve fémjelzi őket. Az adaiak mindig is büszkéek voltak a város nagy születtére, aki az MTA megbízásából 1872-ben megindította a Magyar Nyelvőr című folyóiratot, aki Simonyi Zsigmonddal együtt szerkesztette a háromkötetes Magyar nyelvtörténeti szótárt, és aki az új ortológia vezéregyéniségeként a magyar nyelveművelés megalapítójának számít. Már a XIX. század végén, 1896-ban szobrot állítottak neki Ada polgárai (ez azonban csak az első világháborút követő impériumváltásig maradt a helyén). 1972-ben, a Nyelvőr centenáriumán újabb szoboravatóra kerül sor: Szarvas Gábor bronz mellszobrát, Almási Gábor alkotását leplezték le. Ez alkalommal Bárczi Géza akadémikus méltatta Szarvas Gábor munkásságát és érdemeit. „Jelentékeny mértékben Szarvas Gábor érdeme, hogy most magyarul úgy írhatunk és beszélhetünk, ahogy írunk és beszélünk” – mondta a nyelvészprofesszor.

A Szarvas Gábor Nyelveművelő Napok megindítását az 1960-as években Jugoszláviában kialakult kedvező politikai légkör tette lehetővé. Ebben a liberálisnak nevezett időszakban egyfajta ideológiai enyhülésre került sor. Ekkor valósult meg az anyanyelvi pótoktatásnak, a szerb tanítási nyelvű tagozatra járó magyar diákok anyanyelvápolásának az eszméje, 1969-ben jött létre Újvidéken a Hungarológiai Intézet, 1971-ben indult két szabadkai folyóirat, az Üzenet és a Létünk, valamint a Magyar Szó társlapjaként a Nyelveművelő. „Ada nem feledkezik meg nagyjairól” – írta Urbán János a Magyar Szó 1968. december 23-ai számában. Ebben a cikkben Szarvas Gábor emlékének a megőrzéséről esik szó. 1969-ben már nyilvánvaló lett, hogy a következő évben Szarvas Gábor Nyelveművelő Napokat fognak tartani Adán.

Szarvas Gábor-gobelin Adán, a Szarvas Gábor-émlékszobában (Balázs Géza felvétele)

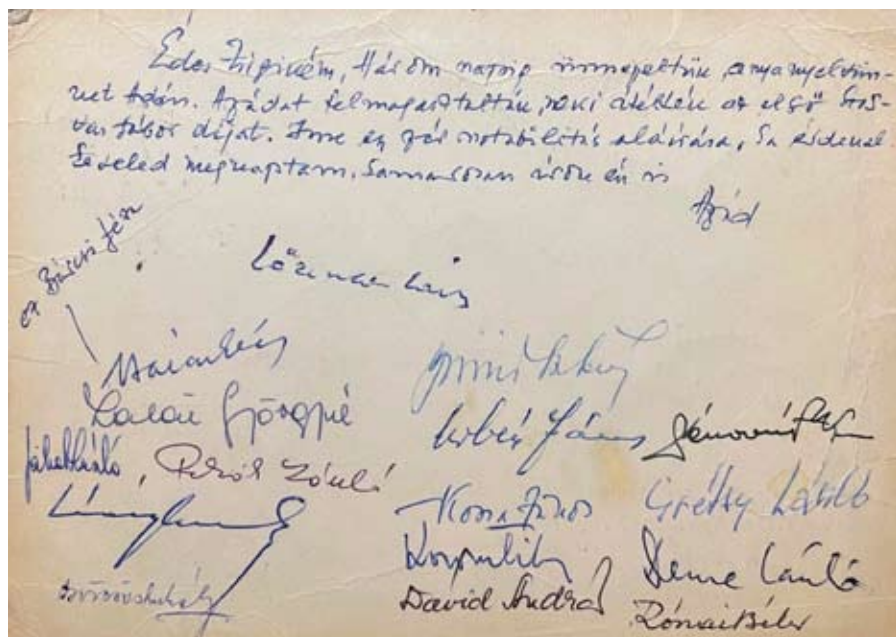
A szervezők előtt példaértékűnek számított, hogy a felvidéki Kassán már tartanak Kazinczy Nyelveművelő Napokat. Az adai Nyelveművelő Napok Szarvas Gábor életének és munkásságának, valamint

a tudományos igényű nyelvművelésnek a jegyében került megrendezésre. Kiállították Szarvas Gábor hagyatékát, egy küldöttség meglátogatta a nyelvész sírját, a nyelvművelésben elért eredményeiért Szarvas Gábor-díjjal tüntették ki Kossa Jánost, továbbá előadások hangzottak el a jugoszláviai magyarok nyelvhasználati helyzetéről, nehézségeiről, kérdéseiről. Az előadók közt találjuk Lőrincze Lajost, Rehák Lászlót, Keck Zsigmondot (azaz Kossa Jánost), Deme Lászlót és Kovács Józsefet.

1972-ben a Magyar Nyelvőr százéves jubileumához kötődött a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. A rendezvény fénypontja a szoboravató volt. A szobor a Szarvas Gábor-émlékműpályázat díjazott alkotásaként került a Művelődési Ház és az Egészség-ház közötti térre. Érdekességként megemlíthető, hogy a pályázaton ez az alkotás csupán harmadik helyezést ért el, de a közvélemény nyomására (és mivel az első és a második helyezett pályamű nem a nyelvészt ábrázolta) ezt készítették el. A Nyelvművelő Napokon a Nyelvőrrel és a hazai nyelvműveléssel kapcsolatos előadások hangzottak el. Előadóként szerepelt Lőrincze Lajos, Nyíri Antal, Szathmári István, Szeli István, Dávid András és Sinkovits Ferenc. Műsoron volt még vidám nyelvi vetélkedő általános iskolai tanulók részvételével, a fogalmazási verseny eredményhirdetése, a Szarvas Gábor-émlékiállítás megnyitása és a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület közgyűlése, kísérő rendezvényként pedig gyárlátogatás, irodalmi est és színházi előadás.

A játékos nyelvi vetélkedő a továbbiakban is műsoron szerepelt, a hetvenes években Grétsy László és Vargha Balázs vezetésével, a nyolcvanas években Molnár Csikós László volt a játékvezető, a kilencvenes évektől két évtizeden át Szűts László töltötte be ezt a szerepet. Az utóbbi években Szűcs Budai Engelbert vezeti a hetedikese

Levelezőlap Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok ADA 1970 emblémával, 1970. X. 12., pecséttel, Rados Csaba (Zsigikém) 24 Rue de Basfrois Paris XI Francuska címzéssel.

A szöveg: Édes Zsigikém, Három napig ünnepeltük anyanyelvünket Adán. Apádat felmagasztalták, neki ítelték az első Szarvas Gábor díjat. Ime egy pár notabilitás aláírása. S ... leveled megkaptam, hamarosan írok én is, Anyád. Aláírások: Lőrincze Lajos, Bárczi Géza, Zalai Györgyné, Jakab László, Rehák László, Urbán János, Kossa János, Korom Tibor, Dávid András, Pénovázt Antal, Grétsy László, Deme László, Rónai Béla (továbbá két azonosíthatatlan aláírás). A levelezőlapon található aláírásokat Molnár Csikós László azonosította, és ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „A levelet minden bizonnyal ifj. Keck Zsigmond anyja írta Párizsban levő fiának, hogy apja, Kossa János nyelvművelő Szarvas Gábor-díjat kapott Adán. A levelet Újvidéken adták postára, Zsigi szállásadójának címezve.”

játékos nyelvi vetélkedőjét, amelyen hagyományosan kéttagú csapatok képviselnek egy-egy iskolát. Idővel egyénivé alakult a verseny, azzal hogy a szóbeli részében a tíz legjobb írásbeli teljesítményt elérő tanuló vehet részt. A szervezőbizottság újjátása szerint már egy ideje 15 tanuló versenyez a színpadon.

1974-ben a fordítás kérdéseit vitatták meg a Nyelvművelő Napok tudományos ülészakán, 1976-ban „Nyelvhasználati szintek és stilisztikai vétségek közéleti nyelvünkben” volt a témakör, 1978-ban a jugoszláviai magyar nyelvű tankönyvek nyelvezetével foglalkoztak az előadók, 1981-ben pedig a beszélt nyelv került az érdeklődés középpontjába.

Az előadók köre 74-től kezdve fokozatosan bővült. 1974-ben előadást tartott Varga László, Mikes Melánia, Merényi Imre, Tarnóczi Lóránt, Hock Rezső, Horváth Mátyás és Gombár Imre, 1976-ban Horváth Mátyás, Hernádi Sándor, Szathmári Ist-

ván, Grétsy László, Rácz Endre, Pénovázt Antal, Lánicz Irén, Sátai Pál, Szloboda János, 1978-ban pedig Dávid András, Nagy József, Molnár Csikós László, Hernádi Sándor, Rácz Endre, Korom Tibor, Kálmán Béla, Varga Zoltán, Bálint János, Kaszás József és Gubás Jenő. 1981-ben előadásra készült, de nem tarthatta meg Molnár Csikós László, Deme László, Wacha Imre, Mikes Melánia, Matijevics Lajos, Penavin Olga, Saffer Veronika, Sátai Pál, Lánicz Irén, Marković Radmila.

A Nyelvművelő Napok történetének az első időszakában fokozatosan kialakult az a hagyomány, hogy az elhangzott előadások szövegét sokszorosították a szervezők, 74-ben már gyakorlatilag az egész anyag hozzáférhető lett sokszorosított formában (több előadás pedig folyóiratban is megjelent, elsősorban a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben). 1976-ban egy rózsaszín borítójú, stencilezett kiadvány került a meghívottak kezébe. A figyelmesebbek hamar észrevehették, hogy nem folyamatos az oldalszámozása: a 86. oldal után a 105. következik, a 133. után pedig a 144. Üzemi nyomdában készült, de nem ez az oka a hiányosságnak.

Politikai erők avatkoztak közbe, két előadónak, Hock Rezsőnek és Papp Györgynek a személyét alkalmatlannak ítélték arra, hogy olyan nagy nyilvánosság előtt szerepeljen, mint a Nyelvművelő Napok közönsége. Már sokszorosított előadásuk szövege így a kiadványba sem kerülhetett bele, a másorfüzetéről nem is szólva.

1978-ban és 1981-ben a Nyelvművelő Napok tudományos ülészakájának az anyaga teljes egészében nyomtatásban jelent meg, mégpedig az Oktatás és Nevelés 26., illetve 41. számában. A két anyag közt „csupán” az a különbség, hogy a 78-as évi el is hangzott, a 81-es viszont nem. Az 1976-ban történt eset ismétlődött meg, de jóval nagyobb mértékben. A háttérből árgus szemekkel figyelő politikai erők 1981-ben a teljes előadógárdát megfosztották a közszerepléstől. A szervezőbizottságot is elmarasztalták, a már szétküldött meghívók és a nyomtatásban megjelent előadás-szövegek ellenére a rendezvényt nem lehetett megtartani. A szervezők közül többen pártbüntetést kaptak. A helyzet drámaiságát egy esettel jellemezném. A szervezőbizottságnak a rendezvény betiltását követő ülésén nyilatkozatot kellett megfogalmaznia, hogy a következő évre halasztja a Nyelvművelő Napok megtartását. Urbán János, tucatnyi könyv szerzője próbálkozott a dologgal, de annyira izgatott volt, hogy egy épkezláb mondatot is alig sikerült összeállítania.

A következő év tavaszán, amikor Szarvas Gábor születésének emléknapija elérkezett, szóba sem került az elmaradt rendezvény megtartása, Szarvas Gábor szobrát még csak megközelíteni sem merete senki, nehogy csokrot helyezett volna eléje. Ilyen lehangoló véget ért a Nyelvművelő Napok történetének első időszaka.

A hivatalos rehabilitáció szerencsére (vagy inkább abszurd módon) nem sokáig váratott magára. 1982 őszén Szarvas Gábor ügye elmozdult a holtpontonról. A politikai erők zöld fényt adtak, hogy megünnepelhesük a nagy nyelvtudós születésének 150. évfordulóját. A vajdasági jelleg kidomborítása jegyében ötnyelvű plakátok készültek, ezek olyan helységekre is eljutottak, ahol még nem is hallottak Szarvas Gáborról. A tartomány szerb, horvát, montenegrói, szlovák, román és ruszin lakosai is tudomást szerezhettek róla. Megjelent Lánicz Irénnek a Szarvas Gáborról írt kismonográfiája, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete tudományos tanácskozást szervezett Szarvas Gábor munkásságáról (ezen előadó volt Lánicz Irén, Penavin

Olga, Gordana Jovanović, Matijevics Lajos, Papp György, Molnár Csikós László), december 11-én pedig Major Nándor jubileumi előadást tartott Adán a zömmel (kommunista) párttagokból álló közönségnek. Többek között hangsúlyozta, hogy minden nyelvnek vannak hagyományai, értékei és sajátosságai, amelyeket ápolni kell. A Nyelvművelő Napokról szólva elmondta, bővíteni kell a koncepcióját, hogy minél inkább saját erőnkkel oldjuk meg a nyelvművelés kérdéseit. Az új koncepció kidolgozása, megvitatása, jóváhagyása hónapok egész sorát vette igénybe, és egyébként sem került rá sor 1983-ban, hanem csak 1984-ben. 1984 novemberében a Tartományi Közművelődési Közösség keretében végre megalakult az új szervezőbizottság. A Nyelvművelő Napok megtartását 1985 októberére terveztük, többszöri kínos halasztgatás után végül 1986. január 26-án került rá sor. A téma a helyesírási szabályzat új kiadására való tekintettel igen időszerű volt: a magyar helyesírás szabályozásának általános és sajátos kérdései. A tudományos értekezlet megtartásának színhelyéül az újvidéki Bölcsészettudományi Kar szolgált. Referátumot tartott Ágoston Mihály, Papp György, Lánicz Irén, Molnár Csikós László és Fábrián Pál, korreferátummal szerepelt Tomán Mária, Faragó Kornélia, Szloboda János és Kovács T. Ilona. A Nyelvművelő Napok keretében Moholon nyelvművelő vetélkedőre került sor hetedikes tanulók részvételével (úgy, hogy a magyart környezeti nyelvként tanulókat is bevontuk a versenybe).

1987-ben a magyar beszélt nyelv kérdéseiről folyt tanácskozás (előadással vett részt rajta Papp György, Wacha Imre, Ágoston Mihály, Molnár Csikós László, Lánicz Irén, Guelmino Szilvia, Rajslí Ilona), 1989-ben pedig a „Nyelvi értékeinek és gondjaink” közös címhez igazodtak az előadók (Molnár Csikós László, Papp György, Lánicz Irén, Rajslí Ilona, Bagi Ferenc, Turi Márta, Katona Edit, Kemény Gábor). A nyelvi vetélkedő színhelye 1987-ben Kikinda, 1989-ben Topolya volt. Az 1987. évi Nyelvművelő Napok alkalmából Adán Szarvas Gábor szobrának a megkoszorúzására került sor, 1989-ben is volt koszorúzás, továbbá a Nyelvművelő Füzetek című sorozat bemutatása és nyelvészeti tárgyú művek kiállítása. Az Újvidéken tartott tudományos értekezletek anyaga nyomtatásban is megjelent. Az 1985/86. évi Nyelvművelő Napoké a Hungarológiai Közlemények 66–67. számában, az 1987. évi a 73., az 1989-es pedig ugyanennek a folyóiratnak a 80. számában (és különnyomatban is).

Ennek az időszaknak az újrakezdés nehézségein kívül a tudományosság erősödése is jellemzője volt. A Nyelvművelő Napok rendezvényeit különböző településeken tartották meg, ez hátrányosan befolyásolta az egységét, a tömegessége is némileg csökkent. A Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület és a Hungarológiai Intézet együttműködésének köszönhetően a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok átvészelte a nehéz éveket, sikerült biztosítani számára a folytonosságot, lehetővé tenni a megmaradását.

Már 1989-ben felvetődött annak gondolata, hogy ne csak formálisan rehabilitálják a Nyelvművelő Napokat, hanem ténylegesen, úgy, hogy visszakerüljön Adára a természetes közegébe. Ebben az évben ünnepelte fennállásának 25 éves jubileumát a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületek Szövetsége (akkor éppenséggel ez volt a neve). Egyesek a nyelvművelés sanyarú helyzetén keseregtek (mint Hock Rezső), mások viszont a nyelvművelő mozgalom újjáéledéséről beszéltek (mint Ágoston András).

1990-ben már Adán került sor a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok húsz évének a megünneplésére. Megemlékezést Szabó Szabados Ilona tartott. A Nyelv és tudat című tudományos ülésszak három előadója közül kettő sajnos távol maradt, csupán Hódi Sándor előadása hangzott el. Sajátos színt adott a rendezvénysorozatnak a Nyelvművelő Napok jövőjéről szervezett kerekasztal-beszélgetés. Voltaképpen itt dőlt el véglegesen, hogy Adán kell maradnia a rendezvénynek. A szokásos műsorpontok (koszorúzás, a kiállítás megnyitása, nyelvi vetélkedő, színházi előadás) nyilvános rádiófelvétellel bővültek (a Szabó Szabados Ilona vezette Szarvas Gábor Irodalmi Nyelvművelő Diáktudió műsoráról van szó), továbbá Szűts László tanfolyamot tartott a nyelvi játékok vezetői számára.

A kilencvenes években a rendezvény pénzelésében is változásokra kerül sor, a közösségi (önkormányzati és tartományi) pénzforrások adományozóktól és alapítványoktól befolyt összegekkel egészülnek ki, továbbá természetbeli juttatások is érkeznek. 1991-ben „A magyar nyelvi műveltség Jugoszláviában” gyűjtőcím alatt hangzottak el tudományos előadások, Molnár Csikós László, Göncz Lajos, Vajda József, Varga Zoltán író, valamint Hódi Éva tollából. Ebben az évben első ízben rendeztük meg a középiskolások beszédversenyét (Molnár Csikós László kezdeményezésére). Ennek az a célja, hogy fiataljaink beszédképességét erősítse, hogy ne csak szavalni tudjanak, hanem megadott témát, szöveget, gondolatokat meggyőzően előadjanak. Noha a tanárok közül többen szkeptikusan viszonyultak ehhez az elképzeléshez, az eredmény nyilván eloszlatta a kétségeket. A versenyzők többsége sikeresen megoldja a szövegértés és a szövegmondás feladatait mind a szabadon választott, mind a kötelező szöveg tekintetében. Külön értéknek számít, ha a középiskolás tanuló a megadott szöveg reprodukálásán kívül a saját gondolatait, véleményét is tolmácsolja. A sajtóvisszhangokban olykor beszédművészeti vetélkedőként szerepel, de inkább szónokversenynek felel meg. A versenyen részt vevők száma egyes években a harmincat is meghaladta. 2002-ben a korábbi évekhez képest jóval tömegesebb volt a verseny, negyvenen vettek részt rajta. Zömük vajdasági középiskolát képviselt, rajtuk kívül hat magyarországi és két erdélyi diák is benevezett.

1992-ben, 1993-ban és 1994-ben a 1991. évihez hasonló rendezvények szerepeltek a Nyelvművelő Napok műsorán. Az 1992. évi tudományos ülésszaknak az iskolai anyanyelvápolás volt a témája (előadást tartott Lánicz Irén, Horváth Mátyás, Grétsy László, Ágoston Mihály, Molnár Csikós László, Szabó Mihály Gizella, Szende Aladár és Pápainé Kemenczey Judit, Mulai Júlia pedig korreferátummal szerepelt). 1993-ban „Nyelvi kultúra – nyelvi közösség” gyűjtőcím alá sorakoztak az előadások (Pomogáts Béláié, Kolczonay Kataliné, Szűts Lászlóé, Ágoston Mihályé, Molnár Csikós Lászlóé és Bosnyák Istváné). 1994-ben a család és az anyanyelvi tudat jegyében mondták el fejtegetéseiket a hazai és a külföldi előadók (Pomogáts Béla, Mirmics Károly, Molnár Csikós László, Varga Zoltán, Harmath Károly és Kolczonay Katalin). Ennek az utóbbi ülésszaknak az előadásai közül négy teljes terjedelmében megjelent az Üzenet című folyóirat 24. évfolyamának 12. számában (és különnyomatban is).

Fontos mozzanatnak bizonyult a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok életében az a körülmény, hogy 1993. február 4-én megalakult az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület. Ez hozzájárult a szervezési teendők észszerűsítéséhez, és erősítette

a Nyelvművelő Napok jogállását (teljesen azonban nem oldotta meg). Noha nem a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesülettől való eltávolodás volt az alapítók szándéka, sajnálatos módon ez is egy folyománya lett. A két egyesület közötti illetékeségi és egyéb nézetkülönbséget sikerült tisztázni, úgyhogy ez a rendezvény továbbra is betölthette azt a szerepet, amit közösségünk elvár tőle, hogy a hazai nyelvművelés legfontosabb megnyilvánulása, kiteljesedése legyen.

1995-ben „Nyelvművelésünk múltja és távlatai” volt a tanácskozás közös címe (előadásával szerepelt Lánicz Irén, Molnár Csikós László, Grétsy László, Wacha Imre, Ágoston Mihály, Hódi Sándor, Rajsli Ilona, Szloboda János), 1996-ban a magyar nyelv és művelődés évszázadaival foglalkoztak az előadók (Pusztay János, Rokay Péter, Gerstner Károly, Rajsli Ilona, Ágoston Mihály, Toró Tibor), 1997-ben pedig nyelvünk helyzetével (Szűts László, Kiss Jenő, Péntek János, Ágoston Mihály, Várady Tibor, Papp György, Molnár Csikós László, Wacha Imre, Cserniczkó István). 1998-ban a pszicholingvisztika jutott kifejezésre néhány dolgozat erejéig, a nyelv és a lélek viszonylatairól érkezett Hódi Sándor, Cseh Márta és Göncz Lajos, 1999-ben „A magyar nyelv helye a világban” témakörében fejtette ki gondolatait Janusz Banczerowski, Mikola Tibor, Rajsli Ilona, Molnár Csikós László, Pomozi Péter, Hódi Éva.

2000-ben rendkívüli körülmények között folytak az előkészületek, de a szervezők a nehézségek ellenére sem álltak el attól, hogy a vajdasági magyar nyelvművelésnek a legjelentősebb rendezvényét ebben az évben is megtartsák. Külön örömet jelentett az, hogy a hónap második hetében (tehát a rendezvény előtt) elhunyt a sajtót A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 30 éve című millenniumi kiadvány, valamint a Nyelvművelő Napok 1999. évi rendezvényéről szóló könyvecske. Az „Anyanyelvünk a harmadik évezred küszöbén” című tudományos konferencia előadói voltak a debreceni Sebestyén Árpád, az újvidéki Ágoston Mihály, a budapesti Szűts László, a zentai Hajnal Jenő, a budapesti Wacha Imre, valamint a magyarkanizsai Papp György.

A 2001. évi tudományos tanácskozás témája az „Idegen nyelvi hatások a magyar nyelvben” volt. Előadást tartott Balázs Géza (Idegenszerűségek a mai magyar nyelvben), Büky László (Mennyire idegen egy nyelvi elem?), Molnár Csikós László (Az idegen szavak meghonosodásának kérdései), Lánicz Irén (Nézetek az idegenszerűségekről a XVIII. és a XIX. században), Minya Károly (Idegen szavak a rendszerváltozás óta), Katona Edit (Mindennapi idegenszerűségeink jellege és elfogadottsága), Koltói Ádám (Ezt jól elshowztuk! – Médiamódi).

2002-ben az írás és az olvasás témakörének jegyében tartott rendezvénysorozat jelentőségét két aktualitás is növelte, mindkettő százhetven éves jubileumhoz kapcsolódik: 1832-ben született Szarvas Gábor, és ebben az évben tette közé a Magyar Tudományos Akadémia az első egységes helyesírási szabályzatot. Előadást tartott Nagy János (Szeged), Rajsli Ilona (Újvidék), Zimányi Árpád (Eger), Papp György (Újvidék), Cs. Nagy Lajos (Budapest–Kolozsvár), Csáky Sörös Piroska (Újvidék), Csányi Erzsébet (Újvidék).

2003-ban a kommunikáció kérdéseire kapcsolódtak a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok rendezvényei. Ez a tudományos ülészakon jutott legfőképpen kifejezésre, amelynek előadásai a nyelvi és a nyelven kívüli kommunikáció témája köré csoportosultak. Előadók voltak: Hódi Éva, Balázs Géza, Lánicz Irén, Síklaki István,

Molnár Csikós László, Németh Enikő, Franyó Zsuzsanna. 2004-ben a rendezvények a nyelvi stílus jegyében folytak, ezzel összhangban Balázs Géza, Láncz Irén, Kemény Gábor, Hózsá Éva, Kormányos Katona Gyöngyi tartott előadást.

2005-ben a játékos nyelvi vetélkedő írásbeli részével egyidejűleg, tíztől tizenegy óráig – újjátásként – a község negyedik osztályos tanulóinak egy csoportja is részt vett a nyelvi játékban, amelyet Szűcs Ilona nyugalmazott tanár vezetett, a zsűrizést pedig a felsősöket kísérő tanárok látták el. Néhány évig Szűcs Budai Engelbert, majd pedig Molnár Csikós László volt a játékvezető, jelenleg Polyák Szollár Anna végzi ezt a feladatot.

2005. október 15-én Szarvas Gábor mellszobrának megkoszorúzását követően Almási Gábor szabadkai szobrászművész retrospektív tárlatának megnyitására került sor. A jelenlegi Szarvas Gábor-szobor is az ő munkája. A kiállítást a művész életrajzírója, Ninkov Kovacev Olga nyitotta meg. A tudományos ülészakon a helyes és szép magyar beszéd témaköréhez illeszkedett Hódi Éva, Balázs Géza, Molnár Csikós László, Szűts László, Pásztor Kicsi Mária előadása.

2006-ban a „Szavaink és neveink eredete” közös cím fogta egybe az előadásokat, amelyeket Kiss Gábor, Posgay Ildikó, Molnár Csikós László, Körmendi Ferenc tartott.

„A magyar nyelv és kultúra a világhálón” volt a címe a 2007. évi rendezvénynek. A tudományos ülészak kezdete előtt kettős díjátadásra került sor, Szűts László Az év nyelvművelője elismerésben részesült, Hódi Sándor pedig Szarvas Gábor-émlékérmeket kapott. Szűts László tevékenységéről Balázs Géza beszélt, Hódi Sándor érdemeit pedig Molnár Csikós László méltatta. Előadást tartott Láncz Irén (Szarvas Gábor, a nyelvész és a nyelvművelő), Prószéky Gábor (Igényesség, helyesírás, számítógép), Hódi Sándor (A világháló néhány nyelvi, kulturális vonatkozásáról), Balázs Géza (Az internet-korszak kommunikációja), Hajnal Jenő („Ha védőháló feszülne az égen” – A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet digitalizálási tervei), Kiss Gábor (Szótárak az internet korában különös tekintettel az Értelmező szótár + című kiadványra).

A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 2008. évi konferenciája a nyelvek és a nyelvjárások jövőjének volt szentelve. Előadások: Miként vélekedünk a nyelvjárásokról? (Kiss Jenő), A nyelvek viszonylagos nagysága (Molnár Csikós László), Nyelvjárások reneszánsza? (Balázs Géza), Nyelv földrajzi kutatások a Délvidéken – múlt, jelen, jövő (Juhász Dezső), Élő bácskai nyelvjárások (Silling István), A magyar nyelv uniós lehetőségei (Samu Erika).

2009-ben a „Nyelvújulás és világlátás” című tudományos tanácskozáson hat előadás hangzott el: Hódi Sándor: Nyelv és világlátás, Balázs Géza: Anyanyelvi világképünk, Molnár Csikós László: A magyar nyelvújítás helye az európai nyelvek megújulásában, Várady Tibor: Megjegyzések határok és nyelvek valóságáról, Pusztai Ferenc: Hagyomány és újítás a magyar szóalkotásban, Mínya Károly: Az új szavak több szempontú megközelítése.

A 2010. évi, jubiláris Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok rendezvényei a nyelvstratégiának és a nyelvművelésnek a kérdéseivel voltak kapcsolatban. Konferen-

Szarvas Gábor mellszobrának megkoszorúzása Adán 2007-ben
(Balázs Géza, Szűts László, Kiss Gábor, Prószéky Gábor)

cia-előadások: Négy évtized az anyanyelv szolgálatában – Negyvenéves a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok (Hódi Éva), A nyelvstratégiától a kulturális stratégiáig (Pomogáts Béla), Nyelvstratégia – nemzetstratégia (Hódi Sándor), Miért van szükség magyar nyelvstratégiára? (Balázs Géza), Magyarul Romániában – helyzetek és lehetőségek (Gál Noémi).

A 2011. évi tudományos tanácskozáson (Nyelvhasználati jogok és lehetőségek) az Ada község képviselő-testületének tanácstermében egybegyűlt vendégek és érdeklődők Konc Éva operaénekes fellépése után meghallgathatták dr. Ortutay Katalinnak, Várkonyi Zsoltnak, Deli Andor magiszternek, dr. Pál Tibornak és dr. Szoták Szilviának az előadását.

A 2012–2020 közötti időszakban a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok témái a következők voltak: Beszéd- és szövegértés, A gondolkodás és a nyelv, Nyelv és közösség, A nyelv határai, A nyelvi norma, Nyelvi kultúra – nyelvi viselkedés, Nyelvhasználati változások napjainkban, A nyelv és az etika, A nyelvművelés időszerezése. Ezekben a tanácskozásokon előadást tartott: Balázs Géza (négyyszer), Bogár László, Bóna Judit, Fűzfa Balázs, H. Varga Márta, Hódi Éva (kilencszer), Hódi Sándor (kilencszer), Horváth Péter Iván (háromszor), Karácsony Fanni (kétszer), Kardos Tamás (kétszer), Kemény Gábor (háromszor), Kolozsi Béla, Kugler Nóra, Láncz Irén, Magyarai Sára (kétszer), Molnár Csikós László (nyolcszor), Nemesi Attila László, Pásztor Kicsi Mária, Pomogáts Béla, Pomozi Péter (hatszor), Pölcz Ádám, Pusztay János, Sólyom Réka, Tóth Szergej, Várady Tibor. 2020-ban a járványhelyzet miatt a tanácskozás rendhagyó módon zajlott, mivel az előadóknak csak egy része tartotta meg személyesen az előadását, egyes előadásokat viszont felolvasás vagy videó formájában hallgathattak meg a jelen lévők.

A Nyelvművelő Napok dokumentumai 1996 óta minden évben külön kiadvány formájában jelennek meg. Ebben rendszerint helyet kap az előző évi rendezvény programja, az elhangzott előadások szövege, a rendezvény sajtóvisszhangja, a támogatók névsora, a rendezvény képanyaga, továbbá szerepelnek a játékos nyelvi vetélkedő feladatai, résztvevői és díjazottjai, a középiskolások beszédversenyének kötelező szövege, résztvevői és díjazottjai, a negyedikesek nyelvi játékának résztvevői és díjazottjai stb. Balázs Géza több alkalommal bemutatta modern nyelvstratégiai törekvéseit, itt foglalta össze a magyar nyelv-művelés utóbbi másfél évtizedének eseményeit, egy későbbi, a fél évszázadot lezáró kiadványban pedig értékelte a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 50 éves történetét (Balázs 1996, 2006, 2020, 2021).

A 2020. október 15–16. közötti, 50. jubileumi ünnepség kiadványában (Hódi 2000) a nyelv-művelés időszerűségéről írt Balázs Géza, Hódi Éva, Hódi Sándor, Kemény Gábor, H. Varga Márta, Molnár-Csikós László és Pomozi Péter.

2021-től a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok új keretek között folytatódik.

Szakirodalom

- Balázs Géza 1996. Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai. *Magyar Nyelvőr* 250–63.
- Balázs Géza 2006. A magyar nyelv-művelés tizenöt éve. In: Hódi Éva (szerk.): *Anyanyelvünk szolgálatában. A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület jubileumi kiadványa*. Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület. Ada. 2005. 13–23.
- Balázs Géza 2020. *Kultúra- és nyelvvesztésünk ötven éve*. (Ötven év anyanyelvünk művelésének érdekében, Az 50. éves adatai Szarvas Gábor nyelv-művelő napok köszöntése.) In: Hódi Éva szerk. 13–22.
- Balázs Géza 2021. *A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület helye napjaink nyelv-művelő tevékenységében*. In: Hódi Éva – Molnár-Csikós László – Hódi Sándor. 11–17.
- Hódi Éva (szerk.) 1996. *25 éves a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok*. Ada, 1995. október 12–14. Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület. Ada.
- Hódi Éva (szerk.) 2000. *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 30 éve*. Millenniumi kiadvány. Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsa. Ada.
- Hódi Éva (szerk.) 2020. *A nyelv-művelés időszerűsége*. Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada, 2020. október 15–16. Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület. Ada.
- Hódi Éva – Molnár-Csikós László – Hódi Sándor (szerk.) 2021. *Nyelvünk ügyében. A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok ötven éve*. Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület. Ada.

Molnár Csikós László
ny. rendes egyetemi tanár
Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
E-mail: mcsikos@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7361-034X>

Hogyan lehet eldönteni, hogy a következő összetett mondatok mellékmondatában kijelentő vagy felszólító módban van az ige? Azaz egy sz-szel vagy két sz-szel kell írni? „Megengedte, hogy a szőlőben mi magunk *metsszünk/metsszünk*.”

Az összetett mondatok mellékmondatában szereplő felszólító módú igék egyrészt valóban felszólítást fejeznek ki, egy felszólítást idéznek fel: „Izrael elrendelte, hogy az ENSZ *függessze fel* tevékenységét Kelet-Jeruzsálemben.” „A lelkére kötötte, hogy erre az egy bárányra különösen *figyeljen* oda.” Másrészt bizonyos alárendelő összetett mondatok mellékmondata nem tartalmaz igazi felszólítást, mégis felszólító módban áll az ige. Ebben az esetben nagy szerepe van a főmondatbeli állítmánynak, az határozza meg, hogy az alárendelt mondatban felszólító módban szerepeljen az ige. Így például többek között abban az esetben, amikor a főmondat igéje megengedést fejez ki. „Megengedte, hogy a szőlőben mi magunk *metsszünk*.” Ebben az esetben ezt a módot kötőmódnak is nevezik (H. Varga 2020: 221).

A helyesírási döntést az nehezíti, hogy a kérdéses szavakban összeolvadás történik, így a kiejtés nem segít. Érdemes egy többalakú, *sz-szel* és *v*-vel bővülő igével helyettesíteni a *metssz* igét (*tesz, vesz, lesz, eszik, iszik, hisz, visz*), ugyanis ezeknek az igéknek *-gy*, illetve *-ggy* (higgy) a felszólító mód jele. „Megengedte, hogy a szobában mi is *együnk*.” Ily módon már egyértelmű a helyes írásmód: „Megengedte, hogy a szőlőben mi magunk *metsszünk*.”

Amennyiben célt kifejező állítmány szerepel a főmondatban, abban az esetben is a kötőmódot alkalmazzuk: „A szülők petíciót nyújtottak be, hogy már harmadik osztályban *tanítsuk* az igeragozást.”

Néha előfordul, hogy a nyelvhasználók bizonytalanok abban a tekintetben, hogy kijelentő vagy felszólító módban kell használni az igét az alárendelő összetett mondat mellékmondatában. Ennek az az oka, hogy mind a kijelentő, mind a felszólító módú igealak elfogadható a szövegkörnyezettől függően. Például: „Az [ti. a fogadóóra] azért jó, hogy *elmondhassuk* a véleményünket.” Természetesen időnként egy-egy szülő sokat beszél, hosszú a szülői értekezlet, de az információk továbbítása szempontjából azért jó. „Az azért jó, hogy *elmondhatjuk* [ti. az információkat] a véleményünket, ugyanis így mindenki mindenről tájékozott, és nem terjednek a pletykák.”

Egy előadásnak a következő a címe: A jó pálinka itassa magát. Elfogadható a suksükölő szóhasználat?

Koleszár Bazil Péter és Sultz Sándor *A jó pálinka itassa magát* című színpadi darabjában egy öreg varázsló olyan pálinkát főzött, hogy ha abból ivott valaki, utána mindenre tudta a választ. A recept elveszett, de ma is mindenki azt keresi. A darab szerzői – még a valóságshow-k megjelenését megelőző boldog békeidőkben, 1998-ban – hosszú hónapokon keresztül járták a városi kisember mindennapi életének tereit, és az ott gyűjtött beszélgetések, történetek alapján készült el az előadás. A mű címe a suksükölés mintapéldánya, és természetesen szándékosan alkalmazott, kijelentő módú helyett felszólító módú, nyelvjárási igei alak: *itassa*. A sztenderdnek

megfelelően: *itatja*. A jó pálinka itatja magát. Móricz Zsigmond is felhasználja az *Úri muriban* a suksüknyelvet arra, hogy a szereplőjét hitelesen jelenítse meg: „Hát mink is megrendeljük... – szolt Csuli angyali nyájassággal. – Ha nem is vagyunk olyan nagyon kultúremberek, mint a dunántúli grófok, azért mink is szeressük Jókait.” Tehát mindkét esetben van funkciója, a beszélőt pozicionáló szerepe a suksüknyelv használatának. Az AkH. a 18. pontjában a hangjelölésről szólva megjegyzi, hogy művészi vagy tudományos célból nyelvjárási, régies vagy más, nem köznyelvi alakok írásbeli használatára is szükség lehet.

Valóban női név a Ferike?

Sok nyelvben fordul elő ugyanaz a név férfi- és női alakban, így ennek mintájára a magyar nyelvben is megszülettek új női nevek. Jellemzően a férfinévek becéző változataiból keletkeztek, így a Janka a János rövidített, becézett formája. A Györgyi a György férfinévből keletkezett a 19. században, eredetileg Györgyike formában létezett, a Jávorka pedig a Jávor férfinév női megfelelője. Ezek meghonosodtak a nyelvünkben, azonban a Ferike női névként nem. Bizonyára hihetetlenül hangzik, de a Ferike női név volt, és a korokban ismert művésznők viselték. Így például Vidor Ferike néven ismerte meg a magyar közönség a huszadik század egyik legnépszerűbb kabarészínésznőjét. A művésznő eredeti neve Wechseltmann Franciska volt. Budapesten született 1889-ben, az Országos Színészegyesület iskolájában tanulta a mesterséget, majd 1905-ben Kecskeméten indult a pályája, onnan hívták meg a fővárosba két évad után. Ezután itt működött és egyike lett a legjobb humorú, legnépszerűbb színésznőinknek.

Boros „Ferike” Franciska Weinstock Ferike néven született Nagyváradon 1873-ban, és 1951-ben hunyt el Hollywoodban. Elvégezte a Színművészeti Akadémiát, és vidéken kezdte a pályafutását, majd a Nemzeti Stínház tagja lett. 1909-ben New Yorkba ment, itt lefordította Herczeg Ferenc Gyurkovics lányok című vígjátékát, melyet a Lyceum Theater mutatott be. 1911-ben az amerikai Metro–Goldwyn–Mayer filmgyár öt évre leszerződtette. Weinstock családi nevét 1900-ban változtatta Borosra.

Nagypál Béláné Pásztor Ferike (született Paskesz Frida) 1890-től 1968-ig élt, operaénekes volt. Énektanulmányait részben Budapesten, részben Bécsben végezte. Kecskeméten lépett a színi pályára, onnan Pozsonyba szerződtették. Később Miskolcon, Kassán, Budapesten az Eskü téri Színházban, majd a Király Színházban láthatta a közönség.

A többszörös összetételek esetében minden összetételi tagnak külön-külön jelentéssel bír, értelmes szónak kell-e lennie? Ha nem értelmes szó, akkor nem választható szét, s nem számít külön tagnak. Például *nyugdíjasegyesület*, *élelmi-szerbiztonság*. A *nyug* és az *élel* szerintem nem értelmes szó, és ezért írnám egybe.

A nyelvészetben nincs olyan, hogy nem értelmes szó (hacsak nem valami tudatosan téves szóalkotásról van szó). Attól, hogy valaki ma nem érzi egy szónak, szórésznek az értelmét, az még egykor értelmes szó volt (esetleg elhomályosult, vagy csak ún. passzív tóként létezik). Az idézett példák mind értelmes szavak: *nyug*- (*nyug*-alom, *nyug*-szik), *élel* nincs, de a szótó itt az *él* (*él* + *elem*). Az elhomályosult szóösszetételeket nem mindig könnyű felismerni, és ez valóban gondot jelent a többszörös szó-

összetételek megítélésében. Ezért számunkra is vitakérdés, hogy egy-egy helyesírási jelenség megítélésében mennyire bízhatunk az emberek nyelvtani ismereteiben.

Mit jelent a *panenka* szó, és milyen kezdőbetűvel kell írni a következő mondatban? „Ilyen volt Szoboszlai Dominik panenkája a 99. percben a németek ellen.”

A *panenka* formabontó tizenegyesrúgást jelent: a labdarúgó alápörget a labdának, ami az elvetődő kapus fölött a hálóba hullik. A „feltaláló” egy prágai játékos, Antonín Panenka, korábbi csehszlovák válogatott labdarúgó az 1976-os Európa-bajnoki döntő tizenegyespárbajában szerezte az így rúgott gólt az NSZK ellen. Ő így vallott erről: „Középre kell lőnöm. Csakhogy egy normális lövésbe reflexből még bele tud kapni lábbal a kapus, de ha finoman bepöccinted, akkor képtelen lesz. Ha egyszer már elvetődött, akkor nem tud a levegőben irányt váltani. Persze, ha nem mozdul a kapus, akkor veszített ügyed van. De az az igazság, hogy többnyire valamerre elugranak.”

Helyes-e a *tahisi* szóhasználat? Például a *tahisi református templom*, a *tahisi zenei hét* vagy a *Tahisi Méhészet* elnevezésekre gondolok.

A *-si* melléknévképző. Az *-s* melléknévképző és az *-i* melléknévképző összetapadásával keletkezett az ómagyar korban feltehetően a *városi* szóalak végződésének a mintájára. Elsősorban ’valahova tartozó, valahonnan származó’ jelentésű szavakat képez, pl. *falusi*, *tanyasi*, *idevalósi* (Zaicz 2006: 731). A mai köznyelvben ritka. Az *i* végű helységnévekhez kapcsolódóan az *s* hiátustöltő, hangűrtöltő elem is, így helyes a *tahisi* névalak. Hasonló elnevezés a *birisi tócsnifesztivál* (Biri Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistéleplülés, a tócsni pedig tájszó, jelentése krumplilepény, lapcsánka.)

Szakirodalom

- Balázs Géza – Zimányi Árpád (szerk.) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Pauz-Westermann, Celldömölk.
- Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. 254.
- H. Varga Márta 2020. Kötőmód a magyarban és némely indoeurópai nyelvben. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XXIV*, Fasc. 1. pp. 214–225. ISSN 1219–5448
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2006. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Zaicz Gábor: *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 731.

Minya Károly
nyelvész, főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet
E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

akvakultúra *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Vízművelés; a vízi élettérben történő állat- vagy növénytenyésztés. Beletartozik többek között a hal- és rákfajok, a kagyló és az osztriga tenyésztése, valamint a vízi növények termesztése is. Lehet tengeri vagy édesvízi alapú, és fontos gazdasági tevékenységnek számít, amely hozzájárulhat az állati fehérjeellátás biztosításához, valamint a környezetvédelemhez is.

A fenntartható akvakultúra lehet a kulcsa a növekvő lakosságunk táplálékának. Jelenleg az általunk fogyasztott tenger gyümölcseinek 42%-a tenyésztett, de még nincs olyan szabályozás, amely meghatározná, hogy mi a „jó” akvakultúra.

digitális közlekedési tábla *szó szerkezet*

Közlekedési tábla, amelynek felső részén egy számot láthatunk, alul pedig egy hullám szimbóluma tűnik fel. Amennyiben a sofőr a felül megjelenített ajánlott sebességgel halad, akkor jó eséllyel nem kell lassítania és megállnia, hanem végig stabil tempóval haladhat át az előtte lévő útszakasz zöld jelzésein.

A digitális közlekedési tábla mindenkinek jó, a sofőr érzi, hogy halad, és nem húzza fel magát a pont előtte pirosra váltó közlekedési lámpán. Így elkerülhető a hirtelen fékezés, ami balesetveszélyes, felesleges a gyorsítás, valamint csökken a fogyasztás és ezzel a károsanyag-kibocsátás is.

forró levegős sütő *szó szerkezet*

Légmentesen záródó, általában kis méretű elektromos készülék az élelmiszerek gyors elkészítéséhez, amely ventilátor által gyorsan keringtetett forró levegővel működik.

A forró levegős sütő, légsütő vagy angolul air fryer olyan konyhai eszköz, amely lehetővé teszi az ételek sütését minimális mennyiségű olaj használatával. A működési elve az, hogy a forró levegős sütőben egy erős ventilátor áramoltatja a meleg levegőt az ételek körül, így kialakítva egy légburkolatot. Ez segít abban, hogy az étel kívül ropogós legyen, míg belül puha és jól átsült.

infodémia *fn, szóösszerántás (információ + epidémia/pandémia)*

Információs járvány. Az információk, hírek víruszerű terjedése, azaz amikor a túlzott mennyiségű információ már inkább megnehezíti az adott probléma megoldását, mintsem hogy segítené azt, a végtelen információáradat ugyanis teljesen ellehetetleníti a tájékozódást.

Az infodémia kifejezést David J. Rothkopf amerikai politikai elemző alkotta meg a SARS-vírusfertőzés kapcsán arra utalva, hogy a kommunikációs folyamataink is tudnak úgy működni, mint egy vírus. A fogalom 2020 márciusában éledt újra, amikor a WHO egyik sajtótájékoztatóján az hangzott el, hogy fontos a gyors és hiteles információáramlás a Covid-19-járványról, ám igen sokat árt a vele szembeni védekezésnek, ha maga az információáramlás is „fertőzött”. A közösségi média által ugyanis a vírusról szóló álhírek, a félelmet keltő spekulációk, a pletykák és egyéb informális hírek ugyanolyan gyorsan és egyszerűen terjednek, mint a hivatalos tények és a hiteles közlések.

kombózik *ige, szóképzés*

Összekapcsol, párosít, kombinál.

Lehet a játékot meditativan pakolgatva játszani, de nyerni az fog, aki a pajzs- és a különleges akciókkal a leghatékonyabban kombózik, és minél többször használja őket.

proxy háború *szószerkezet*

Olyan háború, amit egy külső állami hatalom irányítása alatt, közbevetett fél bevonásával vívnak; csatlósháború. (Az angol *proxy war* 'meghatalmazott háború' mintájára.) Háború két állam között, amelyek az ellenségeskedésben közvetlenül nem részt vevő felek felbujtására és/vagy nevükben, illetve támogatásukkal cselekszenek.

Az Egyesült Államok Ukrajnában vívja proxy háborúját Oroszország ellen. A proxy háborúban jellemzően kisebb országok vesznek részt, hátuk mögött egy nagyhatalommal. Oroszország külügyminisztere proxy háborúval vádolja a NATO-t, mivel a katonai szervezet segítséget nyújt Ukrajnának a háborúban, miközben Ukrajna nem a NATO tagja.

pushol *ige, ang, szóképzés*

Nyomást gyakorol, kényszerít, (erőszakosan) nyomul, erőltet.

Engem azért zavar; mert pushol arra, hogy jaj, le vagyok maradva, nem érzem a hangulatot, nem tudok a jelenben lenni.

rakunozik *ige, szóképzés*

Az egyszer használatos, elviteles dobozok helyett újratölthető, többször használható ételszállító edény használata.

Aki rakunozik, annak az étterem rozsdamenetes acéldobozban küldi az ételt, aminek az elfogyasztása után ki kell öblíteni és el kell vinni személyesen a dobozt valamelyik partner étterembe. Nem kötelező ugyanabban az étteremben leadni, ahonnan rendel-tük, mivel bármelyik partnerétterem átveszi dobozodat.

ügyfélkapuzárás pánik *szószerkezet*

Az ügyfélkapu megszűnése miatti szorongás. Az Ügyfélkapu+ szolgáltatás alkalmazás létesítésével kapcsolatos nehézség, félelem.

Ügyfélkapuzárás pánik? Egy lépés a digitális ügyintézés felé. Megszűnnek a kormányhivatalok? Az Ügyfélkapu+ nem ördögtől való dolog.

zsarolóvírus *fn, minőségjelzős összetétel*

Kártékony szoftverek, melyek zárolhatják az eszközöket, vagy titkosíthatják az eszközökön lévő adatokat annak érdekében, hogy pénzt csikarjanak ki a tulajdonostól. *A legtöbb zsarolóvírus régebben egyéneket vett célba, ám a közelmúltban a szervezeteket támadó, ember által üzemeltetett zsarolóvírusok váltak a jelentősebb, nehezebben megelőzhető és elhárítható veszélyforrásokká.*

AZ ÉV SZAVAI, 2024

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2010 óta választja ki az év szavait. Íme, a 2024. év listája magyarázatokkal:

Az év szava: gazdasági semlegesség

A semleges melléknév a rendszerváltás óta több szavunkban és kifejezésünkben megjelent: értéksemleges (alkotmány), érdeksemleges (döntések), világnézetileg semleges (oktatás-nevelés), gendersemleges (mosdó), katonai semlegesség. A történelemből ismerünk semleges államokat, semleges övezeteket, de létezik semleges álláspont, semleges politika is. A semleges jelentése: valami vagy valaki pártatlan, közömbös jellegű, állapotú, magatartású. A közéleti megnyilatkozásokat 2024 ősze óta részben uraló gazdasági semlegesség szószerkezet a világ meghatározó gazdasági hatalmaival felvett, egyenlő távolságú, kiegyensúlyozott kapcsolatra utal. A gazdasági semlegesség témája sok esetben együtt említődik a nemzeti, pénzügyi és gazdasági szuverenitással. A szószerkezetből egész szócsalád jött létre: létezik energiasemlegesség, piaci és technológiai semlegesség, valamint beruházási semlegesség is (Pölcz Ádám). Az év szava versenyben még dobogós helyen szerepelt: prompt, életbarát, palackvisszaváltás, klímapozitív egyetem.

Az év antiszava: zöldrefestés

Egészséges és környezetbarát világban élünk: minden bio-, kézműves, -mentes és minden zöld-: zöldenergia, zöldadózás, zöldadók, zöldstratégia, zöldszabályozás, zöldmegállapodás, zöldkötvény, zöldprogram, zöldfordulat, zöldmegújítás, zöldátállás. Van Zöld Budapest program, beszélnek Zöldzuglóról, Zöldpécsről, Zöldmiskolcra is. Ez a zöldítés vagy *zöldrefestés* egy új manipulatív marketingstratégia: amikor egy cég környezetbarátnak tette magát vagy termékét. A szó különben az angol greenwashing (zöldre mosás) tükörfordításából ered. Fordítás ide vagy oda, nem biztos, hogy a szó mögött megbújó tartalom annyira zöld, mint amilyennek látszani kíván (Balogh F. András). Az év antiszava versenyben szerepelt még: rögzített kupak, kobranadrág, palackvadász.

Az év ifjúsági szava: tipik

A tipikus szóból rövidült tipik jellemző kommunikációs szóalkotási tendencia és mód az ifjúság nyelvhasználatában. A szórövidülés, illetve -rövidítés a gyors internetes kommunikáció, az írott beszéltnyelviség, a virtuális párbeszéd, a posztok és az üzik (!) meghatározó kifejezéseit eredményezi. Például: tipik ügyfél, tipik barát, tipik guru, tipik fickó, tipik vaker, sőt: „A Viszlát! a tipik toxik szakításról szól – amikor valamelyik fél bemondja, hogy ennyi volt.” Jellemzően az -um, -us végződést hagyják el: toxikus – toxik, projektum – projekt, effektus – effekt, proló-

gus – prológ, klasszikus – klasszik, centrum – center, de egyéb esetben is előfordul: fesztivál – feszt, sőt: pill +kérdezM, azaz pillanat megkérdezem (Minya Károly). Az év ifjúsági szava versenyben szerepelt még: gatyá, yapping, szenvedéspornó, nyomorpornó, bosszúszex.

Az év irodalmi szava (kifejezése): élőszavas mesemondás

„Mesére mindig szüksége van az embernek, s a mese kihalóban van” – írta 100 éve Benedek Marcell. Pedig a mesékből világképet, bölcsességet, vidámságot meríthetünk. A (fel)olvasott mese a választékos, esztétikus nyelvi megfogalmazásra tanít. De legalább annyira fontos a hagyományos mesemondás, amelyben szerepet kap az átélés, a rögtönzés, az alakítás, az aktualizálás, mert ezek az életben nélkülözhetetlen retorikai készségeket erősítik. A magyar néphagyományban ma már csak nyomokban élő népmesemondás fölélesztésére kezdeményezték folkloristák, mesemondók az élőszavas mesemondás programot, amely visszavezet bennünket az őseink által ránk hagyományozott mesemondás, meshallgatás élményéhez (Balázs Géza). Az év irodalmi kifejezése versenyben dobogós volt még: póttörténelem, éjlány.

Információ: iroda@e-nyelv.hu

Az év szava kiválasztásában együttműködött: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

A 2023. év szavai voltak: chatGPT, lombkoronasétány, pacek, hazaszótár

GAÁL CSABA

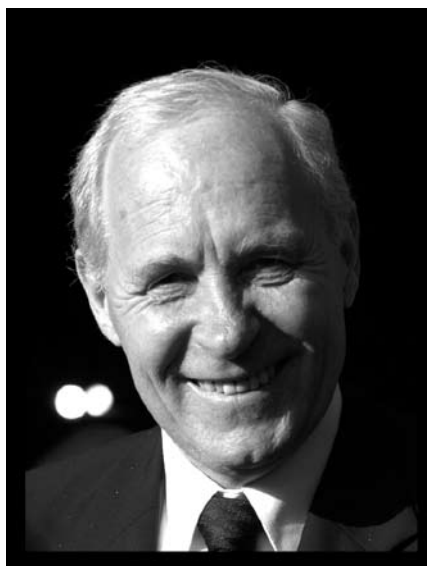
BŐSZE PÉTER (1938–2025)

*A tudományoknak fajunk édes nyelvén hódolunk,
ha benne és általa a nyelvet ápoljuk és műveljük.*

(Balassa János sebész, 1814–1868)

2025. január 5-én 86 éves korában elhunyt dr. Bősze Péter orvos, onkológus, egyetemi tanár, az MTA doktora, a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat alapítója és főszerkesztője. Kérésének megfelelően hamvait a gyermekei és unokái jelenlétében helyezték felesége, Bősze Ildikó mellé a vászolyi temetőben. A sírhelyet a temető oldalsó bejáratához közel egy kökereszt jelöli.

Bősze Péter 1970–1988 között az Orvostovábbképző Intézet Szülészeti Klinikáján dolgozott. Több mint ötezer gyermeket segített a világra. 1988-tól az Országos Onkológiai Intézet Nőgyógyászati Onkológiai Osztályát vezette. Részt vett a nőgyógyászati onkológiai képzés európai szintű egységesítésében. Meghatározó szerepe volt az orvosi szaknyelv oktatásában. A Semmelweis Egyetemen bevezette a magyar orvosi nyelv szaktárgyat, amelynek számos nyelvész is vendégelőadója volt. 2022-ben a megújult Magyar Nyelvőr első számába 27 orvos, nyelvész közreműködésével készített összeállítást, amelyben hitet tettek a gyakorlati, össznemzeti nyelvművelés fenntartása és feladatai mellett (Bősze 2022). A Magyar Orvosi Nyelv utolsó, általa jegyzett számában betegségének tudatában fájdalmas-szomorú verssel búcsúzott.

Bősze Péter

(A kép forrása: semmelweis.hu)

A közhelyes megállapítás szerint nincs pótolhatatlan személy. Most azonban egyértelműen és hangsúlyosan kivételt kell tennem Bősze Péter professzor esetében. Nem azért, mert távozása ezt a gesztust kívánja, hanem mély meggyőződésből, amit – bár ne lenne így! – sajnos az idő fog igazolni. A nekrológ mindig az elhunyt személy érdemeit hangsúlyozza. Jelen esetben ez annyira nyilvánvaló és megkérdőjelezhetetlen, hogy akik ismerik a munkásságát, azok számára nincs kétség.

Minden kor kitermeli magából az adott időszak gyötrő társadalmi, kulturális kihívásainak megfelelő választ; éppen 25 éve, hogy megszületett a *Magyar Orvosi Nyelv*

szaklap. Milyen szép lett volna együtt ünnepelni az alapítóval! A marxista ideológia szerint a tömegek irányítják a történelmet, ami már akkor sem volt igaz, ezt tudtuk mindnyájan. Nemcsak a világ folyását, de akár egy folyóirat sorsát is meghatározza a személy, aki létrehozta, végig gondozta, örködött szellemiségén. Nos ez az, amit most a főszerkesztő távozásával nem látok biztosítottnak.

A *Magyar Orvosi Nyelvet* nem nyelvész, hanem szülész-nőgyógyász alapította. Negyedszázad után okkal kérdezhetjük, vajon megalapozott volt-e a főszerkesztő törekvése, volt-e létjogosultsága a folyóiratnak, hiteles volt-e ebbéli tevékenysége, melyben több nem nyelvi alapképzettségű szakember – a szó szoros értelmében dilettáns (!) – értelmiségi szólalt meg, mint a nyelvvvel foglalkozásból élő (profi) szakember. Az igenlő választ igazolja a lap nagy érdeklődéstől, elismeréstől és sikertől övezett, több mint két évtizedes megjelenése. Ha ez az „amatőr” nem tévedt volna erre a területre, akkor ki foglalkozott volna ilyen behatóan és értőn az orvosi nyelvvvel?

A *Magyar Orvosi Nyelvre* továbbra is legalább annyira szükség van mint eddig. Lehangoltsággal tölt el, hogy sem saját területemen (sebészet), sem az egyéb orvosi szakterületen nem látom különösebb jelét a nyelvi javulásnak. A küzdelem feladása nemcsak megfutamodás lenne, de a reménytelenségtől fosztana meg bennünket. Folytatni kell a megkezdett utat, mert sok még a feladat.

Az eddig elért kimagasló szaknyelvi eredmények párját ritkítók. Már a megtorpanás is veszteséget jelentene, nemhogy a színvonalcsökkenés. Ez az elképzelhetetlen körülmény Bősze professzor egész munkásságának olyan fokú megnyírbálása lenne, amely tudományos kultúrkörökben kizárt. Aggódó óhajom ezért: minél több fiatal kapcsolódna be a lap munkájába, mert rajtuk áll vagy bukik a folyóirat jövője! Az utánpótlást azonban alig látom. Az alapító-főszerkesztő távozása óriási űrt hagy maga után. Elfogadhatatlannak tartom, hogy a megkezdett és rendkívül sikeres munka félbe maradjon, a jelenlegi helyzet azonban nem ad okot örvendezésre. Utolsó mondatként valami biztatót kellene írnom, ehelyett azonban csak a remény szó jut eszembe.

Szakirodalom

Bősze Péter (összeállító) 2022. Szakavatlatlanok véleménye a nyelvről, nyelvünkről, az orvosi nyelvről és a nyelv használatáról – böngészés a Magyar Orvosi Nyelvben megjelent írásokban. *Magyar Nyelvőr* 38–59. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.1.38>

Dr. Gaál Csaba

sebész,

a Magyar Orvosi Nyelv
főszerkesztő-helyettese
E-mail: drgaal@aol.com